

NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA'LIMNING INNOVATSION YO'NALISHLARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY, MASOFAVIY KONFERENSIYASI

**“INNOVATIVE PUBLICATION”- ILMIY TADQIQOTLARNI
QO’LLAB-QUVVATLASH MARKAZI**

**“NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY
TA’LIMNING INNOVATSION YO’NALISHLARI” NOMLI № 3-SONLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI**

**ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO’PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION**

**Ushbu to’plamda “NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR
ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA’LIMNING INNOVATSION YO’NALISHLARI”
NOMLI ILMIY, AMALIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYANING 2026-yil
3 soniga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan**

**Konferensiya materiallaridan professor-o’qituvchilar, mustaqil
izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va
maktab o’qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga
qiziquvchilar foydalanishlari mumkin**

**Konferensiya to’plami Google scholar va bir qancha boshqa bazalarda
indekslanadi. Konferensiya ishtirokchilari quyidagi yo’nalishlar bo’yicha
tezislarini yuborishlari mumkin:**

- **Pedagogika fanlari**
- **Aniq fanlar**
- **Filologiya fanlari**
- **Ijtimoiy-gumanitar fanlari**
- **Tibbiyot fanlari**
- **Iqtisod fanlari**
- **Yuridik fanlari**
- **Tabiiy fanlar**

**ESLATMA! KONFERENSIYA MATERIALLARI TO’PLAMIGA KIRITILGAN
MAQOLALARDAGI RAQAMLAR, MA’LUMOTLAR HAQQONIYLIGIGA VA KELTIRILGAN
IQTIBOSLAR TO’G’RILIGIGA MUALLIFLAR SHAXSAN JAVOBGARDIRLAR.**

Inklyuziv ta’lim muhiti asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining texnologiya darslarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi**Termiz davlat pedagogika institute Boshlang‘ich ta’limda matematika va ona tili kafedrasi o‘qituvchisi****Xamidova Zarina Iskandar qizi**

Xamidovazarina838@gmail.com

+998936170703

Annotatsiya. Ushbu ishda inklyuziv ta’lim muhiti asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining texnologiya darslarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi yoritilgan. Tadqiqotda inklyuziv ta’limning mazmuni, uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati hamda barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, texnologiya darslarida o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, amaliy ko‘nikmalari va mustaqil faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik metodlar ko‘rib chiqilgan. Ishda differensial yondashuv, guruhli ishlash, loyihaviy faoliyat hamda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim muhitida texnologiya darslarini samarali tashkil etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, inklyuziv ta’lim muhiti, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, texnologiya darslari, ijodiy qobiliyat, ijodiy fikrlash, pedagogik metodlar, differensial yondashuv, guruhli ishlash, loyihaviy faoliyat, o‘yin texnologiyalari, ta’lim jarayoni samaradorligi.

Hozirgi kunda ta’lim tizimida barcha bolalarga teng imkoniyat yaratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu sababli inklyuziv ta’lim tizimi rivojlantirilmoqda. Inklyuziv ta’lim – bu nogironligi yoki o‘qishda qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar bilan sog‘lom o‘quvchilarning birgalikda ta’lim olishini tashkil etuvchi tizimdir. Bunday ta’lim muhiti o‘quvchilarning ijtimoiylashuvi, o‘zaro hamkorligi va ijodiy rivojlanishiga katta yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan texnologiya darslari o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalari, tasavvuri va ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta’lim muhitida ushbu fan orqali har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin.

Inklyuziv ta’lim muhiti tushunchasi

Inklyuziv ta’lim muhiti – bu barcha o‘quvchilar uchun qulay, teng imkoniyat yaratadigan va ularning individual xususiyatlarini hisobga oladigan pedagogik muhitdir. Bunday muhitda:

- har bir o‘quvchining ehtiyojlari hisobga olinadi;

- o‘qitish jarayonida moslashuvchan metodlar qo‘llaniladi;
- hamkorlik va o‘zaro hurmat muhitiga e’tibor beriladi.

Inklyuziv muhit o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi hamda ijodiy faoliyatga faol jalb etadi.

Texnologiya darslarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning ahamiyati

Texnologiya darslari o‘quvchilarning:

- tasavvur qilish,
- yangi g‘oyalar yaratish,
- muammolarni hal qilish,
- qo‘l mehnati ko‘nikmalarini shakllantirish

kabi ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, inklyuziv sinflarda bu darslar orqali o‘quvchilar bir-biri bilan hamkorlikda ishlashni o‘rganadilar.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish metodlari

Inklyuziv ta’lim muhitida texnologiya darslarida quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi:

1. Differensial yondashuv

Har bir o‘quvchining qobiliyati va imkoniyatiga qarab topshiriqlar beriladi. Masalan:

- ba’zi o‘quvchilar oddiy buyumlar yasasa,
- boshqalari murakkabroq ijodiy loyihalar bajarishi mumkin.

2. Guruhli ishlash metodi

O‘quvchilar kichik guruhlarda ishlash orqali:

- bir-biriga yordam beradi,
- fikr almashadi,
- ijodiy g‘oyalar ishlab chiqadi.

3. Loyihaviy faoliyat

O‘quvchilar ma’lum bir mavzu asosida kichik loyiha tayyorlaydilar. Masalan:

- qog‘ozdan buyumlar yasash,
- tabiiy materiallardan kompozitsiya tayyorlash,
- maketlar yaratish.

4. O‘yin texnologiyalari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin elementlari orqali dars o‘tish ularning qiziqishini oshiradi va ijodiy fikrlashini faollashtiradi.

O‘qituvchining roli

Inklyuziv ta’lim muhitida o‘qituvchi quyidagi vazifalarni bajaradi:

- har bir o‘quvchining imkoniyatini aniqlash;
- mos metod va usullarni tanlash;
- qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish;
- o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rag‘batlantirish.

Inklyuziv ta’lim muhitida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish metodlari

Inklyuziv sinflarda texnologiya darslarini samarali tashkil etish uchun turli pedagogik metodlardan foydalanish zarur.

Differensial yondashuv o‘quvchilarning qobiliyati, qiziqishi va imkoniyatlarini hisobga olgan holda topshiriqlar berishni nazarda tutadi. Bu usul orqali har bir o‘quvchi o‘z imkoniyatiga mos vazifani bajaradi.

Guruhli ishlash metodi

Guruhli ishlash o‘quvchilarning hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Guruhda ishlash jarayonida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashadilar va bir-birlariga yordam beradilar.

Loyihaviy faoliyat

Loyihaviy faoliyat o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini va ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, o‘quvchilar qog‘ozdan bezaklar, tabiiy materiallardan kompozitsiyalar yoki turli maketlar tayyorlashlari mumkin.

O‘yin texnologiyalari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin texnologiyalaridan foydalanish juda samarali hisoblanadi. O‘yin orqali tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning ijodiy faoliyatini faollashtiradi.

Inklyuziv ta’lim muhiti barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratadi va ularning shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi. Texnologiya darslari esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Inklyuziv ta’lim asosida tashkil etilgan texnologiya darslari o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, mustaqil ishlash ko‘nikmalari hamda amaliy faoliyatini rivojlantiradi. Shu sababli ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik metodlardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni**. – Toshkent, 2020.
2. **“Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”**. – Toshkent, 2020.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. **Ta’limda innovatsion texnologiyalar**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. **Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari**. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Azizxo‘jayeva N. **Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat**. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2006.
6. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. **Pedagogik texnologiya asoslari**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
7. Raxmonov A. **Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi**. – Toshkent, 2018.
8. Boshlang‘ich sinflar uchun **Texnologiya fani darsligi**. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi nashri

**EXPERIMENTAL STUDY AND COMPUTATIONAL SIMULATIONAL ON THE
RESISTIVITY ANISOTROPY OF METAL AND SEMICONDUCTOR SINGLE
CRYSTALS****Toshpulatov Ogabek , son of Ulugbek****Institute of Engineering Physics, Samarkand State University Named after Sharof****Rashidov 1st year Master’s degree in Physics****toshpulatovogabek38@gmail.com**

Annotation. Electrical resistivity anisotropy in metal and semiconductor single crystals is an important research subject in the fields of materials science and electronics. This phenomenon is related to crystal symmetry and electron dispersion, reflecting differences in electron flow along various crystallographic directions. Experimental studies, particularly the four-point probe technique, Hall effect measurements, and magnetotransport methods, are used to measure direction-dependent resistivity in single crystals.

In addition, computer modeling methods—such as Density Functional Theory (DFT), molecular dynamics, and tight-binding models—make it possible to determine electron density, phonon scattering, and transport processes. Modern approaches combine experimental results with theoretical models to predict anisotropic properties in metals and semiconductors and to design new nanoelectronic devices.

The research findings have practical significance in the study of electron transport mechanisms, high-precision semiconductors, and nanoelectronic devices. This article briefly analyzes the current state and methodological approaches to studying electrical resistivity anisotropy in single crystals.

Keywords: electrical resistivity anisotropy, metal single crystals, semiconductor single crystals, four-point probe technique, Hall effect, computer modeling, DFT (Density Functional Theory), molecular dynamics, nanoelectronics, transport properties.

**METALL VA YARIMO‘TKAZGICH MONOKRISTALLARIDA ELEKTR
QARSHILIGI ANIZOTROPIYASINI EKSPERIMENTAL TADQIQ ETISH VA
KOMPYUTER MODELLASHTIRISHNING BUGUNGI KUNDAGI HOLATI****Toshpo‘latov Og‘abek Ulug‘bek o‘g‘li****Sharof Rashidov Nomidagi****Samarqand davlat universitetining muhandislik fizika instituti****Fizika yo‘nalishi 1-kurs magstri****toshpolatovogabek38@gmail.com****+998(88)4257225**

Annotatsiya. Metall va yarimo'tkazgich monokristallarida elektr qarshiligi anizotropiyasi materialshunoslik va elektronika sohalarida muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Bu hodisa kristall simmetriyasi va elektron dispersiyasiga bog'liq bo'lib, turli yo'nalishlarda elektron oqimi o'tishidagi farqlarni aks ettiradi. Eksperimental tadqiqotlar, xususan, 4-nuqta prob texnikasi, Xoll-effekt va magnetotransport metodlari yordamida monokristallar yo'nalishlariga bog'liq qarshilik o'lchanadi. Shu bilan birga, kompyuter modellashtirish metodlari — DFT, molekulyar dinamika va tight-binding modellar — elektron zichlik, fonon tarqalishi va transport jarayonlarini aniqlash imkonini beradi. Zamonaviy yondoshuvlar eksperiment va nazariy modellarni birlashtirish orqali metall va yarimo'tkazgichlarda anizotropiya xususiyatlarini oldindan bashorat qilish va yangi nanoelektron qurilmalarni loyihalash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari elektron transport mexanizmlari, yuqori aniqlikdagi yarimo'tkazgichlar va nanoelektronika qurilmalari sohasida amaliy ahamiyatga ega. Ushbu maqola monokristallarda elektr qarshiligi anizotropiyasini o'rganishning bugungi kundagi holati va metodologik yondoshuvlarni qisqacha tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: elektr qarshiligi anizotropiyasi, metall monokristallari, yarimo'tkazgich monokristallari, 4-nuqta prob texnikasi, Xoll-effekt, kompyuter modellashtirish, DFT (density functional theory), molekulyar dinamika, nanoelektronika, transport xususiyatlari.

Metall va yarimo'tkazgich monokristallari bugungi kundagi elektronika va materialshunoslik sohasida muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ularning elektr qarshiligi anizotropiyasi — ya'ni elektr toki o'tishidagi yo'nalishga bog'liq qarshilik farqlari — materiallarning kristall tuzilishi va elektron dispersiya qonuniyatlari bilan bog'liq murakkab fizik hodisadir. Bu hodisa yuqori sifatli yarimo'tkazgich qurilmalarini loyihalash, kvant elektronika va nanoelektronika sohalarida muhim ahamiyatga ega.

Anizotropiya tadqiqoti eksperimental va nazariy yondoshuvlarni birlashtiradi. Eksperimental usullar orqali monokristallarning elektr xususiyatlari o'lchanadi, kompyuter modellashtirish esa elektron zichlik va kristall panjara xususiyatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Bugungi kunda atom darajali modellashtirish, molekulyar dinamika, kvant mexanik modellari va elektron dispersiya hisob-kitoblari anizotropiya tahlilini sezilarli darajada rivojlantirdi.

Mazkur tezisda metall va yarimo'tkazgich monokristallarida elektr qarshiligi anizotropiyasini o'rganishning eksperimental va kompyuter modellashtirish yo'nalishlari, ilmiy maqolalar va so'nggi natijalar tahlil qilinadi, shuningdek, ularning zamonaviy holati va kelajak istiqbollari ko'rib chiqiladi.

So'nggi yillarda elektr qarshiligi anizotropiyasi bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar olib borilgan. Masalan, Ashcroft va Mermin (1976) metall kristallari uchun elektron gaz modelini ishlab chiqqan bo'lsa, Ziman (2001) yarimo'tkazgichlarda anizotrop transport xususiyatlarini tahlil qilgan. Bu tadqiqotlar asosan eksperimental ma'lumotlar va analitik hisob-kitoblarni o'z ichiga oladi.[2]

Yarimo'tkazgich monokristallarida (Si, Ge, GaAs) elektr qarshiligi anizotropiyasi elektron effektlar bilan chambarchas bog'liq. Kittel (2004) o'z ishida bunday anizotropiyaning kristall yo'nalishiga bog'liq ekanligini ko'rsatgan. Shu bilan birga, so'nggi yillarda ab initio modellashtirish metodlari (DFT – Density Functional Theory) yordamida elektron zichlik va mobilitet hisob-kitoblari amalga oshirilmoqda (Hohenberg & Kohn, 1964; Kohn & Sham, 1965).[5]

Metall monokristallari uchun esa elektr qarshiligi anizotropiyasini tadqiq etishda Matthiessen qonuni va elektron-fonon o'zaro ta'siri asosiy rol o'ynaydi (Ashcroft, 1976). Shu bilan birga, eksperimental usullar (Hall-effekt, to'liq tok o'lchash, 4-nuqta prob texnikasi) anizotropiyaning yo'nalishiga bog'liq xususiyatlarini aniqlashda keng qo'llaniladi (Hurd, 1972; Smith, 2010).

Bugungi kunda kompyuter modellashtirish sohasida VASP, Quantum ESPRESSO va ABINIT kabi dasturlar keng qo'llanilmoqda. Bu dasturlar yordamida kristall panjara va elektron dispersiya hisob-kitoblari amalga oshiriladi, shuningdek, turli yo'nalishlardagi elektr qarshiligi anizotropiyasi oldindan bashorat qilinadi (Giannozzi et al., 2009; Kresse & Furthmüller, 1996).

Elektr qarshiligi anizotropiyasi — bu kristall tuzilishidagi simmetriya va elektron fazoviy dispersiyasiga bog'liq xususiyat. Monokristallarda elektronlar har xil yo'nalishlarda turlicha o'tadi, shuning natijasida qarshilik ham yo'nalishga bog'liq ravishda o'zgaradi.

Yarimo'tkazgichlarda, masalan, Si monokristallarida konduksiya uchun asosiy yo'nalishlar [100], [110], [111] hisobga olinadi. Elektr mobiliteti va qarshilik koeffitsienti ushbu yo'nalishlarga bog'liq bo'lib, fonon tarqalishi va defektlar bilan o'zaro ta'sir qiladi. Metall monokristallarida esa elektron fonon tarqalishi va Fermi sathi geometriyasi asosiy rol o'ynaydi.[2]

Eksperimental tadqiqotlar odatda quyidagi metodlarga tayanadi:

To'rt nuqtali zond texnikasi – bu usul yordamida monokristallning turli yo'nalishlarida qarshilik aniqlanadi. Problar orasidagi masofa aniq o'lchanadi va elektron oqimining yo'nalishiga qarab qarshilik o'lchanadi.[1]

Xoll-effekt o'lchash – bu usul elektron zichligi va mobilitetni aniqlash orqali anizotropiya tahlilini amalga oshirishga imkon beradi.

Magnetotransport tadqiqotlari – yuqori magnit maydonlarda o'tkazilib, elektron orbitasi va effektlarni aniqlashga yordam beradi.

Eksperimentlar shuni ko'rsatdiki, monokristallar qarshiligi yo'nalishga bog'liq ravishda sezilarli darajada farqlanadi. Masalan, [111] yo'nalishida qarshilik [100] yo'nalishiga nisbatan 1,2–1,5 marta katta bo'lishi mumkin.

Kompyuter modellashtirishning asosiy maqsadi — eksperiment natijalarini tushuntirish va yangi materiallarda anizotropiya xususiyatlarini bashorat qilish.

Ab initio modellashtirish – elektron zichlik va kristall energiyasi hisob-kitoblari amalga

oshiriladi. DFT metodlari yordamida turli yo'nalishlarda elektron o'tish tezligi va qarshilik aniqlanadi.

Molekulyar dinamika – fonon va elektron o'zaro ta'sirini tahlil qiladi, issiqlik va tok transportini simulyatsiya qiladi.

Tarmoqli modellar (Tight-binding) – bu metod yordamida elektron dispersiya hisoblanadi va anizotrop transport xususiyatlari aniqlanadi.

Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlarda, masalan, GaAs va Si monokristallari uchun DFT modellashtirish natijalari eksperiment bilan juda yaqin chiqqan (Wang et al., 2019). Metall monokristallarida esa elektron fonon ta'siri hisob-kitoblari orqali anizotropiya prognoz qilindi (Zhou et al., 2021).[5]

Bugungi kundagi tendensiyalar quyidagilardan iborat:

Atom darajasida transport modellashtirish: Nanoelektronika qurilmalari uchun aniq transport xususiyatlarini aniqlash.

Yangi materiallarni tadqiq qilish: 2D-materiallar (grafen, MoS₂) va to'qimalar anizotropiyaning noyob xususiyatlarini ko'rsatmoqda.

Eksperimental va nazariy metodlarni integratsiyasi: Eksperiment natijalarini DFT va MD bilan birlashtirish, yuqori aniqlikdagi prognozlar olish.[4]

Sun'iy intellekt yondoshuvlari: Ma'lumotlar bazalaridan foydalangan holda anizotropiya xususiyatlarini bashorat qilish.

Eksperiment va modellashtirish natijalari shuni ko'rsatadiki, metall va yarimo'tkazgich monokristallarida elektr qarshiligi anizotropiyasi kristall simmetriyasi, elektron dispersiyasi va fonon tarqalishi bilan chambarchas bog'liq.

Yarimo'tkazgichlarda anizotropiya eng ko'p konduksiya kanallari bilan bog'liq, ya'ni elektronlarning turli yo'nalishlarda harakatlanish tezligi farq qiladi. Metall monokristallarida esa Fermi sathi geometriyasi va elektron fonon tarqalishi asosiy ta'sir qiladi.

Eksperimental metodlar yuqori aniqlik bilan qarshilik farqlarini aniqlasa-da, kompyuter modellashtirish kompleks fizik jarayonlarni tushuntirishga yordam beradi. Shu bilan birga, DFT va molekulyar dinamika metodlari turli kristall yo'nalishlaridagi qarshilikni oldindan bashorat qilish imkonini beradi.[6]

Tahlil shuni ko'rsatadiki, kelajakda atom darajasidagi modellashtirish va eksperimentlarni integratsiya qilish orqali yangi materiallar va nanoelektron qurilmalar ishlab chiqish samaradorligi oshadi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda metall va yarimo'tkazgich monokristallarida elektr qarshiligi anizotropiyasi eksperimental va kompyuter modellashtirish metodlari orqali muvaffaqiyatli tadqiq etilmoqda. Eksperimentlar monokristall yo'nalishlariga bog'liq qarshilik farqlarini aniqlasa, modellashtirish esa fizik jarayonlarni chuqur tushuntirish imkonini beradi.

Zamonaviy yondoshuvlarda DFT, molekulyar dinamika va tight-binding modellar birlashib,

yangi materiallarda anizotrop xususiyatlarni bashorat qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, nanoelektronika va 2D-materiallarda anizotropiyaning yangi xususiyatlari ilmiy va texnologik jihatdan katta qiziqish uyg‘otmoqda.

Kelajak tadqiqotlari eksperiment va nazariy metodlarni integratsiyalash, sun’iy intellekt yordamida modellashtirish va atom darajasida transport jarayonlarini o‘rganishga qaratilishi kutilmoqda. Bu esa elektronika, optoelektronika va kvant texnologiyalarining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ziman, J. M. Principles of the Theory of Solids. Cambridge University Press, 2001.
2. Zhou, Y., et al. Electron-phonon interaction and resistivity anisotropy in metallic crystals: A computational study. Phys. Rev. B, 103, 245202, 2021
3. Wang, H., et al. Ab initio study of anisotropic electronic transport in Si and GaAs monocrystals. J. Appl. Phys., 125, 045701, 2019.
4. Abduqodirov, S. Yarimo‘tkazgichlar fizikasi va transport hodisalari. Toshkent: Fan, 2015, 210 bet.
5. Axmedov, T. Metall monokristallarida elektr qarshiligi va anizotropiya. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2018, 185 bet.
6. Xolmatov, R. Kompyuter modellashtirish va elektron transport xususiyatlari. Toshkent: Ilmiy Nashr, 2020, 232 bet.

Tadbirkorlikni rivojlantirishda raqamli Marketing Strategiyasi**Sultanova Laylo Ilyos qizi**

Urganch davlat Universiteti Biznes va boshqaruv kafedrası o'qituvchisi

laylosultanova97@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezis 2020–2024 yillar davomida 6 mintaqadagi 186 ta kichik va o'rta korxonaga bo'yicha empirik tahlil hamda 3 412 tadbirkor va iste'molchilardan olingan so'rovnomaga ma'lumotlari asosida raqamli marketing strategiyalarini O'zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim omili sifatida o'rganadi.

Abstract. This thesis examines digital marketing strategies as a critical driver of entrepreneurship development in Uzbekistan based on empirical analysis of 186 small and medium enterprises across 6 regions during 2020–2024 and survey data from 3,412 entrepreneurs and consumers.

Аннотация. В данной диссертации исследуются стратегии цифрового маркетинга как ключевой фактор развития предпринимательства в Узбекистане на основе эмпирического анализа 186 малых и средних предприятий в 6 регионах за период 2020–2024 годов и данных опроса 3 412 предпринимателей и потребителей.

Kalit so'zlar: raqamli marketing, tadbirkorlikni rivojlantirish, kichik va o'rta biznes o'sishi, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, SEO optimallashtirish, kontent marketing, mobil tijorat, mijozlarni jalb qilish, raqobat ustunligi, raqamli transformatsiya, marketing avtomatizatsiyasi, elektron tijorat, ma'lumotlarga asoslangan marketing

Keywords: digital marketing, entrepreneurship development, SME growth, social media marketing, SEO optimization, content marketing, mobile commerce, customer acquisition, competitive advantage, digital transformation, marketing automation, e-commerce, data-driven marketing, startup ecosystem, Uzbekistan business

Ключевые слова: цифровой маркетинг, развитие предпринимательства, рост МСП, маркетинг в социальных сетях, SEO-оптимизация, контент-маркетинг, мобильная коммерция, привлечение клиентов, конкурентное преимущество, цифровая трансформация, автоматизация маркетинга, электронная коммерция, маркетинг на основе данных, стартап-экосистема

O'zbekistonda tadbirkorlik sektori sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi: ro'yxatdan o'tgan tadbirkorlik sub'ektlari soni 2019 yildagi 412 000 tadan 2024 yilga kelib 687 000 taga yetdi, bu esa 66,7% kumulatif o'sishni anglatadi. Kichik va o'rta korxonalar umumiy bandlikning 78,3% ini tashkil etib, yalpi ichki mahsulotning 56,4% ini yaratmoqda. Ayni vaqtda raqamli infratuzilmaning kengayishi marketing imkoniyatlarini tubdan o'zgartirdi: internet qamrovi 2020 yildagi 52,1% dan 2024 yilga kelib aholining 71,4% iga (25,8 million foydalanuvchi)

yetdi, smartfon egallash darajasi 61,7% dan 81,2% ga o'sdi, faol ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari 10,2 milliondan 17,3 millionga kengaydi va elektron tijorat hajmi 5,1 barobarga oshib 9,4 trillion so'mni tashkil etdi. Biroq so'rovnoma ma'lumotlari muhim bo'shliqlarni ko'rsatmoqda: kichik va o'rta korxonalarining atigi 34% i muntazam kontent strategiyasi bilan faol ijtimoiy tarmoq sahifasini yuritadi, 19% i qidiruv tizimlarini optimallashtirishning istalgan shaklini qo'llaydi, 12% i elektron pochta marketing avtomatizatsiyasidan foydalanadi va faqat 8% i marketing qarorlarini qabul qilishda ma'lumotlar tahlilidan foydalanadi, bu esa tadbirkorlik ekotizimida katta foydalanilmagan salohiyatning mavjudligini ko'rsatadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — tadbirkorlikni rivojlantirishni kuchaytiruvchi raqamli marketing strategiyalarini tahlil qilish, biznes hayot aylanishi bosqichlari bo'yicha muayyan raqamli tashabbuslarnin samaradorligini miqdoriy jihatdan baholash, amalga oshirish to'siqlarini va muvaffaqiyat omillarini aniqlash, shuningdek tadbirkorlarga barqaror raqobat ustunligi uchun raqamli marketingdan tizimli ravishda foydalanish imkonini beruvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqotning aniq vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: mijozlarni jalb qilish va konversiyani optimallashtirish bo'yicha raqamli marketing adabiyotlari bilan resurs cheklovlari, imkoniyatlarni tan olish va raqobat strategiyasi bo'yicha tadbirkorlik nazariyasini birlashtirgan nazariy asoslarni ko'rib chiqish; mijozlarni jalb qilish ko'rsatkichlari (jalb qilish xarajati, konversiya stavkalari, lead sifati), jalb qilish ko'rsatkichlari (ijtimoiy tarmoq qamrovi, kontent o'zaro ta'sir stavkalari, elektron pochta ochish va bosish stavkalari), daromad ko'rsatkichlari (raqamli kanal attributsiyasi, mijoz umr bo'yi qiymati) va o'sish ko'rsatkichlarini o'lchash bo'yicha tadbirkorlik raqamli marketing samaradorligi doirasini ishlab chiqish; Toshkent (68 ta korxonada), Samarqand (31), Farg'ona (28), Andijon (24), Buxoro (19) va Namangan (16) dan 186 ta kichik va o'rta korxonadan birlamchi ma'lumotlarni to'plash; 3 412 respondentdan mijozlar xulq-atvor ma'lumotlarini yig'ish hamda 24 ta korxonada bo'yicha qiyosiy kejs tahlilini o'tkazish.

Tadqiqot natijalari beshta asosiy xulosani ochib beradi. Birinchidan, raqamli marketing murakkabligi tadbirkorlik samaradorligi bilan kuchli ijobiy bog'liqlikni namoyish etadi: raqamli marketing indeksidagi bir standart og'ish oshishi yillik daromad o'sishining 43,2% ga yuqori bo'lishi ($p < 0,01$), geografik bozor qamrovining 2,7 baravar kengayishi ($p < 0,01$), mijozlarni jalb qilish xarajatlarining 31,4% kamayishi ($p < 0,01$), mijozlarni ushlab turish stavkalarining 58,3% yaxshilanishi ($p < 0,01$) va asoslashdan 24 oy ichida rentabellikka erishish ehtimolining 2,1 baravar oshishi ($p < 0,01$) bilan bog'liq. Ikkinchidan, kanal samaradorligi tadbirkorlik bosqichlari bo'yicha sezilarli farq qiladi: ijtimoiy tarmoqlar marketingi xabardorlik va ishga tushirish bosqichida eng yuqori ta'sirni ko'rsatib, raqamli faol iste'molchilar orasida yangi mijozlarni kashf etishning 67% ini ta'minlaydi; qidiruv tizimlarini optimallashtirish o'sish bosqichida eng yuqori daromad keltiradi; elektron pochta marketing avtomatizatsiyasi ushlab turish bosqichida eng katta ta'sirni ko'rsatadi.

Uchinchidan, Telegram platformasi O'zbekiston tadbirkorlik kontekstida istisno samaradorlikni namoyish etadi: kanal asosidagi marketing ekvivalent Instagram kontentiga nisbatan o'rtacha 340% yuqori jalb qilish stavkalarini ta'minlaydi, biznes hamjamiyatlari esa so'rovda ishtirok etgan korxonalar orasida yangi mijozlarni jalb qilishning 28,4% ini tashkil etgan tengdoshlar tavsiyalarini osonlashtiradi. To'rtinchidan, asoschining raqamli savodxonligi raqamli marketing murakkablik indeksidagi dispersiyaning 34,7% ini tushuntirib, marketing byudjeti hajmi (18,2%), korxonaning yoshi (12,4%) va sanoat sektori (9,8%) ta'sirlarini sezilarli darajada oshib ketadi. Beshinchidan, kontent marketing izchilligi 24 oy va undan ko'proq vaqt davomida muntazam yuqori sifatli kontent ishlab chiqarishni saqlab turgan korxonalar tartibsiz yoki past sifatli kontent yondashuvlariga ega korxonalarga nisbatan 312% yuqori organik qamrovga, 156% kattaroq brend tanilish ballariga va 78% past mijozlarni jalb qilish xarajatlariga erishganligini ko'rsatadi.

Raqamli marketing strategiyalari tadbirkorlikni rivojlantirishning transformatsion omiliga aylanib, empirik dalillar raqamli texnologiyalarni to'liq qabul qilgan korxonalar jalb qilish samaradorligi, mijozlarni ushlab turish, daromad o'sishi va bozorni kengaytirish bo'yicha sezilarli darajada ustun natijalarga erishishini ko'rsatmoqda. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, keng qamrovli raqamli strategiyalarni amalga oshirgan O'zbekiston kichik va o'rta korxonalari 43% yuqori daromad o'sishiga va 31% past mijozlarni jalb qilish xarajatlariga erishadi, bunda Telegram marketingi, kontent izchilligi va asoschining raqamli savodxonligi mahalliy bozor kontekstida ayniqsa muhim muvaffaqiyat omillari sifatida namoyon bo'ladi. Muvaffaqiyatli amalga oshirish asosiy raqamli mavjudlikni o'rnatishdan boshlanib, kanal optimallashtirish va kontent tizimlashtirish orqali davom etadigan va tashkiliy imkoniyatlar rivojlanishiga qarab marketing avtomatizatsiyasi va tahlilga asoslangan optimallashtirishga qarab rivojlanadigan tizimli yondashuvni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. — 7th ed. — London: Pearson, 2022. — 624 p.
2. Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I. Marketing 5.0: Technology for Humanity. — New Jersey: Wiley, 2021. — 224 p.
3. Shane S., Venkataraman S. The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research // Academy of Management Review. — 2000. — Vol. 25(1). — P. 217–226.
4. Kannan P.K., Li H. Digital Marketing: A Framework, Review and Research Agenda // International Journal of Research in Marketing. — 2017. — Vol. 34(1). — P. 22–45.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. Kichik Biznes va Tadbirkorlikni Rivojlantirish Hisoboti 2024. — Toshkent: DSQ, 2024.
6. O'zbekiston Respublikasi Raqamli Texnologiyalar Vazirligi. Raqamli Iqtisodiyot Ko'rsatkichlari 2024. — Toshkent: RTV, 2024.

7. Lemon K.N., Verhoef P.C. Understanding Customer Experience Throughout the Customer Journey // *Journal of Marketing*. — 2016. — Vol. 80(6). — P. 69–96.
8. We Are Social, Hootsuite. Digital 2024: Uzbekistan Country Report. — New York: We Are Social, 2024.
9. Nambisan S. Digital Entrepreneurship: Toward a Digital Technology Perspective of Entrepreneurship // *Entrepreneurship Theory and Practice*. — 2017. — Vol. 41(6). — P. 1029–1055.
10. Davenport T., Guha A., Grewal D., Bressgott T. How Artificial Intelligence Will Change the Future of Marketing // *Journal of the Academy of Marketing Science*. — 2020. — Vol. 48(1). — P. 24–42.

Inklyuziv ta’lim muhiti asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining texnologiya darslarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi**Termiz davlat pedagogika institute Boshlang‘ich ta’limda matematika va ona tili kafedrasi o‘qituvchisi****Xamidova Zarina Iskandar qizi**

Xamidovazarina838@gmail.com

+998936170703

Annotatsiya. Ushbu ishda inklyuziv ta’lim muhiti asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining texnologiya darslarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi yoritilgan. Tadqiqotda inklyuziv ta’limning mazmuni, uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati hamda barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, texnologiya darslarida o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, amaliy ko‘nikmalari va mustaqil faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik metodlar ko‘rib chiqilgan. Ishda differensial yondashuv, guruhli ishlash, loyihaviy faoliyat hamda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim muhitida texnologiya darslarini samarali tashkil etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, inklyuziv ta’lim muhiti, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, texnologiya darslari, ijodiy qobiliyat, ijodiy fikrlash, pedagogik metodlar, differensial yondashuv, guruhli ishlash, loyihaviy faoliyat, o‘yin texnologiyalari, ta’lim jarayoni samaradorligi.

Hozirgi kunda ta’lim tizimida barcha bolalarga teng imkoniyat yaratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu sababli inklyuziv ta’lim tizimi rivojlantirilmoqda. Inklyuziv ta’lim – bu nogironligi yoki o‘qishda qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar bilan sog‘lom o‘quvchilarning birgalikda ta’lim olishini tashkil etuvchi tizimdir. Bunday ta’lim muhiti o‘quvchilarning ijtimoiylashuvi, o‘zaro hamkorligi va ijodiy rivojlanishiga katta yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan texnologiya darslari o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalari, tasavvuri va ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta’lim muhitida ushbu fan orqali har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin.

Inklyuziv ta’lim muhiti tushunchasi

Inklyuziv ta’lim muhiti – bu barcha o‘quvchilar uchun qulay, teng imkoniyat yaratadigan va ularning individual xususiyatlarini hisobga oladigan pedagogik muhitdir. Bunday muhitda:

- har bir o‘quvchining ehtiyojlari hisobga olinadi;

- o‘qitish jarayonida moslashuvchan metodlar qo‘llaniladi;
- hamkorlik va o‘zaro hurmat muhitiga e’tibor beriladi.

Inklyuziv muhit o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi hamda ijodiy faoliyatga faol jalb etadi.

Texnologiya darslarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning ahamiyati

Texnologiya darslari o‘quvchilarning:

- tasavvur qilish,
- yangi g‘oyalar yaratish,
- muammolarni hal qilish,
- qo‘l mehnati ko‘nikmalarini shakllantirish

kabi ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, inklyuziv sinflarda bu darslar orqali o‘quvchilar bir-biri bilan hamkorlikda ishlashni o‘rganadilar.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish metodlari

Inklyuziv ta’lim muhitida texnologiya darslarida quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi:

1. Differensial yondashuv

Har bir o‘quvchining qobiliyati va imkoniyatiga qarab topshiriqlar beriladi. Masalan:

- ba’zi o‘quvchilar oddiy buyumlar yasasa,
- boshqalari murakkabroq ijodiy loyihalar bajarishi mumkin.

2. Guruhli ishlash metodi

O‘quvchilar kichik guruhlarda ishlash orqali:

- bir-biriga yordam beradi,
- fikr almashadi,
- ijodiy g‘oyalar ishlab chiqadi.

3. Loyihaviy faoliyat

O‘quvchilar ma’lum bir mavzu asosida kichik loyiha tayyorlaydilar. Masalan:

- qog‘ozdan buyumlar yasash,
- tabiiy materiallardan kompozitsiya tayyorlash,
- maketlar yaratish.

4. O‘yin texnologiyalari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin elementlari orqali dars o‘tish ularning qiziqishini oshiradi va ijodiy fikrlashini faollashtiradi.

O‘qituvchining roli

Inklyuziv ta’lim muhitida o‘qituvchi quyidagi vazifalarni bajaradi:

- har bir o‘quvchining imkoniyatini aniqlash;
- mos metod va usullarni tanlash;
- qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish;
- o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rag‘batlantirish.

Inklyuziv ta’lim muhitida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish metodlari

Inklyuziv sinflarda texnologiya darslarini samarali tashkil etish uchun turli pedagogik metodlardan foydalanish zarur.

Differensial yondashuv o‘quvchilarning qobiliyati, qiziqishi va imkoniyatlarini hisobga olgan holda topshiriqlar berishni nazarda tutadi. Bu usul orqali har bir o‘quvchi o‘z imkoniyatiga mos vazifani bajaradi.

Guruhli ishlash metodi

Guruhli ishlash o‘quvchilarning hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Guruhda ishlash jarayonida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashadilar va bir-birlariga yordam beradilar.

Loyihaviy faoliyat

Loyihaviy faoliyat o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini va ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, o‘quvchilar qog‘ozdan bezaklar, tabiiy materiallardan kompozitsiyalar yoki turli maketlar tayyorlashlari mumkin.

O‘yin texnologiyalari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin texnologiyalaridan foydalanish juda samarali hisoblanadi. O‘yin orqali tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning ijodiy faoliyatini faollashtiradi.

Inklyuziv ta’lim muhiti barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyat yaratadi va ularning shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi. Texnologiya darslari esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Inklyuziv ta’lim asosida tashkil etilgan texnologiya darslari o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, mustaqil ishlash ko‘nikmalari hamda amaliy faoliyatini rivojlantiradi. Shu sababli ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik metodlardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni**. – Toshkent, 2020.
2. **“Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”**. – Toshkent, 2020.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. **Ta’limda innovatsion texnologiyalar**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. **Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari**. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Azizxo‘jayeva N. **Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat**. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2006.
6. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. **Pedagogik texnologiya asoslari**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
7. Raxmonov A. **Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi**. – Toshkent, 2018.
8. Boshlang‘ich sinflar uchun **Texnologiya fani darsligi**. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi nashri

“OSHIQ O'LDING EY, KO'NGIL” G'AZALIDA ISHQ VA MA'NAVIYAT UYG'UNLIGI

Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti Sharq tillari va adabiyoti institute Filologiya
va tillarni o'qitish: arab tili 1-kurs talabasi

Baxtiyorova Madina Jasur qizi

Anotatsiya: Mazkur maqolada Muhammad Rizo Ogahiy lirikasida ishq mavzusi nafaqat insoniy tuyg'u sifatida, balki ma'naviy kamolot manbai sifatida ham tasvirlanadi. Shoir ishqni qalbni poklovchi, nafs va pastkashlikdan xalos qiluvchi qudrat sifatida ko'rsatadi. Oshiqning hijron azobi, sabr-toqati va sadoqati orqali uning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlari va ruhiy yetilishi ochib beriladi. Ogahiy g'azallarida ishq va ma'naviyat ajralmas tushunchalar bo'lib, dunyoviy boyliklardan ko'ra ruhiy poklik va komillik yuqori qadriyat sifatida namoyon bo'ladi. Shoir lirik qahramonning ruhiy iztiroblari, ma'shuqa oldidagi o'jizligi va ichki kurashini badiiy vositalar orqali ifodalaydi, ritorik savollar, tashxis va tazod san'ati bilan ishqning kuchi va oshiqning sadoqati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Ishq, ma'naviyat, Ogahiy, lirika, qalbni poklash, sabr, fidoyilik, ruhiy kamolot, ichki dunyo, axloqiy sifatlar, ruhiy poklik, san'at, qarama-qarshilik.

Аннотация: В данной статье тема любви в лирике Мухаммада Ризо Огахи представлена не только как человеческое чувство, но и как источник духовного совершенства. Поэт показывает любовь как силу, очищающую сердце и освобождающую его от низменных желаний и пороков. Через страдания влюбленного от разлуки, его терпение и преданность раскрываются его внутренний мир, моральные качества и духовная зрелость. В газелях Огахи любовь и духовность — неразделимые понятия, а духовная чистота и совершенство показаны как высшие ценности по сравнению с материальными благами. Поэт художественными средствами выражает духовные мучения лирического героя, его слабость перед возлюбленной и внутреннюю борьбу, подчеркивая силу любви и верность влюбленного с помощью риторических вопросов, диагностики и искусства контраста.

Ключевые слова: Любовь, духовность, Огахий, лирика, очищение сердца, терпение, преданность, духовное совершенство, внутренний мир, моральные качества, духовная чистота, искусство, контраст.

Abstract: In this article, the theme of love in the lyrics of Muhammad Rizo Ogahiy is depicted not only as a human emotion but also as a source of spiritual perfection. The poet presents love as a force that purifies the heart and frees it from base desires and vices. Through the lover's suffering from separation, patience, and loyalty, his inner world, moral qualities, and spiritual maturity are revealed. In Ogahiy's ghazals, love and spirituality are inseparable

concepts, and spiritual purity and perfection are shown as higher values than worldly wealth. The poet expresses the lyrical hero’s spiritual anguish, vulnerability before the beloved, and inner struggle through artistic means, emphasizing the power of love and the lover’s fidelity with rhetorical questions, diagnosis, and the art of contrast.

Keywords: Love, spirituality, Ogahiy, lyrics, heart purification, patience, devotion, spiritual perfection, inner world, moral qualities, spiritual purity, art, contrast.

Mumtoz adabiyot an’analarida ishq mavzusi yetakchi o‘rin tutgan bo‘lsa-da, Muhammad Rizo Ogahiy lirikasida u yangicha ruh va chuqur ma’naviy mazmun bilan boyitiladi. Shoir ishqni nafaqat insoniy tuyg‘ular ifodasi, balki ma’naviyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ruhiy kamolot manbai sifatida talqin qiladi. Uning nazarida ishq, qalbni poklovchi, insonni nafs va pastkashlikdan xalos etuvchi, uni komillik sari yetaklovchi ulug‘ qudratdir. Ogahiy she’riyatida ishq va ma’naviyat o‘zaro ajralmas tushunchalar sifatida namoyon bo‘ladi. Oshiqning hijron azobi, sabr-toqati va sadoqati orqali insonning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlar va ruhiy yetilishi ifodalanadi. Bu jarayonda ishq insonni sinovdan o‘tkazadi, uning irodasini mustahkamlaydi va qalbini tozalaydi. Natijada ma’naviyat, ya’ni insonning ichki pokligi, halolligi, vafodorligi va sabr-bardoshi yanada yuksaladi. Shoir ma’naviyatni inson hayotining eng oliy qadriyati sifatida ko‘rsatadi. Uning g‘azallarida dunyoviy boyluk va o‘tkinchi manfaatlar qadrsiz ekani, haqiqiy baxt esa ruhiy poklik va komillikda ekani ta’kidlanadi. Ishq ana shu ma’naviy yuksalishning vositasi sifatida tasvirlanadi. Ya’ni, ishq orqali inson o‘z “men”ini anglaydi, nafsni jilovlaydi va yuksak axloqiy darajaga erishadi. Mazkur g‘azalda Muhammad Rizo Ogahiy ishqiy iztirob orqali inson qalbining eng nozik kechinmalari, ichki kurashi va ma’naviy sinov jarayonini chuqur badiiy ifodalaydi. She’r boshidan oxirigacha savol ohangida qurilgani oshiqning o‘z ko‘ngli bilan yuzma-yuz turib, o‘zini taftish qilayotganini ko‘rsatadi

“Oshiq o‘lding, ey ko‘ngul, joning kerakmasmu sanga?”

O‘tga kirding jismi uryoning kerakmasmu sanga?”

Mazkur baytda lirik qahramon o‘z ko‘ngliga murojaat qiladi. “Ko‘ngul” obrazining shaxs sifatida tasvirlanishi tashxis (jonlantirish) san’atiga misoldir. Oshiq bo‘lgan ko‘ngil jonini ham, jismi ham unutgan darajaga yetgani ritorik savol orqali ifodalanadi. “O‘tga kirding” birikmasi ishq azobining kuchliligini anglatuvchi istiora bo‘lib, “jismi uryon” iborasi esa himoyasiz, zaif holatni bildiradi. Baytda ishqning insonni o‘zlikdan kechishga olib boruvchi kuch ekani ta’kidlanadi.

“Istabon ul yuz tamoshasini ko‘zdin dam-ba-dam,

Qon to‘karsan chashmi giryoning kerakmasmu sanga?”

Bu baytda oshiqning ma’shuqa jamolini ko‘rishga bo‘lgan cheksiz ishtiyoqi tasvirlanadi. “Dam-ba-dam” so‘zi davomiylikni bildiradi. “Qon to‘karsan” ifodasi mubolag‘a bo‘lib, ko‘z yoshning haddan ziyodligini anglatadi. “Chashmi giryon” (yig‘lovchi ko‘z) birikmasi esa an’anaviy mumtoz obrazdir. Baytda ishqning ruhiy azobi jismoniy og‘riq darajasiga yetgani tasvirlanadi.

*“Hardam etkung orzu kofir ko‘zi nazzorasin,
Qil hazarkim naqdi imoning kerakmasmu sanga?”*

Bu baytda ishq va iymon o‘rtasidagi ziddiyat ochiladi. “Kofir ko‘z” bu - ma’shuqaning sehrli nigohi timsoli. “Naqdi iymon” iborasi iymonni bebaho boylik sifatida tasvirlaydi. Shoir ogohlantirish ohangida so‘z yuritadi: go‘zallikka haddan tashqari berilish ma’naviy qadriyatlarni yo‘qotishga olib kelishi mumkin. Bu yerda tazod san’ati (ishq va iymon qarama-qarshiligi) mavjud.

*“Lutfung etding xasta ko‘nglimdin darig‘, ey shohi husn,
Bu gadoyi zori hayroning kerakmasmu sanga?”*

Mazkur baytda ma’shuqa “shohi husn” (go‘zallik podshohi) sifatida ulug‘lanadi, oshiq esa “gadoyi zor” (bechora tilanchi) sifatida tasvirlanadi. Bu qarama-qarshi qo‘yish (kontrast) orqali oshiqning ojizligi kuchaytiriladi. “Xasta ko‘ngil” iborasi ruhiy jarohatni anglatadi. Baytda ma’shuqaning beparvoligi va oshiqning iltijoli holati ifodalangan.

*“O‘zgalarga iltifoting aylading maxsus, bu
Mustahiq lutfu ehsoning kerakmasmu sanga?”*

Bu baytda oshiq o‘zini ma’shuqaning mehr-muhabbatiga munosib deb biladi. “Iltifot”, “lutf”, “ehson” so‘zlari yaxshilik va marhamat ma’nosini kuchaytiradi. Oshiqning dardi, e’tibordan chetda qolish. Ritorik savol orqali uning iztirobi yanada chuqurlashtiriladi.

*“Sel g‘amdin xonavayron o‘ldimu yod etmading,
Aytkim bu xonavayrining kerakmasmu sanga?”*

“Sel g‘am” bu - kuchli qayg‘u timsoli bo‘lib, istiora asosida qo‘llangan. “Xonavayron” qalbning vayron bo‘lishini anglatadi. Shoir o‘z qalbini uyga qiyoslaydi. Bu yerda ruhiy iztirob moddiy xaroba manzarasi bilan tasvirlanadi.

*“Ogahiy holin ko‘rub doim tag‘ofil qilg‘osan,
Shoiri donoyi davroning kerakmasmu sanga?”*

Maqta'da shoir o'z taxallusini keltiradi. “Tag‘ofil” bu - beparvolik qilish degani. Shoir o‘zini “shoiri donoyi davron” deb ataydi, bu yerda biroz g‘urur va kinoya seziladi. Oshiq nafaqat muhabbat, balki o‘zining qadrini ham tan oldirishni istaydi.

Xulosa qilib aytganda, Muhammad Rizo Ogahiy lirikasida ishq mavzusi insoniy tuyg‘udan ko‘ra kengroq, u ruhiy kamolot va ma‘naviy poklik manbai sifatida talqin etiladi. Shoirning g‘azallarida ishq va ma‘naviyat ajralmas tushunchalar sifatida namoyon bo‘lib, oshiqning hijron azobi, sabr-toqati va sadoqati orqali uning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlar va ruhiy yetilishi ochib beriladi. Ogahiy ishqni qalbni tozalovchi, insonni nafs va pastkashlikdan xalos qiluvchi kuch sifatida ko‘rsatadi. G‘azallarda savol ohangi, tashxis va ritorik san‘at vositalari orqali oshiqning ichki iztirobi, ikki xilligi va cheksiz sadoqati badiiy ravishda ifodalanadi. Baytlarda ishlatilgan istiora, qarama-qarshilik va mubolag‘a san‘ati ishqning inson ruhiyatini sinovdan o‘tkazuvchi, uni ruhiy va axloqiy jihatdan yuksaltiruvchi kuch ekanini ta‘kidlaydi. Shu bilan birga, dunyoviy boylik va o‘tkinchi manfaatlar qadrsiz ekani, haqiqiy baxt va ma‘naviy mukammallik esa ruhiy poklik va fidoyilik orqali erishiladigan yuksak qadriyatlar sifatida ko‘rsatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev V. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, O‘qituvchi nashriyoti, 1964. B-347- 376
2. Ogahiy she‘riyatidan. Toshkent. 1983. 120 b.
3. Z.Qosimova Mumtoz adabiyot vakili Ogahiy ijodida ishq mavzusi
4. Muhammad Rizo Ogahiy. Asarlar. VI jildlik, 1jild. Devon—T.: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1971.-54.b

SH.XOLMIRZAYEV QISSALARIDA TABIAT VA INSON RUHIY DUNYOSI UYG'UNLIGI

**Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi
Qaraqulov Azizbek Amonqulovich**

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi Shukur Xolmirzayev qissalarida tabiat va inson ruhiy dunyosi uyg'unligi masalasi adabiy-estetik hamda psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Yozuvchi asarlarida tabiat tasvirlari oddiy fon emas, balki qahramon ruhiyatini ochuvchi poetik vosita sifatida talqin etilishi asoslab beriladi. Fasllar almashinuvi, ob-havo hodisalari, tabiiy manzaralarning ramziy ma'nosi qahramonning ichki kechinmalari, axloqiy tanlovi va ma'naviy o'sishi bilan uzviy bog'liqlikda yoritiladi. Shuningdek, tabiatning metaforik va ramziy kuchi orqali inson ruhiyatining murakkab qatlamlari ochib berilishi ilmiy xulosalar asosida ko'rsatib beriladi. Xulosa sifatida, yozuvchi qissalarida inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik poetik realizmning muhim ko'rinishi ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Shukur Xolmirzayev, qissa, tabiat tasviri, poetik manzara, ruhiy kechinma, ramziylik, ichki o'sish, metaforik ifoda, inson va tabiat uyg'unligi, poetik realizm.

Abstract: This thesis analyzes the harmony between nature and the human inner world in the novellas of Shukur Xolmirzayev from literary-aesthetic and psychological perspectives. It substantiates that in the writer's works, depictions of nature function not merely as a background, but as a poetic device revealing the protagonist's inner world. The change of seasons, weather phenomena, and the symbolic meanings of natural landscapes are examined in close connection with the character's inner experiences, moral choices, and spiritual growth. Furthermore, the metaphorical and symbolic power of nature in uncovering the complex layers of the human psyche is demonstrated through scholarly conclusions. It is emphasized that the harmony between human beings and nature in the writer's novellas represents an important manifestation of poetic realism.

Keywords: Shukur Xolmirzayev, novella, depiction of nature, poetic landscape, inner experience, symbolism, inner growth, metaphorical expression, harmony between human and nature, poetic realism.

Аннотация: В данной тезисе рассматривается гармония природы и внутреннего мира человека в повестях Shukur Xolmirzayev с литературно-эстетической и психологической точек зрения. Обосновывается, что в произведениях писателя пейзажные описания выступают не просто фоном, а поэтическим средством раскрытия внутреннего мира героя. Смена времён года, погодные явления и символическое значение природных картин анализируются в тесной взаимосвязи с внутренними переживаниями, нравственным выбором и духовным ростом персонажа. Также на

основе научных выводов показана метафорическая и символическая сила природы в раскрытии сложных слоёв человеческой психики. Подчеркивается, что гармония человека и природы в повестях писателя является важным проявлением поэтического реализма.

Ключевые слова: Шукур Холмирзаев, повесть, изображение природы, поэтический пейзаж, внутренние переживания, символизм, внутренний рост, метафорическое выражение, гармония человека и природы, поэтический реализм.

Shukur Xolmirzayevning qissalari o‘zbek adabiyotida inson va tabiat munosabatini poetik tarzda ochib beradigan noyob namunadir. U asarlarda ona-tabiat faqat fon sifatida emas, balki qahramonning ichki dunyosini aks ettiruvchi vosita sifatida tasvirlanadi. Tabiiy manzaralar orqali qahramonning ruhiy kechinmalari, ichki qarama-qarshiliklari va hissiy o‘shishi yoritiladi. Shu nuqtai nazardan, Xolmirzayevning qissalarida tabiat va inson ruhiy dunyosi uyg‘unligi adabiy va psixologik tahlil uchun muhim mavzu sifatida namoyon bo‘ladi. Bu mavzu asarlarning markaziy syujet qatlamini tashkil etadi, qahramonlarning ichki dunyosi va tabiat tasvirlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni teran anglashga imkon beradi.

Xolmirzayev qissalarida tabiat manzaralari qahramonning ichki dunyosini yoritishda markaziy rol o‘ynaydi. Fasllarning o‘zgarishi, ob-havo hodisalari va atrof-muhit tafsilotlari qahramonning kayfiyati va hissiyotlarini ifodalaydi. Sovuq yoki yomg‘irli manzara qahramonning ichki iztirobini, yorqin va osoyishta tabiat esa ruhiy tinchlik va uyg‘unlikni bildiradi. Shu tarzda tabiat va qahramon ruhiyati o‘rtasida bevosita poetik aloqalar yuzaga keladi va o‘quvchi qahramonning ichki kechinmalarini yanada teran his qiladi. Aslida, Xolmirzayev qissalaridagi tabiat tasvirlari inson ruhiyatini nafaqat aks ettiradi, balki uni shakllantiruvchi muhit sifatida ham xizmat qiladi. Qahramonning kayfiyati va tabiatning holati o‘rtasidagi uyg‘unlik adabiyotshunoslikda insonning ichki dunyosi bilan tabiiy muhit o‘rtasidagi simbioz sifatida talqin qilinadi.¹

Tabiat qahramonning axloqiy va ma’naviy qarorlariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Qahramon o‘zini tabiatning sokin va barqaror muhitida his qilganda, u ruhiy uyg‘unlikka erishadi va hayotiy qarorlarini anglab yetadi. Shu jihatdan tabiat qahramonning ichki o‘shida vosita vazifasini bajaradi. Bu esa adabiyotshunoslikda tabiatning metaforik kuchi deb talqin qilinadi va inson ruhiyatining o‘shini poetik tarzda ochib beradi. Qissalardagi tabiat tasvirlari qahramonning axloqiy qarorlarini shakllantirishda ijtimoiy va ma’naviy muhit bilan uyg‘unlikda ishlatiladi. Masalan, sokin daryo manzarasi yoki tinch bog‘ qahramonga hayotiy qarorlar qabul qilishda ruhiy yordam beradi, ichki iztirob va shubhalarni yengib o‘tishga imkon yaratadi.

¹ Yo‘ldoshev Q. *Badiiy tahlil asoslari*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.

Xolmirzayev qissalarida tabiat tasvirlari ko‘pincha ramziy ma’noga ega. Quyoshning chiqqan yoki botgan manzarasi qahramonning yangi umidlarini yoki ichki iztirobini bildiradi. Daraxtlar, gullar, suv manzaralari qahramonning ruhiy jarayonlarini ramziy tarzda yoritadi. Shu tarzda tabiat qahramon bilan interaktiv aloqada bo‘ladi, inson va tabiat uyg‘unligi poetik vosita orqali o‘z ifodasini topadi. Ramziy elementlar qahramonning ichki ruhiy jarayonlarini vizual va poetik qabul qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, tabiatning tasviriy detallari asarlarning estetik qatlamini boyitadi va o‘quvchini inson va tabiiy muhit o‘rtasidagi uyg‘unlikni chuqurroq anglashga chorlaydi.

Tabiat qahramonning ichki o‘shini ochishda markaziy rol o‘ynaydi. Qahramon hayotiy sinovlardan o‘tayotganda tabiiy manzaralar uning ichki kechinmalarini yoritadi, ruhiy tinchlik va uyg‘unlikka erishishiga yordam beradi. Shu tarzda adabiyotda tabiat inson ruhiyati uchun pedagogik va psixologik vosita sifatida ishlatiladi. Qissalarda inson va tabiat uyg‘unligining dramatik va poetik qatlamlari bir-birini boyitadi, o‘quvchida hayotiy tafakkur va hissiy anglashni kuchaytiradi. Shuningdek, Xolmirzayevning qissalarida tabiat bilan uyg‘unlik insonning o‘zligini anglash, ichki kechinmalarni boshqarish va ruhiy barqarorlikni saqlashda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Tabiat va inson ruhiy dunyosi o‘rtasidagi uyg‘unlik qissalarning umumiy syujetini boyitadi. Xolmirzayev qahramonlarni tabiat fonida tasvirlash orqali ularning ichki kechinmalarini yanada chuqurroq va teranroq ifodalaydi. Tabiatning poetik manzaralari qahramonning ruhiy o‘shisi, axloqiy qarorlar qabul qilishi va ichki uyg‘unlikka erishishini yanada aniqroq ko‘rsatadi. Shu tarzda adabiyotshunoslik va psixologiya nuqtai nazaridan qissalardagi tabiat tasvirlari inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochib beradi.

Xulosa qilib aytganda, Shukur Xolmirzayev qissalarida tabiat va inson ruhiy dunyosi uyg‘unligi adabiyotshunoslik, psixologiya va poetika nuqtai nazaridan chuqur tahlil talab qiladigan mavzu hisoblanadi. Tabiat qahramonning ruhiy kechinmalari, axloqiy va ma’naviy o‘shishiga vosita bo‘lib xizmat qiladi, uning ichki dunyosini ochib beradi. Shu jihatdan Xolmirzayev qissalari ona-tabiatning poetik manzarasini inson ruhiyati bilan uyg‘unlashtirgan holda o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos makon yaratadi. Ushbu tahlil inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikning poetik, ramziy va psixologik qatlamlarini yoritishda ilmiy asos yaratadi va adabiy tahlilga yangi nuqtai nazar qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shukur Xolmirzayev. *Saylanma*. 1–2-jildlar. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2006.
2. Toshboyev O. *Abadiy zamondosh*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
3. Karimov N. *XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
4. Yo‘ldoshev Q. *Badiiy tahlil asoslari*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
5. Qo‘shjanov M. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: Tafakkur, 2005.

THE SIGNIFICANCE OF COMPARATIVE STUDY OF THE LEXICAL AND GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF PROVERBS IN ENGLISH AND UZBEK

Xamzayev Akmal Amirovich

Senior teacher of Jizzakh State pedagogical university

Annotation

Proverbs represent an important part of the cultural and linguistic heritage of every nation. They reflect the historical experience, worldview, and moral values of the people. This article discusses the lexical and grammatical characteristics of proverbs in English and Uzbek languages from a comparative perspective. Special attention is given to the process of translating proverbs and the difficulties that translators face when trying to find equivalent expressions in another language. The study analyzes similarities and differences between English and Uzbek proverbs in terms of structure, semantics, and stylistic functions. The research shows that although many proverbs share similar meanings, they often differ in lexical composition and grammatical structure. The correct translation of proverbs requires not only linguistic knowledge but also a deep understanding of cultural context.

Key words: proverb, phraseological unit, translation, comparative linguistics, lexical features, grammatical structure, English language, Uzbek language, cultural heritage.

Introduction

Proverbs are one of the oldest and most expressive elements of a language. They represent the wisdom and life experience of people accumulated over centuries. Every nation has its own collection of proverbs that reflect its traditions, worldview, and cultural values.

Proverbs are not simply linguistic expressions but also important cultural symbols. They contain moral lessons, advice, and philosophical reflections on human life. Because of their rich meanings and figurative language, proverbs play an important role in literature, everyday speech, and communication.

The comparative study of proverbs in different languages is an important field of linguistic research. It helps to identify similarities and differences between cultures and provides valuable insights into the relationship between language and thought.

English and Uzbek languages belong to different language families and have different grammatical structures. However, both languages possess a rich collection of proverbs that express universal human ideas such as honesty, hard work, wisdom, and justice.

The purpose of this article is to analyze the lexical and grammatical features of English and Uzbek proverbs and to highlight the importance of comparative studies in translation and linguistic research.

Proverbs as Cultural and Linguistic Phenomena

Proverbs are short, concise, and meaningful expressions that reflect the wisdom of the people. They are usually created through long historical experience and passed from generation to generation through oral and written traditions.

Proverbs serve several important functions in language:

- They express moral values and life lessons.
- They make speech more expressive and convincing.
- They reflect national traditions and cultural identity.

Each proverb is closely connected with the culture of the people who created it. The imagery used in proverbs often reflects everyday life, nature, traditions, and social relations.

For example, many Uzbek proverbs are connected with agriculture, family relationships, and traditional lifestyle. English proverbs often reflect social experience, practical wisdom, and philosophical reflections on life.

Therefore, proverbs can be considered as a valuable source for studying the culture and mentality of a nation.

Lexical Characteristics of Proverbs

One of the important aspects of proverbs is their lexical structure. Proverbs usually contain simple and commonly used words, but these words acquire a deeper figurative meaning within the proverb.

Lexical features of proverbs include:

- metaphorical expressions
- symbolic vocabulary
- concise word combinations
- national cultural elements

For example, the English proverb:

Lies have short legs

has a direct Uzbek equivalent:

Yolg'onning umri kalta.

Although the words are different, both proverbs convey the same idea that lies cannot last long.

Another example is:

Pitchers

have

ears.

Devorning ham qulog'i bor.

These proverbs show that even walls may "hear," meaning that secrets can easily be revealed. Such examples demonstrate that many proverbs in different languages express universal ideas, even though their lexical forms may differ.

Grammatical Characteristics of Proverbs

In addition to lexical features, proverbs also have specific grammatical structures. Proverbs

often use simple sentence structures that are easy to remember and repeat.

Typical grammatical characteristics of proverbs include:

- simple sentence structure
- parallel constructions
- rhythm and balance
- ellipsis (omission of certain words)

For example:

First think, then speak.

This proverb contains a simple imperative structure that expresses advice.

Many Uzbek proverbs also follow similar patterns:

Avval o‘yla, keyin so‘yla.

The grammatical structures in both languages are similar, which makes translation easier in such cases.

However, not all proverbs have direct equivalents. Sometimes the grammatical structure differs significantly, making translation more difficult.

Problems in Translating Proverbs

Translation of proverbs is one of the most challenging tasks for translators. Proverbs often contain cultural references and figurative meanings that cannot be translated literally.

There are several methods for translating proverbs:

1. **Using an equivalent proverb** in the target language
2. **Using an alternative proverb with similar meaning**
3. **Explaining the meaning of the proverb**
4. **Literal translation with commentary**

For example:

There are spots even on the sun.

Uzbek equivalent: **Oyda ham dog‘ bor.**

Although the objects are different (sun vs moon), the meaning remains the same: nothing is perfect.

Another example:

No pleasure without pain.

Uzbek equivalent: **Gul tikonsiz bo‘lmas.**

These proverbs express the same philosophical idea that success or beauty cannot exist without difficulties.

Such cases demonstrate that translators must pay attention not only to language but also to cultural context.

National and Universal Elements in Proverbs

Most proverbs contain both national and universal elements. Their form is usually national, while their meaning may be universal.

For instance, Uzbek proverbs often use culturally specific elements such as traditional food, family relationships, or local customs. These elements may not be familiar to speakers of other languages.

For example:

Ayran cannot be a meal, a fool cannot be a leader.

In this proverb, the word *ayran* refers to a traditional drink, which may not be familiar to foreign readers. Therefore, the translator must either explain the meaning or find a similar proverb in English.

At the same time, many proverbs express universal truths about human behavior, making them understandable across cultures.

Conclusion

Proverbs are an important part of linguistic and cultural heritage. They reflect the historical experience, moral values, and worldview of a nation.

The comparative analysis of English and Uzbek proverbs shows that many proverbs share similar meanings and functions despite differences in lexical and grammatical structures. Some proverbs have direct equivalents, while others require alternative translations or explanations.

The study of proverbs is important not only for linguistics but also for translation studies and intercultural communication. Understanding the cultural and linguistic aspects of proverbs helps translators produce more accurate and expressive translations.

Therefore, further research in comparative paremiology can contribute to a deeper understanding of language, culture, and communication.

References

1. Azimov S. Y. V. Goethe's homage to the East. *Masterpieces of World Literature*, No. 42, 2010.
2. Hoshimov O., Yakubov I. *English Language Teaching Methodology*. 2003.
3. Jalolov J. *Methodology of Foreign Language Teaching*. Tashkent, 1996.
4. Xamzayev A. (2020). The background of teaching grammar through games. JSPI Scientific Archive.
5. Xamzayev A. (2020). Different Permanent Associations That Express Public Life in English and the Problems of Translating Them into Uzbek Language.
6. Vlasenko O. N. Tolerance as an important component of socio-cultural competence. Kemerovo, 2017.
7. Gavrilova O. V. Role play in teaching foreign languages. *English Journal*, 2008.

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA ZAMONAVIY QIYOSIY
PEDAGOGIKANING DOLZARB MUAMMOLARI: XALQARO TAJRIBA VA
O'ZBEKISTON UCHUN SABOQLAR****Olimjonova Zarinabonu Olimjon qizi**

Shaxrisabz davlat pedagogika instituti Ped (mag) 1- kurs magistri

E-mail: zalimova2805@gmail.com

Annotatsiya (O'zbek). *Ushbu maqola zamonaviy qiyosiy pedagogikaning eng dolzarb muammolaridan biri — raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimlarining integratsiyasi va milliy o'ziga xoslikning saqlanishi masalasini tadqiq etadi. Maqolada Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya va O'zbekiston ta'lim tajribalari taqqoslanadi. Qiyosiy-tahliliy va statistik usullar qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli raqamli transformatsiya milliy pedagogik an'analar bilan muvozanat saqlagan holda amalga oshirilsa samarali bo'ladi.*

Kalit so'zlar: *qiyosiy pedagogika, raqamli transformatsiya, ta'lim sifati, milliy o'ziga xoslik, xalqaro tajriba, PISA, O'zbekiston ta'lim islohotlari*

Аннотация (Русский). *Данная статья посвящена исследованию актуальных проблем современной сравнительной педагогики в условиях цифровой трансформации. Анализируются опыт Финляндии, Сингапура, Южной Кореи и Узбекистана. Применяются сравнительно-аналитический и статистический методы. Результаты показывают, что успешная цифровая трансформация достигается при сохранении национальных педагогических традиций.*

Ключевые слова: *сравнительная педагогика, цифровая трансформация, качество образования, национальная идентичность*

Abstract (English). *This article examines one of the most pressing issues in contemporary comparative pedagogy — the integration of educational systems in the context of digital transformation while preserving national identity. The study compares educational experiences of Finland, Singapore, South Korea, and Uzbekistan using comparative-analytical and statistical methods. The findings demonstrate that successful digital transformation is most effective when balanced with national pedagogical traditions.*

Keywords: *comparative pedagogy, digital transformation, education quality, national identity, international experience, PISA, Uzbekistan education reform*

1. MUAMMO DOLZARBLIGI

Yigirma birinchi asr ta'lim sohasida misli ko'rilmagan o'zgarishlarni boshlab berdi. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulut texnologiyalari va masofaviy ta'lim vositalari nafaqat o'qitish usullarini, balki butun ta'lim tizimlarining g'oyaviy asoslarini ham qayta belgilamoqda. Bunday sharoitda zamonaviy qiyosiy pedagogika — turli mamlakatlar ta'lim tizimlarini solishtiruvchi ilmiy soha — o'zining metodologiyasini yangilash zaruratiga duch kelmoqda.

UNESCO ning 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, jahon bo'ylab 3,7 milliarddan ortiq inson hali to'liq raqamli ta'lim imkoniyatlaridan mahrum. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar tez kirib borgan mamlakatlarda ham yangi muammo paydo bo'lmoqda: texnologiyani qabul qilish jarayonida milliy pedagogik an'analar, mahalliy til va madaniy qadriyatlar siqib chiqarilish xavfi kuchaymoqda. Bu holat qiyosiy pedagogikada "raqamli globalashtirish paradoksi" deb nomlanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ham 2017-yildan buyon ta'limda keng qamrovli islohot olib bormoqda. Prezidentning 2023-yil 11-apreldagi PQ-207-sonli Qarori bilan "Raqamli O'zbekiston 2030" dasturi doirasida ta'limni raqamlashtirish tezlashtirildi. Biroq xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, texnologik yechimlarni shoshilinch joriy etish har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun boshqa mamlakatlarning — jumladan, Finlyandiya, Singapur va Janubiy Koreyaning — raqamli transformatsiya tajribalarini qiyosiy o'rganish va undan O'zbekiston uchun saboq chiqarish bugunning eng dolzarb pedagogik vazifalaridan biridir.

Maqolaning asosiy muammosi: raqamli transformatsiya sharoitida turli xil ta'lim tizimlarining qiyosiy tahlili qanday metodologik tamoyillar asosida olib borilishi kerak va xalqaro tajribadan milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda qanday foydalanish mumkin?

2. MAQSAD VA VAZIFALAR

Tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli transformatsiya sharoitida xalqaro ta'lim tizimlarini qiyosiy tahlil qilish orqali O'zbekiston uchun ilmiy asoslangan pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, zamonaviy qiyosiy pedagogikaning metodologik bazasini sharhlash; ikkinchidan, Finlyandiya, Singapur va Janubiy Koreyaning raqamli transformatsiya tajribalarini tahlil qilish; uchinchidan, PISA 2022 natijalarini qiyosiy ko'rsatkich sifatida qo'llash; to'rtinchidan, O'zbekiston ta'lim tizimining hozirgi holati va rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash; beshinchidan, xalqaro tajribaga asoslanib amaliy tavsiyalar shakllantirish.

3. TADQIQOT USLUBI (METODOLOGIYA)

Tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Asosiy usul sifatida qiyosiy-pedagogik tahlil tanlandi, bunda George Bereday (1964) tomonidan ishlab chiqilgan to'rt bosqichli qiyoslash modeli (tavsif, interpretatsiya, yonma-yon qo'yish, qiyoslash) zamonaviy

talablarga moslab qo'llanildi.

Kontent-tahlil usuli UNESCO, OECD, Jahon Banki va tegishli milliy vazirliklarning 2019–2024-yillar oralig'idagi rasmiy hujjatlari va hisobotlari o'rganishda foydalanildi. Statistik usul sifatida PISA 2022 va TIMSS 2023 xalqaro baholash natijalaridan taqqoslama ko'rsatkich sifatida foydalanildi.

Bundan tashqari, ekspert baholash usuli qo'llanildi: Finlyandiya, Singapur va Janubiy Koreyadan 12 nafar ta'lim mutaxassisi bilan o'tkazilgan onlayn intervyu natijalari tahlil qilindi. O'zbekistondan 6 nafar ta'lim sohasidagi mutaxassis ham shu jarayonga jalb etildi.

3.1-jadval. Tadqiqotda taqqoslangan mamlakatlarning asosiy ko'rsatkichlari (PISA 2022 va UNESCO ma'lumotlari)

Ko'rsatkich	Finlyandiya	Singapur	Janubiy Koreya	O'zbekiston
PISA 2022 Matematika	484	575	527	387 (2022)
PISA 2022 O'qish savodxonligi	490	543	515	390 (2022)
Ta'limga YaIM sarfi (%)	5,9%	2,9%	4,2%	5,4%
Oliy ta'limda qamrov (GER)	92%	82%	95%	40%
Maktabda raqamli qurilma qamrovi	99%	100%	98%	61%
O'qituvchi ish haqi indeksi (OECD=100)	112	143	138	54

Manba: OECD PISA 2022 Results; UNESCO Institute for Statistics, 2024; O'zbekiston Ta'lim vazirligi hisoboti, 2024.

4. NATIJALAR VA MUHOKAMA

4.1. Finlyandiya modeli: "kamroq — yaxshiroq" tamoyili

Finlyandiya ta'lim tizimi raqamli transformatsiyaga ehtiyotkorlik bilan yondashuvning namunasi hisoblanadi. 2010-yillar boshida maktablarda planshetlar va raqamli qurilmalar keng tarqatilgan bo'lsa-da, 2019-yildan finlar "texnologiyaga ortiqcha tayanish" ning salbiy

oqibatlarini sezib, qisman qaytish yo'lini tanladi. Xususan, boshlang'ich sinflarda qo'lyozma yozuvni tiklash qaroriga kelindi.

Finlyandiya tajribasining asosiy xulosasi: raqamli vositalar o'qituvchining o'rnini bosa olmaydi. Finlyandiyalik o'qituvchilar kasbiy erkinlikka ega va metodik qarorlarni mustaqil qabul qiladi. PISA natijalari finlarning yuqori o'rinlarda saqlanishini ko'rsatadi (matematikada 484 ball, o'qish savodxonligida 490 ball). Bu Finlyandiya modelining asosi o'qituvchi tayyorlash tizimining yuqori sifatiga qurilganligini isbotlaydi.

4.2. Singapur modeli: strategik raqamlashtirish

Singapur raqamli ta'limga eng tizimli yondashgan mamlakat sifatida alohida o'rin tutadi. "Smart Nation" va "EdTech Masterplan 2030" dasturlari doirasida barcha maktablar 100% raqamli infratuzilma bilan jihozlangan. Biroq Singapurning muvaffaqiyatini faqat texnologiya bilan izohlash noto'g'ri bo'ladi. Asosiy omillar quyidagilar: birinchidan, o'qituvchilarni raqamli pedagogikaga tayyorlashga ulkan investitsiya — har bir o'qituvchi yiliga kamida 100 soat professional rivojlanish treningidan o'tadi. Ikkinchidan, baholash tizimini isloh qilish — yodlash o'rniga tizimli fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini o'lchash.

Singapur PISA 2022 da matematikadan 575 ball bilan birinchi o'rinni egalladi. Bu natija texnologik infratuzilma bilan sifatli pedagogik yondashuv uyg'unligidan kelib chiqmoqda.

4.3. Janubiy Koreya: yuqori raqobat va yuqori bosim muammosi

Janubiy Koreya PISA natijalarida doimiy ravishda yuqori o'rinlarda turadi. Biroq bu mamlakat qiyosiy pedagogikada boshqa jihatdan ham ibrat: ta'limdagi haddan ziyod raqobat va o'quvchilar psixologik sog'lig'iga salbiy ta'sir masalasida. OECD 2023-yilgi hisobotiga ko'ra Janubiy Koreya o'quvchilarining ta'limdagi yashashi (well-being) ko'rsatkichi OECD mamlakatlari orasida eng past o'rinlardandir. Bu qiyosiy pedagogikaning muhim darsini beradi: yuqori akademik natija o'quvchi farovonligi bilan birga bo'lmasa, tizim barqaror emas.

4.4. O'zbekiston: imkoniyatlar va qiyinchiliklar

O'zbekiston PISA 2022 baholashida birinchi marta ishtirok etdi va matematikadan 387, o'qish savodxonligidan 390 ball to'pladi. Bu natija OECD o'rtacha ko'rsatkichidan (matematikada 472) sezilarli past. Biroq bu holat salbiy sifatida emas, balki real holatni ko'rsatuvchi muhim boshlang'ich nuqta sifatida baholanishi kerak.

O'zbekistonning ijobiy tomonlari: ta'limga YaIM ning 5,4% ajratilmoqda (Singapurdan yuqori), savodxonlik deyarli 100%, islohot jadali — 2017–2024-yillar davomida qabul qilingan 40 dan ortiq o'quv dasturi yangilandi. Muammolar tomonidan: o'qituvchilar malakasi va ish haqining pastligi, qishloq va shahar o'rtasidagi raqamli tafovut, ta'lim mazmunining yod olishga yo'naltirilganligi.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Birinchi xulosa: Raqamli transformatsiya — vosita, maqsad emas. Finlyandiya, Singapur va Janubiy Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli ta'lim tizimlari texnologiyani o'z-o'zicha maqsad sifatida emas, balki o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi pedagogik o'zaro ta'sirni kuchaytiruvchi vosita sifatida ko'radi. Texnologiyaga ko'r-ko'rona tayanish yoki shoshilinch raqamlashtirish ta'lim sifatiga zarar yetkazishi mumkin.

Ikkinchi xulosa: O'qituvchi tayyorlash — asosiy omil. Uchta taqqoslanayotgan mamlakat modelida umumiy bo'lgan yagona ustun omil — bu yuqori malakali va moddiy jihatdan ta'minlangan o'qituvchi kadrlar. O'zbekiston uchun bu xulosaning amaliy ma'nosi: raqamli qurilmalar sotib olishdan oldin o'qituvchilarni raqamli pedagogikaga tayyorlash tizimini barpo etish zarur.

Uchinchi xulosa: Milliy xususiyat — afzallik, to'siq emas. Qiyosiy pedagogika milliy madaniyat, til va pedagogik an'analarni global tendensiyalar bilan uyg'unlashtira olgan tizimlarning barqaror muvaffaqiyat qozonishini ko'rsatadi. O'zbekiston uchun bu milliy ta'lim g'oyalari (vatanparvarlik, jamoa tuyg'usi, ilmga ehtirom kabi qadriyatlar)ni raqamli ta'lim mazmuniga organik ravishda kiritish degani.

To'rtinchi xulosa: PISA natijalarini to'g'ri talqin qilish zarur. PISA muhim ko'rsatkich, lekin yagona mezon emas. Janubiy Koreya misoli yuqori ballar o'quvchi farovonligi bilan kafolatlanmasligini ko'rsatdi. O'zbekiston o'z ta'lim sifatini o'lchashda ko'p o'lchovli baholash tizimini joriy etishi maqsadga muvofiq.

Amaliy tavsiyalar:

- O'qituvchilarni raqamli pedagogikaga tayyorlash uchun milliy online platforma (Singapur «OPAL2.0» analogini) yaratish
- Boshlang'ich sinflarda texnologiyani cheklagan holda qo'lyozma va ijodiy o'yin asosidagi ta'limni saqlab qolish (Finlyandiya tajribasi)
- PISA 2025 ga tayyorgarlik sifatida o'quv dasturlarida tizimli fikrlash va muammolarni hal qilish kompetentsiyasini kuchaytirish
- Qishloq maktablaridagi raqamli tafovutni bartaraf etish uchun maqsadli davlat dasturi va xususiy sektor hamkorligini joriy etish
- O'qituvchilar ish haqini bosqichma-bosqich OECD o'rtacha ko'rsatkichi tomon ko'tarish — bu eng uzoq muddatli, lekin eng muhim investitsiyadir

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bereday G.Z.F. Comparative Method in Education. — New York: Holt, Rinehart & Winston, 1964. — 302 p.
2. OECD. PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 334 p. DOI: 10.1787/53f23881-en
3. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education — A tool on whose terms? — Paris: UNESCO, 2023. — 471 p.

4. Sahlberg P. Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? — Teachers College Press, 2021. — 272 p.
5. Singapore Ministry of Education. EdTech Masterplan 2030. — Singapore: MOE, 2023. URL: <https://www.moe.gov.sg>
6. Lee S.K. et al. Education in Singapore: Reflecting on the Past, Looking to the Future // Asia Pacific Journal of Education. — 2022. — Vol. 42(1). — P. 1–16.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-apreldagi PQ-207-sonli Qarori «Raqamli O'zbekiston 2030» Strategiyasi to'g'risida. — Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2023.
8. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. 2023-2024 o'quv yili bo'yicha yillik hisobot. — Toshkent: Ta'lim vazirligi, 2024.
9. Egamberdieva N.M. Qiyosiy pedagogika: nazariya va amaliyot. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022. — 248 b.
10. World Bank. Teach: Classroom Observation Tool and Learning Outcomes in Central Asia. — Washington: World Bank Group, 2023.

**SURUNKALI YURAK YETISHMOVCHILIGI BILAN BOG'LIQ
NEYROISHEMIK SHAKLDAGI DIABETİK OYOQ SİNDROMI**

Andijon Davlat Tibbiyot Instituti Umumiy jarrohlik va transplantologiya kafedrası
Andijon, Atabekov ko'chasi – 1 Tel: (0-374) 223-94-60 E-mail: info@adti

Mirzayev Kamol Karimovich
Xaydarov Muzaffar Olimovich
Jo'rayev G'anijon G'ulomovich

Annotatsiya. Qandli diabet (QD) asrning yetakchi tibbiy muammolaridan biri bo'lib, uning ko'p qirrali prognoz ko'rsatkichlari kasallanish va o'lim ko'rsatkichlarining o'sishiga bevosita mas'ul bo'lgan haqiqiy yurak-qon tomir xavf omilini tashkil etadi [1].

Diabetik oyoq sindromi (DOS) — qandli diabet bilan bog'liq asorat bo'lib, u tibbiy va ijtimoiy-iqtisodiy nuqtai nazardan kuchli salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu bemorlarda yurak-qon tomir xavfining ortishi yo'ldosh neyropatiya va periferik arteriya kasalliklari kumulyativ ta'sirining natijasidir [2,3]. Patofiziologik mexanizmlar xilma-xil bo'lib, oyoq deformatsiyalari, oyoqlarga tushuvchi g'ayritabiiy bosim, bo'g'imlar harakatchanligining cheklanishi, tashqi travma, periferik arteriya kasalligi yoki shishlar kabi ko'plab omillarni o'z ichiga oladi [4].

Kalit so'zlar: 2-tur qandli diabet, Diabetik oyoq sindromi (DOS), Neyroishemik shakl, Surunkali yurak yetishmovchiligi (SYuE), NT-proBNP biomarkeri, Yurak disfunktsiyasi, Arterial gipertenziya, Klinik va biokimyoviy diagnostika, Dopplerografiya tekshiruvi, Prognoz va diagnostik markerlar

2022–2023 yillar davomida Andijon Davlat Tibbiyot Instituti jarrohlik bo'limi bazasida neyroishemik shakldagi DOS bilan og'rigan 81 nafar bemor tekshirildi.

81 nafar bemordan 59 nafari (72,8%) erkaklar va 22 nafari (27,2%) ayollar edi. Erkaklar o'rtacha yoshi $64,12 \pm 5,8$ yil, ayollar o'rtacha yoshi $62,15 \pm 4,6$ yilni tashkil etdi. 2-tur QD davomiyligi 15 yildan 18 yilgacha bo'lgan.

Bemorlar 4 guruhga taqsimlandi:

- **1-guruh** — 2-tur QD, neyroishemik shakldagi DOS va SYuE bo'lgan bemorlar — 25 nafar;
- **2-guruh** — 2-tur QD, neyroishemik shakldagi DOS, SYuEsiz bemorlar — 25 nafar;
- **3-guruh** — 2-tur QD, neyroishemik shakldagi DOS, SYuE va 2–3-darajali distsirkulyator entsefalopatiya bo'lgan bemorlar — 16 nafar;
- **4-guruh** — uglevodlar almashinuvi buzilishsiz SYuE bo'lgan shaxslar — 15 nafar.

Barcha 4 guruh asosiy guruhni tashkil etdi. Ularga umumklinik, biokimyoviy (qanda glyukoza, glikozillangan gemoglobin, C-reaktiv oqsil, PTI, ALT, AST, bilirubin, lipidlar, mochevina, qon kreatinini), gormonal (IRI, S-peptid, miya natriy-uretik peptidi NTproBNP) va instrumental tekshirish usullari (quyi oyoq-qo'l tomirlarini ultratovushli dopplerografiyasi, EKG, Exo-EKG, yaradan ajralma bakteriologik tahlili) qo'llanildi, shuningdek statistik metodikalar ham ishlatildi.

Tadqiqotga bemorlarni kiritish mezonlari quyidagilar bo'ldi: 2-tur QD mavjudligi, I, II, III darajali arterial gipertenziya, NYHA bo'yicha I–III FK SYuE. NTproBNP ko'rsatkichini qon zardobida buzib ko'rsatadigan holatlari mavjud bemorlar (jigar etishmasligi, onkologik kasalliklar, anemiya, IV–V stadiyali surunkali buyrak kasalligi, qalqonsimon bez funksiyasining buzilishi) tadqiqotga kiritilmadi.

SYuE tashxisini qo'yish va davolash Rossiya, 2016 yilgi SYuE Klinik Ko'rsatmalariga asosan amalga oshirildi. Ushbu ko'rsatmalarda biz SYuE tasnifidan foydalandik, unga ko'ra SYuE chap qorincha chiqarish fraksiyasi, bosqichlari va funksional sinfiga ko'ra farqlanadi.

Olingan ma'lumotlar Microsoft Excel va STATISTICA_6 kompyuter dasturlari yordamida qayta ishlandi. Guruhlar o'rtasidagi farqlar $P < 0,05$ da statistik jihatdan muhim deb hisoblandi. O'rtacha qiymatlar (M) va o'rtacha standart og'ishlar (m) hisoblab chiqildi. Guruhlar o'rtasidagi darajalar farqining ishonchliligi ishonch oralig'i va Student mezon (p) qiymatiga ko'ra baholandi. Farqlar $p < 0,05$ da statistik jihatdan muhim deb hisoblandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1-jadval.

Bemorlarning jinsi va yoshi bo'yicha taqsimlanishi (JSTS, 2017 yil)

Yosh, yil	Erkaklar soni	Ayollar soni
18–44 (yosh yosh)	—	—
45–59 (o'rta yosh)	12 (20,3%)	8 (36,4%)
60–74 (keksa yosh)	37 (62,7%)	9 (40,9%)
75 va undan katta (qari yosh)	10 (16,9%)	5 (22,7%)
Jami: n = 81	59 (72,8%)	22 (27,2%)

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, 60 yoshdan 74 yoshgacha bo'lgan yosh guruhidagi bemorlar ustun edi — erkaklar va ayollar orasida mos ravishda 37/9 holat.

SYuE bo'yicha Klinik Ko'rsatmalarga ko'ra NTproBNP darajasi 125 pg/ml dan oshsa SYuE tashxisi qo'yiladi. O'tkazilgan ilmiy klinik tadqiqotlar yurak disfunktsiyasining og'irligi (avvalambor chap qorincha) va qon plazmasidagi natriyuretik peptidlar darajasi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsiyani aniqladi; bu esa mazkur peptidlar konsentratsiyasini aniqlashni SYuEning "laboratoriya testi" sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

2-jadval.

Tekshirilayotgan guruhlar bemorlarida qondagi NT-proBNP o'rtacha qiymatlari

1-guruh (n=11)	2-guruh (n=12)	3-guruh (n=11)	4-guruh (n=10)	Nazorat (n=10)
625,7±34,8*	177,8±27,3*	618,3±28,2*	458,9±30,4*	65,7±7,9
pg/ml	pg/ml	pg/ml	pg/ml	pg/ml

Izoh: * — bu p — farqlar ishonchliligi, bunda * — $p < 0,05$, ** — $p < 0,001$

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, barcha guruhlarda NTproBNP o'rtacha qiymatlari referens qiymatlaridan va nazorat guruhi natijalaridan ishonchli darajada yuqori edi. Xususan, 1 va 3-guruhlarda NTproBNP o'rtacha qiymatlari SYuEsiz 2-tur QD bo'lgan bemorlar guruhining ko'rsatkichlari bilan solishtirganda ishonchli darajada yuqori edi ($P < 0,001$). Bundan tashqari, NTproBNP ning eng yuqori darajalari 2-tur QD + SYuE bo'lgan bemorlarda aniqlandi: QD+SYuE guruhidagi (1-guruh) NTproBNP ko'rsatkichi SYuEsiz 2-tur QD+DOS bo'lgan bemorlar guruhiga (2-guruh) nisbatan 3,2 baravar va 2-tur QDsiz SYuE bo'lgan bemorlar guruhiga (4-guruh) nisbatan 1,2 baravar ishonchli darajada yuqori edi ($p < 0,001$ va $p < 0,05$). Bunda QD2siz SYuE guruhidagi (3-guruh) ko'rsatkichlar 1-guruh bemorlarining ma'lumotlaridan ishonchli darajada farq qilmadi ($p > 0,05$).

Ko'rinib turibdiki, o'rganilgan guruhlarda NTproBNP darajasi referens qiymatdan — 125 pg/ml dan — ishonchli darajada yuqori edi. NTproBNP ning yuqori ko'rsatkichlari bilan bemorlarning eng katta ulushi SYuE va DOS bo'lgan bemorlar guruhida qayd etildi — 90,0%; bir oz kamroq — 88,0% — SYuE, DOS va distsirkulyator entsefalopatiya bilan birgalikda 2-tur QD bo'lgan bemorlar guruhida aniqlandi; eng kam miqdor esa — 48,4% — faqat SYuE bo'lgan bemorlar guruhida va SYuEsiz DOS bilan 2-tur QD guruhida — 40,3% ni tashkil etdi.

Shunday qilib, olingan ma'lumotlar NTproBNPning SYuE mavjudligi/rivojlanishining diagnostik ham, prognostik ham markeri ekanligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sakran N., Graham Y., Pintar T. et al. The Many Faces of Diabetes. Is There a Need for Re-Classification? A Narrative Review. *BMC Endocr. Disord.* 2022, 22, 9.
2. Kannel W.B., McGee D.L. Diabetes and Cardiovascular Disease. The Framingham Study. *JAMA* 1979, 241, 2035–2038.
3. Roper N.A., Bilous R.W., Kelly W.F., Unwin N.C., Connolly V.M. Excess Mortality in a Population with Diabetes and the Impact of Material Deprivation. *BMJ* 2001, 322, 1389–1393.
4. Tuttolomondo A., Maida C., Pinto A. Diabetic Foot Syndrome as a Possible Cardiovascular Marker in Diabetic Patients. *J. Diabetes Res.* 2015, 268390.
5. Costa D., Ielapi N., Caprino F. et al. Social Aspects of Diabetic Foot: A Scoping Review. *Soc. Sci.* 2022, 11, 149.
6. Yan R., Yu F., Strandlund K. et al. Analyzing Factors Affecting Quality of Life in Patients Hospitalized with Chronic Wound. *Wound Repair Regen.* 2021, 29, 70–78.
7. Emerging Risk Factors Collaboration; Sarwar N. et al. Diabetes Mellitus, Fasting Blood Glucose Concentration, and Risk of Vascular Disease. *Lancet* 2010, 375, 2215–2222.
8. Yeo J.L., Brady E.M., McCann G.P., Gulsin G.S. Sex and Ethnic Differences in the Cardiovascular Complications of Type 2 Diabetes. *Ther. Adv. Endocrinol. Metab.* 2021, 12.
9. Einarson T.R., Acs A., Ludwig C., Panton U.H. Prevalence of Cardiovascular Disease in Type 2 Diabetes. *Cardiovasc. Diabetol.* 2018, 17, 83.
10. Pinto A., Tuttolomondo A., Di Raimondo D. et al. Cardiovascular Risk Profile and Morbidity in Subjects Affected by Type 2 Diabetes Mellitus with and without Diabetic Foot. *Metabolism* 2008, 57, 676–682.
11. Pinto A., Tuttolomondo A., Di Raimondo D. et al. Ischemic Stroke in Patients with Diabetic Foot. *Int. Angiol.* 2007, 26, 266–269.
12. Dietrich I., Braga G.A., de Melo F.G., da Costa Silva A.C.C. The Diabetic Foot as a Proxy for Cardiovascular Events and Mortality Review. *Curr. Atheroscler. Rep.* 2017, 19, 44.
13. Rani V., Deep G., Singh R.K., Palle K., Yadav U.C.S. Oxidative Stress and Metabolic Disorders: Pathogenesis and Therapeutic Strategies. *Life Sci.* 2016, 148, 183–193.

**NEYROISKEMIK QANDLI DIABETIK OYOQ SINDROMI BO‘LGAN
BEMORLARDA ULTRATOVUSHLI DOPPLEROGRAFIYA**

Andijon Davlat Tibbiyot Instituti Umumiy jarrohlik va transplantologiya kafedrası
Andijon, Atabekov ko‘chasi – 1 Tel: (0-374) 223-94-60 E-mail: info@adti

Mirzayev Kamol Karimovich
Xaydarov Muzaffar Olimovich
Jo‘rayev G‘anijon G‘ulomovich

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda yurakning ishemik kasalligi fonida surunkali yurak yetishmovchiligi bilan kechuvchi neyroishemik shakldagi qandli diabet oyoq sindromi (QDOS) bo‘lgan bemorlarda bosh va pastki oyoq qon tomirlarining ultratovushli dopplerografiya ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Tadqiqotga 64 nafar bemor jalb qilinib, ular klinik xususiyatlariga ko‘ra 4 guruhga ajratildi. Bundan tashqari, 20 nafar sog‘lom shaxs nazorat guruhi sifatida tekshirildi. Barcha bemorlarda biokimyoviy, gormonal va instrumental tekshiruvlar, jumladan dopplerografiya, EKG va Exo-EKG usullari qo‘llanildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, 2-toifa qandli diabet bilan og‘rigan bemorlarda qon tomir devorining intima-media kompleksi qalinlashishi, periferik arteriyalarda aterosklerotik blyashkalar ko‘payishi va serebrovaskulyar reaktivlikning pasayishi kuzatildi. Shuningdek, diabetli bemorlarda qon tomir o‘zgarishlari ko‘proq ikki tomonlama va diffuz xarakterga ega ekani, diabeti bo‘lmagan bemorlarda esa asosan segmentar va bir tomonlama ekanligi aniqlandi. Olingan natijalar gemodinamik va metabolik buzilishlarning birgalikda ta’siri arterial endotelij funksiyasiga sezilarli zarar yetkazishini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalari yurakning ishemik kasalligi va qandli diabet bilan bog‘liq neyroishemik asoratlarni erta aniqlash va baholashda dopplerografiya usulining muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: Qandli diabet oyoq sindromi, neyroishemik shakl, yurakning ishemik kasalligi, surunkali yurak yetishmovchiligi, ultratovushli dopplerografiya.

Yurakning ishemik kasalligi fonida surunkali yurak yetishmovchiligi bilan bog‘liq neyroishemik shakldagi QDOS bo‘lgan bemorlarda bosh va pastki oyoq qon tomirlarining ultratovushli dopplerografiya natijalarini o‘rganish.

Material va usullar

Tadqiqotda 64 nafar neyroishemik shakldagi QDOS bilan og‘rigan bemorlar 4 guruhga bo‘lib o‘rganildi:

- **1-guruh:** QD-2, neyroishemik QDOS va YIK bor 15 bemor.
- **2-guruh:** QD-2 va neyroishemik QDOS bor, lekin YIK bo‘lmagan 18 bemor.
- **3-guruh:** QD-2, neyroishemik QDOS, YIK va 2-3 darajali distsirkulyator ensefalopatiya bor 16 bemor.

“NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA'LIMNING INNOVATSION YO'NALISHLARI”

- **4-guruh:** Uglevod almashinuvi buzilmagan YIK bor 15 bemor.
- **Nazorat guruhi:** 20 nafar sog'lom ko'ngillilar.

Barcha bemorlarda biokimyoviy, gormonal va instrumental (dopplerografiya, EKG, Exo-EKG) tekshiruvlar o'tkazildi. Ma'lumotlar Microsoft Excel va STATISTICA_6 dasturlari yordamida tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama

Bemorlarning asosiy qismini 45 yoshdan 74 yoshgacha bo'lgan o'rta va keksa yoshdagi shaxslar tashkil etdi (30 erkak va 17 ayol).

Jadval 1.

Arteriyalar intima-media kompleksini (IMK) tahlili va serebrovaskulyar reaktivlikni baholash

Ko'rsatkichlar	1a guruh (n=15)	1b guruh (n=18)	1v guruh (n=16)	2a guruh (n=15)
OBA IMK qalinligi (mm)	$\$1,32 \pm 0,07^{*} \$$	$\$1,28 \pm 0,03^{*} \$$	$\$2,46 \pm 0,02^{***} \$$	$\$1,18 \pm 0,09 \$$
Oyoq arteriyalarida aterosklerotik blyashkalar (%)	93,3%	61%	93,7%	46,6%
OCA IMK qalinligi (mm)	$\$1,24 \pm 0,06 \$$	$\$1,20 \pm 0,05 \$$	$\$2,42 \pm 0,07^{***} \$$	$\$1,12 \pm 0,08 \$$
OMA bo'yicha dastlabki Vps (sm/s)	$\$54,2 \pm 3,2 \$$	$\$56,7 \pm 5,6 \$$	$\$49,3 \pm 6,7 \$$	$\$75,3 \pm 8,4^{***} \$$

IMK tahlili shuni ko'rsatdiki, qandli diabeti bor bemorlarda tomir devorining diffuz qalinlashishi va aks-sadoning o'zgarishi barcha holatlarda (100%) kuzatildi. 2-toifa qandli diabeti bor bemorlarda periferik qon tomirlardagi o'zgarishlar ikki tomonlama va diffuz xarakterga ega ekanligi, diabeti bo'lmagan bemorlarda esa asosan bir tomonlama segmentar xarakterda ekanligi aniqlandi.

Xulosalar

1. Gemodinamik va metabolik buzilishlarning birgalikda ta'sir qilishi arterial endoteliyga eng yuqori darajada zarar yetkazadi.
2. YIK bilan asoratlangan 2-toifa qandli diabeti bor barcha bemorlarning 84 foizida qon tomir tonusini tartibga soluvchi endotelial mexanizmning disfunktsiyasi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Бабаджанов Б.Д., Матмуротов К.Ж., Сапаева Ш.Б. и соавт. Критическая ишемическая атака при сахарном диабете 2 типа // Вестник ТМА. – 2021. – №2. – С. 15–19.
2. Бабаджанов Б.Д., Матмуротов К.Ж., Пулатов У.И. и соавт. Роль комбинированных эндоваскулярных методов лечения при диабетической гангрене нижних конечностей // Хирургия Узбекистана. – Тошкент, 2021. – №4 (85). – С. 72–77.
3. Жураев Г.Г., Касимов А.Л., Мусашайхов Х.Т., Солиев М.Б. Совершенствование нового способа лечения гнойно–некротических процессов нижних конечностей у больных с сахарным диабетом // International scientific and practical conference on “Problems of Modern Surgery” Андижан, October 6. – 2023. – С.112–114.
4. Касимов А.Л., Жураев Г.Г., Нишонов М.Ф. и соавт. Ближайшие и отдалённые результаты комплексного лечения гнойно–некротических поражений мягких тканей нижних конечностей у больных сахарным диабетом // Вестник Ташкентской медицинской академии. – Ташкент, 2024. – №1. – С.103–111.
5. Матмуротов К.Ж., Саттаров И.С., Атажанов Т.Ш. и соавт. Характер и частота поражения артериальных бассейнов при синдроме диабетической стопы // Вестник Ташкентской медицинской академии. – Ташкент. – 2022. – №1. – С.128–131.
6. Gazzaruso C, Gallotti P, Pujia A, Montalcini T, Giustina A, Coppola A. Predictors of healing, ulcer recurrence and persistence, amputation and mortality in type 2 diabetic patients with diabetic foot: a 10-year retrospective cohort study. *Endocrine*. 2021 Jan;71(1):59-68.
7. Lan NSR, Dwivedi G, Fegan PG, Game F, Hamilton EJ. Unravelling the cardio-renal-metabolic-foot connection in people with diabetes-related foot ulceration: a narrative review. *Cardiovasc Diabetol*. 2024 Dec 18;23(1):437. doi: 10.1186/s12933-024-02527-1.
8. Rawshani A, Rawshani A, Franzen S, Sattar N, Eliasson B, Svensson AM, et al. Risk factors, mortality, and cardiovascular outcomes in patients with type 2 diabetes. *N Engl J Med*. 2018;379(7):633–44.

**Qandli diabetda surunkali yurak yetishmovchiligi bilan bog'liq neyroiskemik
diabetik tovon sindromi bo'lgan bemorlarda doppler ultrasonik natijalari**

Andijon Davlat Tibbiyot Instituti Umumiy jarrohlik va transplantologiya kafedrasini
Andijon, Atabekov ko'chasi – 1 Tel: (0-374) 223-94-60 E-mail: info@adti

Mirzayev Kamol Karimovich
Xaydarov Muzaffar Olimovich
Jo'rayev G'anijon G'ulomovich

Annotatsiya. Yurak kasalliklarida surunkali yurak etishmovchiligi bilan bog'liq diabetik tovon sindromining neyroishemik shakli bo'lgan bemorlarda Doppler ultratovush natijalarini o'rganib chiqdik. Tadqiqot materiali sifatida 2021-yil davomida O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining Davlat Tibbiyot Instituti Xirurgiya kafedrasini va RSNPMTSE negizida yotqizilgan DFS, DFSning neyroishemik shakli va IHD bilan og'riqan 64 nafar bemor o'tkazildi. Bemorlar 4 guruhga bo'lingan. 2-toifa DM bilan og'riqan bemorlarning asosiy 3 guruhida MCA endoteliysining metabolik stimulyatsiyasi paytida bemorning 45 bemordan 38 tasida (84,4%), 7 (15,5%) bemorda - paradoksal MCAda salbiy javob olingan. 4-guruhda (taqqoslash guruhi) serebrovaskulyar reaktivlikni baholashda MCA ning eng yuqori sistolik qon oqimi tezligining sezilarli dinamikasi 14% gacha, vaqt bo'yicha o'rtacha maksimal qon oqimi tezligi 28% gacha ($p < 0,05$). Faqat 6 (40%) bemorda SMA reaksiyasi salbiy edi. Yakuniy xulosa shundaki, gemodinamik va metabolik kasalliklarning birgalikdagi ta'siri arterial endoteliyaga eng katta zarar etkazuvchi ta'sir ko'rsatadi. 2-toifa qandli diabet bilan og'riqan barcha bemorlarda koronar arter kasalligi bilan birgalikda qon tomir tonusini tartibga solishning endotelial mexanizmining disfunktsiyasi aniqlangan - 84%. **Kalit so'zlar:** diabetik oyoq sindromi, Doppler sonografiya, CHF

Material va usullar

Biz 2021 yil davomida O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining Andijon Davlat tibbiyot instituti va Respublika ixtisoslashtirilgan xirurgiya ilmiy-amaliy tibbiyot markazi jarrohlik bo'limi negizida DTSning neyroishemik shakli bilan kasallangan 64 nafar bemor ko'rikdan o'tkazildi.

Bemorlar 4 guruhga bo'lingan:

1 guruh - 2-tur QD va neyroishemik shakldagi DTS va YUIK bilan og'riqan bemorlar - 15 nafar bemor,

2-guruh - 2-tur QD va YUIKsiz DTSning neyroishemik shakli bo'lgan bemorlar - 18 nafar bemorlar,

3-guruh - 2-tur QD va neyroishemik shakldagi QD, YUIK va 2-3 darajali dissirkulyator ensefalopatiya bilan - 16 nafar bemor.

4-guruh - uglevod almashinuvi buzilmagan YUIK bilan og‘rigan shaxslar - 15 nafar bemor. Sog‘lom ko‘ngillilar (n=20) nazorat guruhini tashkil etdi.

Barcha bemorlar umumiy klinik, biokimyoviy (glikemiya, glikirlangan gemoglobin, PTI, ALT, AST, bilirubin, mochevina, qon kreatinin), gormonal (IRI, S-peptid, yallig‘lanish markeri - yallig‘lanish sitokini TNF-a, qon tomir endotelial o‘shish omili (VEGF-A), trombositlar o‘shish omili (PDGF) va instrumental tekshirish usullari - tomirlarning ultratovushli dopplerografiyasi bosh miya, oyoqlar, EKG, Exo-EKG, ajralmaning bakteriologik tahlili jarohatdan, shuningdek, statistik metodikalardan foydalanilgan.

Таққосланган гуруҳларда интима-медиа артериялари комплексини баҳолаш билан таҳлил қилиш цереброваскуляр реактивлик

Ko‘rsatkichlar	1a gr N=15	1b gr N= 18.	1v gr N=16	2a gr N=15
Qalinligi KIM OBA (mm)	1,32±0,07*	1,28±0,03*	2,46±0,02 **	1,18±0,09
Pastki arteriyalarda aterosklerotik pilakchalar mavjudligi oyoq-qo‘llar (n/%)	14/93,3%	11/61%	15/93,7%	7/46,6*
KIM OSA qalinligi (mm)	1,24±0,06	1,20±0,05	2,42±0,07**	1,12±0,08
Aterosklerotik mavjudligi OUAdagi pilakchalar (n/%)	9/60%	6/33,3%	14/87.5:	6/40%
O‘MA bo‘ylab qon oqimining dastlabki ko‘rsatkichlari				
Vps (sm/s)	54,2±3,2	56,7±5,6	49,3±6,7	75,3±8,4**
TAMX (sm/s)	37,6±7,63	36,5±4,7	29,6±2,4	42,8±4,3**
nafasni ushlab turish sinamasidan keyin O‘MA bo‘yicha qon oqimi ko‘rsatkichlari				
Vps (sm/s)	76,2±12,2**	76,2±12,2**	76,2±12,2**	96,2±10,61*
TAMX (sm/s)	38,2±4,9**	38,2±4,9**	38,2±4,9**	57,02±11,2*
RI	0,51±0,10**	0,51±0,10**	0,51±0,10**	0,55±0,09*

Eslatma: UUA - umumiy uyqu arteriyasi; OBA - umumiy son arteriyasi; O‘MA - o‘rta miya arteriyasi; Vps - qon oqimining maksimal sistolik tezligi; TAMX- qon oqimining vaqt bo‘yicha o‘rtacha maksimal tezligi; RI - periferik qarshilik indeksi; * - r<0,05 - dastlabki va sinovdan keyin olingan ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi farqlarning ishonchligi;

*** - $r < 0,05$ - 4-guruh bilan solishtirganda ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq ishonchli.
(taqqoslash guruhi)*

1-guruhdagi bemorlarda KIM qalinligi OUAda $1,32 \pm 0,07$ mm, umumiy son arteriyasida (USA) - $1,24 \pm 0,06$ mm ni tashkil etdi, ushbu ko'rsatkichlarning raqamli qiymatlari taqqoslash guruhidagi bemorlarda shunga o'xshash ko'rsatkichlardan yuqori bo'ldi 4, $r < 0,05$.

2-guruhdagi bemorlarda KIM qalinligi OUAda $1,28 \pm 0,03$ mm, umumiy son arteriyasida (USA) - $1,20 \pm 0,05$ mm ni tashkil etdi, ushbu ko'rsatkichlarning raqamli qiymatlari taqqoslash guruhidagi bemorlarda shunga o'xshash ko'rsatkichlardan yuqori bo'ldi 4, $r < 0,05$.

3-guruhdagi bemorlarda IMK qalinligi OUAda $2,46 \pm 0,02$ mm, umumiy son arteriyasida (USA) - $2,42 \pm 0,07$ mm ni tashkil etdi, ushbu ko'rsatkichlarning raqamli qiymatlari taqqoslash guruhidagi bemorlarda shunga o'xshash ko'rsatkichlardan yuqori bo'ldi 4, $r < 0,05$.

4-guruhdagi bemorlarda KIM qalinligi OUAda $1,18 \pm 0,09$ mm, umumiy son arteriyasida (USA) - $1,12 \pm 0,08$ mm ni tashkil etdi, ushbu ko'rsatkichlarning raqamli qiymatlari me'yordagi o'xshash ko'rsatkichlardan sezilarli darajada farq qilmadi, $r > 0,05$.

Qandli diabet 2-turi bilan og'rikan asosiy guruh bemorlarida KIM holatining sifatli tahlili o'tkazilganda turli xil o'zgarishlar aniqlandi: KIMning diffuz qalinlashishi, intima-media tuzilmasida qo'shimcha qatlamlar paydo bo'lishi, OBA, sonning yuza arteriyasi (SAA), tizza osti arteriyasi (TTA), orqa katta boldir arteriyasi (OKA) va oldingi katta boldir arteriyasi (OKA) ning yuqori va past exogenligi - 100% hollarda; umumiy uyqu arteriyasida (UAA) - 95%; KIM tuzilmasida aterosklerotik pilakchalar vizualizatsiyasi bilan yuqori exogenlikning ko'plab mahalliy zonalar mavjudligi (OKAA va OKAda - 95% bemorlarda, da).

O'KA - 80%, OBA va PAB - 71,7%; OUA - 66,7% bemorlarda), KIM exogenligining oshishi va uning qatlamlarga differentsiatsiyalanishining to'liq yo'qolishi (OUA - 13% hollarda).

QD 2 siz YUIK bo'lgan taqqoslash guruhidagi bemorlarda asosan magistral tomirlarning intima-media kompleksida exogenlikning oshishi bilan diffuz notekis qalinlashish ko'rinishidagi o'zgarishlar, ba'zi joylarda qatlamlarga ajralishning yo'qolishi (OSA - 55,9%, OBA va PAB - 70,6%, PKA - 54,4%, ZBBA va PBBA - 45,6%) va aterosklerotik blyashkalarining mavjudligi (OSA - 42,6% hollarda, OBA va PAB - 57,4%) aniqlandi.

2-tur QD bilan og'rikan bemorlarning asosiy 3 guruhida O'MA endoteliysi metabolik stimulyatsiyasi o'tkazilganda 45 bemordan 38 tasida (84,4%) salbiy javob reaksiyasi, 7 tasida (15,5%) paradoksal O'MA javobi olindi.

4-guruhda (taqqoslash guruhi) serebrovaskulyar reaktivlikni baholashda O'MA qon

oqimining maksimal sistolik tezligi 14% gacha, qon oqimining maksimal tezligi 28% gacha ($r < 0,05$) vaqt bo‘yicha o‘rtacha ishonchli dinamika olindi. Faqat 6 (40%) bemorda O‘MA reaksiyasi manfiy bo‘lgan.

Shunday qilib, o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, 2-tur QD bo‘lgan YUIK bilan og‘rigan bemorlarda periferik tomirlarda ikki tomonlama va diffuz xususiyatga ega bo‘lgan o‘zgarishlar sodir bo‘ladi, 2-tur QD bo‘lmagan YUIK bilan og‘rigan bemorlarda esa periferik arteriyalardagi o‘zgarishlar odatda arterial daraxtning yagona segmenti patologiyasi bilan bir tomonlama xarakterga ega bo‘lgan.

Xulosalar

Gemodinamik va metabolik buzilishlarning birgalikdagi ta’siri arteriyalar endoteliysiga eng katta zarar yetkazuvchi ta’sir ko‘rsatadi. YUIK bilan birga kelgan 2-tur qandli diabet bilan og‘rigan barcha bemorlarda qon tomir tonusini tartibga solishning endotelial mexanizmi disfunksiyasi aniqlandi - 84%.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Бабаджанов Б.Д., Матмуротов К.Ж., Сапаева Ш.Б. и соавт. Критическая ишемическая атака при сахарном диабете 2 типа // Вестник ТМА. – 2021. – №2. – С. 15–19.
2. Бабаджанов Б.Д., Матмуротов К.Ж., Пулатов У.И. и соавт. Роль комбинированных эндоваскулярных методов лечения при диабетической гангрене нижних конечностей // Хирургия Узбекистана. – Тошкент, 2021. – №4 (85). – С. 72–77.
3. Жураев Г.Г., Касимов А.Л., Мусашайхов Х.Т., Солиев М.Б. Совершенствование нового способа лечения гнойно–некротических процессов нижних конечностей у больных с сахарным диабетом // International scientific and practical conference on “Problems of Modern Surgery” Андижан, October 6. – 2023. – С.112–114.
4. Касимов А.Л., Жураев Г.Г., Нишонов М.Ф. и соавт. Ближайшие и отдалённые результаты комплексного лечения гнойно–некротических поражений мягких тканей нижних конечностей у больных сахарным диабетом // Вестник Ташкентской медицинской академии. – Ташкент, 2024. – №1. – С.103–111.
5. Матмуротов К.Ж., Саттаров И.С., Атажанов Т.Ш. и соавт. Характер и частота поражения артериальных бассейнов при синдроме диабетической стопы // Вестник Ташкентской медицинской академии. – Ташкент. – 2022. – №1. – С.128–131.
6. Gazzaruso C, Gallotti P, Pujia A, Montalcini T, Giustina A, Coppola A. Predictors of healing, ulcer recurrence and persistence, amputation and mortality in type 2 diabetic patients with diabetic foot: a 10-year retrospective cohort study. *Endocrine*. 2021 Jan;71(1):59-68.

7. Lan NSR, Dwivedi G, Fegan PG, Game F, Hamilton EJ. Unravelling the cardio-renal-metabolic-foot connection in people with diabetes-related foot ulceration: a narrative review. *Cardiovasc Diabetol.* 2024 Dec 18;23(1):437. doi: 10.1186/s12933-024-02527-1.
8. Rawshani A, Rawshani A, Franzen S, Sattar N, Eliasson B, Svensson AM, et al. Risk factors, mortality, and cardiovascular outcomes in patients with type 2 diabetes. *N Engl J Med.* 2018;379(7):633–44.

**"MEDIATSIYA INSTITUTINING FUQAROLIK PROTSESSIDAGI O'RNI
MILLIY VA XORIJIY TAJRIBALARI"**

**"NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCES OF THE ROLE OF THE
MEDIATION INSTITUTE IN THE CIVIL PROCESS"**

Oppoqxonov Azizxon Akmalxon o'g'li

*Tashkent davlat transport universiteti "Xalqaro Ommaviy huquq" kafedrası Katta
o'qituvchisi*

Oppoqhonov Azizkhon Akmalxon oglu

*Tashkent State Transport University
Department of "Public International Law"
Senior Lecturer*

Boqiyev Behruz Mirjamol o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti Yurisprudensiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Boqiyev Behruz Mirjamol oglu

*Tashkent State Transport University
Department of Jurisprudence
4th year student*

Annotatsiya

Mazkur maqola mediatsiya institutining fuqarolik protsessidagi o'rniga bag'ishlangan bo'lib, O'zbekistonning milliy tajribasi hamda xorijiy mamlakatlar (AQSh va Yevropa) tajribalarini qiyosiy tahlil qiladi. Mediatsiya fuqarolik nizolarini sudsiz hal qilishning samarali usuli sifatida ko'rib chiqiladi, uning afzalliklari (vaqt va xarajatlarni tejash, taraflarning roziligi) va kamchiliklari muhokama etiladi. Maqola kirish, ikkita asosiy qism va xulosadan iboratdir. Tadqiqot maqsadi – mediatsiyani O'zbekiston fuqarolik sudlovida kengroq qo'llash imkoniyatlarini o'rganish. Natijada, milliy qonunchilikni xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish bo'yicha takliflar beriladi. Maqola rasmiy adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlarga asoslangan.

Kalit so'zlar: qiyosiy tahlil, mediatsiya, tadqiqot vazifalari, fuqarolik protsessi, mediatorlar reyestri, ixtiyoriylik, maxfiylik prinsipi, vakolatli organ.

Abstract

This article is devoted to the place of the mediation institution in civil proceedings, and provides a comparative analysis of the national experience of Uzbekistan and the experience of foreign countries (the USA and Europe). Mediation is considered as an effective method of non-judicial resolution of civil disputes, its advantages (saving time and costs, consent of the parties) and disadvantages are discussed. The article consists of an introduction, two main parts and a conclusion. The purpose of the research is to study the possibilities of wider

application of mediation in the civil justice of Uzbekistan. As a result, proposals are made to improve national legislation based on foreign experience. The article is based on official literature and regulatory legal acts.

Keywords: comparative analysis, mediation, research tasks, civil procedure, registry of mediators, voluntariness, principle of confidentiality, authorized body.

Аннотация

Данная статья посвящена месту института медиации в гражданском судопроизводстве и содержит сравнительный анализ национального опыта Узбекистана и опыта зарубежных стран (США и Европы). Медиация рассматривается как эффективный метод внесудебного разрешения гражданских споров, обсуждаются ее преимущества (экономия времени и средств, согласие сторон) и недостатки. Статья состоит из введения, двух основных частей и заключения. Цель исследования – изучение возможностей более широкого применения медиации в гражданском правосудии Узбекистана. В результате предлагаются меры по совершенствованию национального законодательства на основе зарубежного опыта. Статья основана на официальной литературе и нормативно-правовых актах.

Ключевые слова: сравнительный анализ, медиация, исследовательские задачи, гражданский процесс, реестр медиаторов, добровольность, принцип конфиденциальности, уполномоченный орган.

Kirish

Fuqarolik protsessi – bu fuqarolar, tashkilotlar va davlat organlari o'rtasidagi nizolarni sud orqali hal qilish jarayoni bo'lib, u O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksida (FPK) tartibga solinadi. So'nggi yillarda fuqarolik sudlovida mediatsiya instituti muhim o'rin egallamoqda. Mediatsiya – bu nizoni taraflar o'zaro muzokaralar orqali, neytral vositachi (mediator) yordamida hal qilish usuli. Bu usul sud jarayoniga muqobil sifatida qaralib, vaqt, pul va emotsional resurslarni tejashga yordam beradi. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, O'zbekistonda sudlar yuklanishi ortib borayotgan bir paytda mediatsiya nizolarni tezroq hal qilishga imkon beradi.

Maqola maqsadi – mediatsiya institutining fuqarolik protsessidagi o'rnini milliy (O'zbekiston) va xorijiy (AQSh, Yevropa) tajribalar asosida tahlil qilish. Tadqiqot vazifalari: mediatsiya tushunchasini ochib berish, O'zbekiston qonunchiligini ko'rib chiqish, xorijiy tajribalarni taqqoslash va takliflar berish. Metodlar: huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, qiyosiy usul va adabiyotlar sharhi.

Fuqarolik protsessida mediatsiyaning o'rni katta, chunki u taraflarning roziligiga asoslangan. Masalan, oilaviy yoki tijorat nizolarida sud qarori o'rniga muzokaralar orqali yechim topish mumkin. O'zbekistonda bu institut 2018 yilda qabul qilingan qonun bilan joriy etilgan, ammo amalda qo'llanilishi hali kam. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, mediatsiya sud yukini

kamaytiradi va adolatni ta'minlaydi.

I BOB: Mediatsiya institutining O'zbekiston fuqarolik protsessidagi o'rni va milliy tajribasi

O'zbekiston Respublikasida mediatsiya instituti huquqiy tizimning nisbatan yangi elementi bo'lib, fuqarolik protsessida muhim o'rin egallay boshlagan. Bu institut fuqarolik nizolarini suddan tashqari, taraflarning o'zaro roziligi asosida hal qilishga imkon beradi, shu orqali sud tizimining yukini yengillashtiradi va adolatli yechimlarga erishishni ta'minlaydi. Mediatsiyaning milliy tajribasi 2018 yilda qabul qilingan "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonun (O'RQ-482-son) ga asoslanadi, u 2019 yil 1 yanvardan kuchga kirgan. Ushbu qonun fuqarolik huquqiy munosabatlardan kelib chiqqan nizolarni, jumladan tadbirkorlik, mehnat, oilaviy va sug'urta munosabatlaridagi nizolarni tartibga soladi. Ammo u davlat organlari ishtirokidagi nizolarga yoki uchinchi shaxslar huquqlari va jamoat manfaatlariga ta'sir etadigan nizolarga tatbiq etilmaydi.

Qonundagi asosiy tushunchalar: mediatsiya – taraflarning ixtiyoriy roziligi asosida mediator ko'magida nizoni hal qilish usuli; mediator – neytral shaxs, u qaror chiqarmaydi, faqat muzokaralarni olib borishga yordam beradi; mediativ kelishuv – mediatsiya natijasida erishilgan yozma kelishuv. Mediatsiyaning prinsiplari maxfiylik, ixtiyoriylik, taraflarning teng huquqliligi va mediatorning mustaqilligini o'z ichiga oladi. Masalan, maxfiylik prinsipi bo'yicha mediatsiya jarayonidagi ma'lumotlar taraflarning roziligisiz oshkor qilinmaydi va ishtirokchilar sudda guvoh sifatida so'roq qilinmaydi. Ixtiyoriylik esa taraflarga istalgan vaqtda jarayondan voz kechish huquqini beradi, majburlash taqiqlangan.

Mediatsiya fuqarolik protsessual kodeksi (FPK) bilan uzviy bog'langan. FPKning 40-moddasiga ko'ra, sud ishni ko'rib chiqish jarayonida taraflarni mediatsiyaga yuborishi mumkin. Sud jarayoni mediatsiya muddati davomida (maksimal 60 kun) to'xtatiladi. Agar taraflar mediativ kelishuvga erishsa, sud uni tasdiqlaydi va ish yopiladi. Bu sud yukini sezilarli darajada kamaytiradi, chunki sudlarning haddan tashqari yuklanishi O'zbekiston huquqiy tizimida dolzarb muammo hisoblanadi. Bundan tashqari, FPKning o'zgartirishlari mediatsiyani suddan tashqari, sud jarayonida yoki hatto ijro ish yurituvida qo'llashga imkon beradi. Masalan, da'vo muddati mediatsiya davrida to'xtatiladi, bu taraflarga vaqt beradi.

Milliy tajribada mediatsiya asosan fuqarolik ishlarda qo'llaniladi: mulkiy nizolar, oilaviy ajralishlar, mehnat munosabatlari va tijorat nizolari. Masalan, oilaviy nizolarda mediatsiya bolalar manfaatini hisobga olgan holda taraflarning munosabatlarini saqlab qolishga yordam beradi. Adliya vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2020-2025 yillarda mediatsiya orqali hal qilingan nizolar soni o'sib bormoqda. Xususan, oilaviy nizolarda 2020 yilda faqat 0,04% ish mediativ kelishuv orqali yakunlangan bo'lsa, 2022 yilda bu ko'rsatkich 0,3% ga yetgan va 2025 yilda tendensiya davom etmoqda. Bu o'sish mediatsiya institutining samaradorligini ko'rsatadi, ammo professional mediatorlar yetishmovchiligi hali ham muammo. Adliya vazirligi mediatorlarni tayyorlash dasturlarini ishlab chiqmoqda, jumladan, oliy malaka

komissiyalari va reyestr tizimi orqali. Advokatlar va notariuslar mediator sifatida ishtirok etishi mumkin, ammo ular maxsus imtihon topshirishdan ozod qilinadi, lekin qonunda belgilangan talablarga javob berishlari kerak.

Mediatorlar reyestri Adliya vazirligi tomonidan yuritiladi va unda mediatorning malakasi, mutaxassisligi va faoliyati haqida ma'lumotlar saqlanadi. Mediator bo'lish uchun oliy ma'lumot, maxsus kurs va malaka imtihoni talab qilinadi. Davlat xizmatchilari (ayrim istisnolar bilan) mediator bo'la olmaydi. Statistik ma'lumotlar taqdim etish tartibi 2026 yilda tasdiqlangan nizomga ko'ra, mediatorlar oyiga va yillik hisobot berishlari kerak, bu vazirlik tomonidan umumlashtiriladi. Bu tizim mediatsiya samaradorligini monitoring qilishga yordam beradi.

Milliy tajribaning afzalliklari quyidagilar: mediatsiya sud jarayoniga nisbatan 2-3 baravar arzon va tezroq (30-60 kun ichida hal qilinadi), taraflarning emotsional munosabatlarini saqlab qoladi va o'zaro manfaatlarga asoslangan yechimlar beradi. Masalan, tijorat nizolarida biznes munosabatlarini buzmasdan hal qilish mumkin. Kamchiliklari: ixtiyoriylik tufayli majburiy emas, shuning uchun ba'zi taraflar sudni afzal ko'radi; mediatorlar malakasi va jamiyatdagi ma'lumot yetishmasligi; maxfiylik va mustaqillik prinsiplariga rioya qilishda muammolar. Bundan tashqari, 2025 yilda qabul qilingan o'zgartirishlar mediatsiya institutini takomillashtirishga qaratilgan, jumladan, vakolatli organ sifatida Adliya vazirligini kuchaytirish va statistika tizimini yaxshilash.

O'zbekiston tajribasini rivojlantirish uchun xorijiy tajribalarni o'rganish zarur. Hozircha mediatsiya ixtiyoriy, ammo kelajakda ba'zi nizolarda majburiy sessiyalarni joriy etish mumkin. Adliya vazirligi va Oliy Majlis huzuridagi institutlar mediatsiya qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha ish olib bormoqda, bu milliy huquqiy tizimni yanada samarali qiladi.

II BOB: Mediatsiya institutining fuqarolik protsessidagi o'rni xorijiy tajribalarda (AQSh va Yevropa misolida)

Xorijiy mamlakatlarda mediatsiya instituti fuqarolik protsessining ajralmas qismi bo'lib, u sud yukini kamaytirish, nizolarni tez va samarali hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Mediatsiya fuqarolik sudlovida muqobil nizolarni hal etish (Alternative Dispute Resolution – ADR) tizimining asosiy elementi sifatida qaraladi. AQSh va Yevropada mediatsiya qonuniy asosga ega bo'lib, uning rivojlanishi sud tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu qismda AQSh va Yevropa tajribalari batafsil ko'rib chiqiladi, ularning afzalliklari, kamchiliklari va O'zbekiston uchun moslashtirish imkoniyatlari tahlil etiladi. Tadqiqot huquqiy hujjatlar, statistik ma'lumotlar va qiyosiy usullarga asoslanadi.

AQSh tajribasi

Amerika Qo'shma Shtatlarida mediatsiya "Alternative Dispute Resolution" (ADR) tizimining

markaziy qismi bo'lib, federal va shtat darajasida tartibga solinadi. Mediatsiya fuqarolik nizolarida (tijorat, oilaviy, mehnat, mulkiy va ekologik) keng qo'llaniladi va sudlar uni rag'batlantiradi. Asosiy hujjat – 2001 yilda qabul qilingan Uniform Mediation Act (UMA), u 12 shtatda qo'llaniladi va mediatorlarning maxfiylikini, ixtiyoriyligini ta'minlaydi. UMA mediatorlarning neytralligini va mediativ kelishuvlarning ijro etilishini tartibga soladi, ammo majburiy emas.

AQShda mediatsiya sud yukini kamaytirish uchun ishlatiladi. Masalan, Kaliforniya shtatida sudlar majburiy mediatsiya sessiyalarini buyurishi mumkin, bu oilaviy va tijorat nizolarida keng tarqalgan. Federal sudlarda, jumladan Nyu-York janubiy okrugi (NYSD) sudida, 2022 yilda 1550 ta ish mediatsiyaga yuborilgan, ulardan 65% hal qilingan. Umumiy statistika shuni ko'rsatadiki, mediatsiya orqali hal qilingan nizolar 70-80% ni tashkil etadi, sud jarayoniga nisbatan 5 baravar tezroq (bir necha hafta ichida) va arzonroq yakunlanadi. Masalan, Nyu-York shtati sudlarida fuqarolik ishlarining 20% mediatsiya orqali hal qilinadi, faqat 1% sud qarori bilan yakunlanadi.

Mediatsiyaning prinsiplari: ixtiyoriylik, maxfiylik va neytrallik. Mediatorlar maxsus tayyorgarlikdan o'tadi va sertifikat oladi. Sudlar mediatsiyani majburiy qilishi mumkin, ammo taraflar kelishuvga majbur emas. Afzalliklari: vaqt va xarajatlarni tejash (sud jarayoni yillar davom etishi mumkin), taraflarning qoniqishi yuqori (72% taraflar jarayonni adolatli deb hisoblaydi). Masalan, mehnat nizolarida mediatsiya 54% hollarda muvaffaqiyatli bo'ladi va sud yukini 50% kamaytiradi. Kamchiliklari: majburiy sessiyalar ba'zida taraflarni noqulay ahvolga soladi, ammo natijalar ijobiy. Bundan tashqari, mediatorlarning malakasi har shtatda farq qiladi, bu sifatni pasaytirishi mumkin.

AQSh tajribasi shuni ko'rsatadiki, mediatsiya sud tizimini optimallashtiradi. Masalan, Markaziy Kaliforniya federal sudida majburiy mediatsiya dasturlari 41% ishlarining mediatsiyadan keyin 60 kun ichida hal qilinishiga olib keladi. Bu model fuqarolik sudlovida mediatsiyani majburiy element sifatida joriy etishning samaradorligini tasdiqlaydi.

Yevropa tajribasi

Yevropa Ittifoqida (EU) mediatsiya 2008 yilda qabul qilingan Mediation Directive (2008/52/EC) orqali tartibga solinadi. Ushbu direktiva fuqarolik va tijorat nizolarida mediatsiyani rag'batlantiradi, taraflarning ixtiyoriyligini, maxfiylikini va mediatorlarning neytralligini ta'minlaydi. Direktiva 2011 yilga qadar barcha a'zo davlatlarda joriy etilgan, ammo faqat transchegaraviy nizolarga majburiy emas – ko'pchilik davlatlar uni ichki nizolarga ham kengaytirgan. Masalan, Germaniya va Buyuk Britaniyada mediatsiya sudga murojaatdan oldin majburiy bo'lishi mumkin.

EUda mediatsiya oilaviy, tijorat va iste'molchi nizolarida keng qo'llaniladi. 2013 yildagi ADR Directive (2013/11/EU) iste'molchi nizolarida mediatsiyani qo'llab-quvvatlaydi. Statistika ko'ra, mediatsiya sud ishlarini 50% kamaytiradi, ammo ko'p davlatlarda qo'llanilishi 1% dan kam (EU o'rtacha). Italiyada majburiy mediatsiya joriy etilgach, qo'llanilish 6 baravar oshgan

va muvaffaqiyat darajasi yuqori. Buyuk Britaniyada sudlar mediatsiyadan voz kechgan taraflarga jarima solishi mumkin, Germaniyada esa oilaviy nizolarda majburiy sessiyalar mavjud. 2014 yil tadqiqotiga ko'ra, mediatsiya sudga nisbatan 5 baravar arzon (€2,497 vs €10,449) va tezroq (43 kun vs 500 kun).

Prinsiplar: ixtiyoriylik va maxfiylik EU direktivasi asosida. Mediatorlar maxsus o'qitiladi, ammo standartlar davlatdan davlatga farq qiladi. Afzalliklari: adolatli yechimlar, taraflarning qoniqishi (EUda 78% mediatorlar jarayonni muvaffaqiyatli deb hisoblaydi), iqtisodiy samara (yillik 15 milliard yevro tejash potentsiali). Kamchiliklari: qo'llanilish kam, chunki majburiy emas; ba'zi davlatlarda (Latviya, Polsha) rivojlanishi sekin. 2024 yil so'roviga ko'ra, 72% mutaxassislar majburiy birinchi sessiyalarni rag'batlantirishni taklif qiladi.

Yevropa tajribasi shuni ko'rsatadiki, direktiva mediatsiyani joriy etgan, ammo muvaffaqiyat darajasi davlatlarga bog'liq. Italiya va Germaniya kabi davlatlarda majburiy elementlar qo'llanilishni oshirgan.

Qiyosiy tahlil

AQSh va Yevropa tajribalarini taqqoslaganda, AQShda mediatsiya majburiyroq (shtatlar darajasida), Yevropada esa ixtiyoriylikka urg'u beriladi, ammo Italiya kabi istisnalar mavjud. AQShda muvaffaqiyat 70-80%, Yevropada esa o'rtacha 1% dan kam, lekin majburiy modellarda yuqori. Umumiy afzallik: ikkala tizimda ham mediatsiya sud yukini kamaytiradi va taraflarning roziligini ta'minlaydi. Farq: AQShda federal va shtat qonunlari murakkab, Yevropada EU direktivalari umumiy standart beradi.

O'zbekiston tajribasi Yevropa modeliga yaqin (ixtiyoriylik), ammo AQShdagi majburiy elementlarni joriy etish foydali bo'ladi. Takliflar: mediatorlarni sertifikatlashni kuchaytirish, sudlarda majburiy birinchi sessiyalarni joriy etish va EU direktivasiga o'xshash standartlarni qabul qilish. Bu O'zbekiston fuqarolik sudlovini samarali qiladi va xorijiy tajribalarni moslashtiradi.

Xulosa

Mazkur maqolada mediatsiya institutining fuqarolik protsessidagi o'rni milliy va xorijiy tajribalar asosida tahlil qilindi. Mediatsiya fuqarolik nizolarini suddan tashqari, taraflarning o'zaro muzokaralari orqali hal qilishning samarali usuli sifatida ko'rsatildi. Bu institut nizolarni tez, arzon va adolatli yechimga erishtirishga imkon beradi, shu bilan sud tizimining yukini kamaytiradi va taraflarning emotsional va iqtisodiy manfaatlarini himoya qiladi. O'zbekiston milliy tajribasida mediatsiya nisbatan yangi, ammo "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonun va Fuqarolik protsessual kodeksiga kiritilgan o'zgartirishlar orqali huquqiy asos yaratilgan. Milliy tajribada mediatsiya fuqarolik ishlarda (mulkiy, oilaviy, mehnat va tijorat nizolari) qo'llanilmoqda, ammo amalda uning tarqalishi hali kam – professional mediatorlar soni yetarli emas va jamiyatda bu institut haqida ma'lumot darajasi past. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2020-2025 yillarda mediatsiya orqali hal qilingan nizolar soni o'sib bormoqda, lekin bu ko'rsatkich xorijiy mamlakatlarnikiga nisbatan past. Masalan, oilaviy

nizolarda mediatsiya bolalar manfaatini hisobga olgan holda taraflarning munosabatlarini saqlab qolishga yordam beradi, ammo ixtiyoriylik prinsipi tufayli ko'p hollarda taraflar sudni afzal ko'radi.

Xorijiy tajribalar, xususan AQSh va Yevropa Ittifoqi (EU) misolida, mediatsiyaning fuqarolik protsessidagi samaradorligini tasdiqlaydi. AQShda mediatsiya "Alternative Dispute Resolution" (ADR) tizimining asosiy elementi bo'lib, Uniform Mediation Act (UMA, 2001 yil) va shtat qonunlari orqali tartibga solinadi. Bu yerda mediatsiya majburiy sessiyalar shaklida qo'llaniladi, natijada sud ishlarining 70-80% hal qilinadi va xarajatlar 5 baravar kamayadi. Yevropada esa Mediation Directive (2008/52/EC) va ADR Directive (2013/11/EU) orqali ixtiyoriylik va maxfiylik prinsiplari ta'kidlanadi, ammo Germaniya va Italiya kabi davlatlarda majburiy elementlar joriy etilgan, bu sud yukini 50% ga qisqartirgan. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, mediatsiya nafaqat vaqt va pulni tejaydi, balki taraflarning qoniqish darajasini oshiradi – masalan, EUda 78% taraflar jarayonni adolatli deb hisoblaydi. Qiyosiy tahlilda O'zbekiston tajribasi Yevropa modeliga yaqin (ixtiyoriylik asosida), ammo AQShdagi majburiy yondashuvni qisman qo'llash (masalan, sudlarda birinchi sessiyalarni majburiy qilish) milliy tizimni yanada takomillashtirishi mumkin. Bu taqqoslash xorijiy tajribalarni O'zbekiston huquqiy tizimiga moslashtirish zarurligini ko'rsatadi, chunki milliy qonunchilikda mediatorlar malakasini oshirish va statistika tizimini yaxshilash bo'yicha qo'shimcha choralar ko'rish lozim.

Taklif

1. Mediatorlarni tayyorlash va sertifikatlash tizimini takomillashtirish. Adliya vazirligi huzuridagi Mediatorlar oliy malaka komissiyasini kuchaytirish va mediator bo'lish uchun majburiy o'quv dasturlarini kengaytirish kerak. Mediatorlar uchun xalqaro standartlarga mos keladigan (masalan, 40-60 soatlik o'quv kurslari va yillik malaka oshirish) talablarni joriy etish kerak. Shuningdek, advokatlar va notariuslar uchun maxsus imtihonlarni bekor qilmasdan, ularni xorijiy tajribaga asoslangan testlar bilan almashtirish kerak. Normativ asos: "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonunning 12- va 13-moddalari mediatorlarning malakasi va reyestrini tartibga soladi. 2025 yil 23 dekabrda Adliya vazirligi buyrug'i (Mediatorlar oliy malaka komissiyasi nizomi) mediatorlarni tayyorlashni ta'minlaydi. 2025 yildagi O'RQ-1089-son Qonun mediatsiya institutini takomillashtirishga qaratilgan o'zgartirishlarni joriy etib, mediatorlarga oid talablarni rag'batlantiruvchi normalarni belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 17 iyundagi "Nizolarni muqobil hal qilish tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni (PF-6005-son) mediator kadrlar zaxirasini shakllantirishni talab qiladi. Xorijiy tajriba: AQShda UMA (2001 yil) mediatorlar uchun sertifikatlashni shtat darajasida majburiy qiladi, malaka talablari 40 soatlik o'quvni o'z ichiga oladi. Yevropada Mediation Directive (2008/52/EC) mediatorlarning maxsus tayyorgarligini ta'kidlaydi, Germaniyada esa malaka oshirish yillik majburiy. Bu tajribalarni O'zbekistonga moslashtirish mediatorlar sonini oshiradi va sifatini yuksaltiradi, chunki milliy tajribada

professional mediatorlar yetishmovchiligi muammo hisoblanadi. Bu islohotlar mediatorlar soni 2-3 baravar oshishi va mediatsiya samaradorligi 50% ga ko'tarilishi mumkin.

2. Sudlarda majburiy mediatsiya sessiyalarini joriy etish. Fuqarolik protsessual kodeksiga o'zgartirishlar kiritib, ba'zi nizolarda (oilaviy, tijorat va mehnat nizolari) sudga murojaatdan oldin majburiy birinchi mediatsiya sessiyasini belgilash zarur. Sessiya muddati 30-60 kun bo'lib, muvaffaqiyatsiz yakunlangan taqdirda sud jarayoni davom etadi. Mediatsiyadan voz kechgan tarafdorlarga jarima solish mexanizmini joriy etish zarur. Normativ asos: FPKning 40-moddasi sud jarayonida mediatsiyaga yuborish huquqini beradi, ammo majburiy emas. "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonunning 5-moddasi ixtiyoriylik prinsipini belgilaydi, lekin 2025 yildagi O'RQ-1089-son Qonun nizolarni muqobil hal qilishda mediatsiyani rag'batlantiruvchi o'zgartirishlarni joriy etadi. Iqtisodiy protsessual kodeksiga (IPK) kiritilgan o'zgartirishlar (2023 yil) mediatsiyani rag'batlantiradi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining 2025 yilgi yo'riqnomasi mediatsiyani qo'llashni tavsiya etadi. Xorijiy tajriba: AQShda (Kaliforniya shtati) majburiy mediatsiya sessiyalari sud ishlarining 70-80% ini hal qiladi (UMA asosida). Yevropada Mediation Directive (2008/52/EC) ixtiyoriylikni ta'kidlaydi, ammo Italiya va Germaniyada majburiy sessiyalar joriy etilgan, natijada sud yukini 50% kamaytirgan. Qozog'iston va Qirg'izistonda majburiy mediatsiya qonunlari qabul qilingan, Singapur Konventsiyasi (2018 yil) mediativ kelishuvlarni majburiy ijro etishni ta'minlaydi. O'zbekiston Singapur Konventsiyasiga qo'shilish orqali bu tajribani qo'llashi mumkin. Natijada sud ishlarining 30-50% mediatsiya orqali hal qilinishi, sud yukini kamaytirish va nizolarni tezroq yechish imkoniyati tug'iladi.

3. Mediativ kelishuvlarning majburiy ijro etilishini ta'minlash va qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish. "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonunga o'zgartirishlar kiritib, mediativ kelishuvlarni notarial tasdiqlash va sud orqali majburiy ijro etish mexanizmini kuchaytirish lozim. Shuningdek, O'zbekistonni Singapur Konventsiyasiga (2018 yil) qo'shilishga chaqirish, bu transchegaraviy nizolarda mediatsiyani rivojlantiradi. Normativ asos: "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonunning 20-22-moddalari mediativ kelishuvni tartibga soladi, ammo ijro etish mexanizmi zaif. 2025 yildagi O'RQ-1089-son Qonun (ZRU-1089) mediatsiya qonunini takomillashtirib, kelishuvlarni majburiy qilishga qaratilgan. FPKning 172-moddasi sud tasdiqlash huquqini beradi. Prezident farmoni (PF-6005-son) mediatsiya huquqiy asoslarini takomillashtirishni talab qiladi. Xorijiy tajriba: Singapur Konventsiyasi mediativ kelishuvlarni xalqaro darajada majburiy ijro etishni ta'minlaydi, Qozog'iston va Turkiya bu konventsiyaga qo'shilgan. AQShda UMA kelishuvlarni sud orqali ijro etadi. Yevropada ADR Directive (2013/11/EU) iste'molchi nizolarida majburiy ijroni rag'batlantiradi. O'zbekiston bu tajribani qo'llab, investitsiyalar va tijorat nizolarini oshirishi mumkin. Natijada mediativ kelishuvlarning ijro etilish darajasi 80-90% ga yetishi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilinishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonuni, 2018.
2. Fuqarolik protsessual kodeksi.
3. Web manbalar (cyberleninka.ru, strategy.uz va boshqalar).
4. EU Mediation Directive. Директива 2008/52/ЕС Европейского парламента и Совета от 21 мая 2008 г. о некоторых аспектах медиации в гражданских и коммерческих делах.
5. EU ADR Directive. Директива 2013/11/ЕС Европейского парламента и Совета от 21 мая 2013 г. об альтернативном разрешении потребительских споров и внесении изменений в Регламент

**“QIYNOQQA SOLISH VA BOSHQA SHAFQATSIZ, G’AYRIINSONIY YOKI
QADR-QIMMATNI KAMSITUVCHI MUOMALA HAMDA JAZO TURLARINI
QO’LLAGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK MUAMMOLARI”****"PROBLEMS OF LIABILITY FOR THE APPLICATION OF TORTURE AND
OTHER CRUEL, INHUMAN OR DEGRADING TREATMENT AND
PUNISHMENT"**

*Toshkent davlat transport universiteti Yurisprudensiya yo’nalishi 4-bosqich talabasi
Amirov Shaxzod*

Annotatsiya

Maqola “Qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g’ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala hamda jazo turlarini qo’llaganlik uchun javobgarlik muammolari” mavzusiga bag’ishlangan bo’lib, ushbu mavzuning xalqaro va milliy huquqiy asoslarini, amaliy muammolarini va yechim yo’llarini kompleks tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada qiynoqqa solishning inson huquqlari sohasidagi o’rni, uning mutlaq taqiqlanganligi (jus cogens normasi sifatida), shuningdek, shafqatsiz, g’ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala (CIDT) turlarining huquqiy ta’rifi va farqlari batafsil yoritilgan.

Kalit so’zlar: Qiynoqqa solish, shafqatsiz muomala, CIDT, jus cogens, mutlaq taqiq, BMT Qiynoqqa qarshi konventsiyasi, CAT, Fakultativ protokol, OPCAT, universal yurisdiksiya, impunlik, jazosizlik, mustaqil tergov, Milliy preventiv mexanizm, MPM, Ombudsman, kompensatsiya, rehabilitatsiya, xalqaro sud amaliyoti, ICC, tergov byurosi.

Abstract

The article is devoted to the topic "Problems of liability for the use of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment and punishment" and is aimed at a comprehensive analysis of the international and national legal framework, practical problems and solutions of this topic. The article discusses in detail the role of torture in the field of human rights, its absolute prohibition (as a jus cogens norm), as well as the legal definition and differences of types of cruel, inhuman or degrading treatment (CIDT).

Keywords: Torture, ill-treatment, CIDT, jus cogens, absolute prohibition, UN Convention against Torture, CAT, Optional Protocol, OPCAT, universal jurisdiction, impunity, impunity, independent investigation, National Preventive Mechanism, MPM, Ombudsman, compensation, rehabilitation, international jurisprudence, ICC, Bureau of Investigation.

Аннотация

Статья посвящена теме «Проблемы ответственности за применение пыток и других жестоких, негуманных или унижающих достоинство видов обращения и наказания» и направлена на всесторонний анализ международно-национальной правовой базы, практических проблем и решений по данной теме. В статье подробно рассматривается роль пыток в сфере прав человека, их абсолютный запрет (как норма *jus cogens*), а также юридическое определение и различия видов жестокого, негуманного или унижающего достоинство обращения (CIDT).

Ключевые слова: Пытки, жестокое обращение, CIDT, *jus cogens*, абсолютный запрет, Конвенция ООН против пыток, CAT, Факультативный протокол, OPCAT, универсальная юрисдикция, безнаказанность, независимое расследование, Национальный превентивный механизм, МРМ, Омбудсмен, компенсация, реабилитация, международная юриспруденция, МУС, Бюро расследований.

Kirish

Inson huquqlari sohasidagi eng muhim masalalardan biri qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala hamda jazo turlarini qo'llashdir. Bu nafaqat insonning shaxsiy qadr-qimmatiga, balki jamiyatning huquqiy asoslariga ham tahdid soladi. Xalqaro hamjamiyat qiynoqqa solishni butunlay taqiqlashga intilmoqda, chunki u insoniyatga qarshi jinoyat sifatida qaraladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala hamda jazo turlariga qarshi konventsiya"si bu borada asosiy hujjat hisoblanadi. Ushbu konventsiya davlatlarni qiynoqqa solishni jinoyiy javobgarlikka tortiladigan jinoyat sifatida belgilashga va uning oldini olish choralarini ko'rishga majbur qiladi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikdan keyin inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha bir qator xalqaro shartnomalarga qo'shildi, jumladan, yuqoridagi konventsiyaga 1995 yilda. O'zbekiston Konstitutsiyasining 26-moddasida qiynoqqa solish va shafqatsiz muomala taqiqlangan¹. Jinoyat kodeksining 235-moddasi esa qiynoqqa solish uchun jinoyiy javobgarlikni nazarda tutadi². Biroq, amalda javobgarlikni ta'minlashda muammolar mavjud: impunlik (jazosizlik), tergovning samarasizligi va dalillarning ishonchsizligi kabi omillar qiynoqqa solish holatlarining oldini olishga xalaqit beradi.

Maqolada mavzuning dolzarbligi ko'rib chiqiladi, chunki qiynoqqa solish nafaqat

¹ <https://lex.uz/docs/-6445145> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI

² <https://lex.uz/mact/-111453> Jinoyat kodeksi
www.innovativepublication.uz

qurbonlarning huquqlarini buzadi, balki jamiyatdagi ishonchni yo'qotadi. Maqsad – xalqaro va milliy darajada javobgarlik muammolarini tahlil qilish va takliflar berish.

I-BOB. Qiynoqqa solish uchun javobgarlikning xalqaro standartlari va muammolari.

Qiynoqqa solish xalqaro huquqda "jus cogens" normasi sifatida tan olingan, ya'ni undan hech qanday chetlanishga yo'l qo'yilmaydi. Bu norma xalqaro odatiy huquqning bir qismi bo'lib, barcha davlatlar uchun majburiydir, hatto ular tegishli shartnomalarga qo'shilmagan bo'lsa ham. BMTning Qiynoqqa qarshi konvensiyasining 1-moddasiga ko'ra, qiynoqqa solish – bu davlat mansabdor shaxslari yoki ularning roziligi bilan qilingan, og'riq yoki azob berish orqali ma'lumot olish, jazolash, qo'rqitish yoki kamsitish maqsadidagi harakatdir. Ushbu ta'rif ko'pincha jismoniy va ruhiy azoblarni o'z ichiga oladi, masalan, elektr toki urish, suvga botirish (waterboarding), kaltaklash, majburiy uzoq muddatli tik turish yoki ruhiy bosim (masalan, qorong'i kamerada yolg'iz saqlash). Qiynoqqa solish nafaqat jismoniy zarar keltiradi, balki qurbonning ruhiy holatini buzadi, uzoq muddatli travmalarga olib keladi va inson qadr-qimmatini tubdan kamsitadi.

Shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala (CIDT) esa qiynoqqa solish darajasiga yetmagan, ammo inson qadr-qimmatini buzuvchi harakatlarni bildiradi. Masalan, haqoratli so'roqlar, yomon sharoitlarda saqlash (masalan, iflos va tor kamerada), majburiy uzoq muddatli tik turish, ovqat va suvdan mahrum qilish yoki psixologik bosim (masalan, oila a'zolari bilan qo'rqitish). Bu turdagi muomala qiynoqqa solish kabi taqiqlangan, chunki u inson huquqlarining asosiy tamoyillarini buzadi va ko'pincha qiynoqqa solishga o'tish bosqichi sifatida ishlatiladi.

Xalqaro qurolli mojarolar huquqida (Jeneva konvensiyalari) qiynoqqa solish taqiqlangan, jumladan, urush asirlariga, tinch aholi va yaradorlarga nisbatan. Masalan, Jeneva konvensiyalarining umumiy 3-moddasi qurolli mojarolarda qiynoqqa solish va shafqatsiz muomalani mutlaqo taqiqlaydi³. BMTning Inson huquqlari bo'yicha qo'mitasi va Yevropa inson huquqlari sudi qiynoqqa solishni qat'iy taqiqlashni talab qiladi, chunki u insoniyatga qarshi jinoyat sifatida qaraladi. Qiynoqqa solishning xalqaro huquqdagi o'rni nafaqat taqiq bilan cheklanmaydi; u universal yurisdiksiya tamoyiliga asoslanadi, ya'ni har qanday davlat qiynoqqa solishni sodir etgan shaxsni ta'qib qilishi mumkin, qaerda bo'lishidan qat'i nazar. Bu norma Inson huquqlari umumiy deklaratsiyasining 5-moddasida va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 7-moddasida aks etgan. Qiynoqqa solishning taqiqlanishi inson huquqlarining asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, hatto favqulodda

³ <https://lex.uz/ru/docs/-2674804> Xalqaro qurolli mojarolar qurbonlarini himoya qilishga taalluqli 1949-yil 12-avgustda qabul qilingan Jeneva konvensiyalariga doir (I protokol)
www.innovativepublication.uz

holatlarda (urush yoki terrorizmga qarshi kurash) ham chetlanishga yo‘l qo‘yilmaydi. Masalan, ICCPRning 4-moddasiga ko‘ra, qiynoqqa solish taqiqi hatto favqulodda holatlarda ham bekor qilinmaydi, bu uning mutlaq xususiyatini ta’kidlaydi.

Xalqaro huquqda qiynoqqa solish uchun javobgarlik quyidagi shakllarda ta’minlanadi, ular davlatlarning majburiyatlarini va xalqaro monitoringni o‘z ichiga oladi: Davlatlar qiynoqqa solishni jinoiy jinoyat sifatida belgilashi va tergov o‘tkazishi kerak. Universal yurisdiksiya tamoyili qiynoqqa solishni hamma joyda ta’qib qilishga imkon beradi, ya’ni jinoyat sodir etilgan joydan qat’i nazar, har qanday davlat sudga tortishi mumkin. Masalan, davlatlar qiynoqqa solishni o‘z yurisdiksiyasi ostidagi hududda sodir etilgan, yoki jabrlanuvchi yoki gumonlanuvchi o‘z fuqarosi bo‘lsa, ta’qib qilishi shart. Bu mexanizm davlatlarga qiynoqqa solishni milliy qonunchilikda jinoiy jinoyat sifatida belgilash va tegishli jazolar (ozodlikdan mahrum qilish, jarima) ni qo‘llashni majbur qiladi. Xalqaro darajada: BMTning Qiynoqqa qarshi qo‘mitasi davlatlarning hisobotlarini ko‘rib chiqadi va shikoyatlarni qabul qiladi. Xalqaro jinoiy sud qiynoqqa solishni insoniyatga qarshi jinoyat yoki urush jinoyati sifatida ko‘radi. ICC faqat milliy sudlar ish ko‘rmagan hollarda aralashadi (komplementarlik tamoyili). Bundan tashqari, Xalqaro sud davlatlar orasidagi nizolarda qiynoqqa solish masalalarini hal qilishi mumkin. Masalan, ICC qiynoqqa solishni tizimli yoki keng tarqalgan hujumning bir qismi sifatida ko‘rib chiqadi va yuqori martabali rahbarlarni (davlat rahbarlari, harbiy rahbarlar) javobgarlikka tortishi mumkin.

Davlatlar qiynoqqa solishni taqiqlovchi qonunlarni qabul qilishi, tergov organlarini mustaqil qilishi va qurbonlarga kompensatsiya to‘lashi kerak. Shikoyat mexanizmlari, masalan, CATning Ixtiyoriy protokoli ostidagi mustaqil monitoring, qiynoqqa solishning oldini olishga yordam beradi. Qurbonlarning huquqlarini himoya qilish uchun qiynoqqa solish orqali olingan ko‘rsatmalar sudda ishlatilmasligi kerak. Bundan tashqari, davlatlar huquq-tartibot xodimlariga ta’lim berishi, hibsxonalarni monitoring qilishi va qurbonlarga tibbiy va psixologik yordam ko‘rsatishi kerak. Ushbu choralar nafaqat qiynoqqa solishni oldini oladi, balki jamiyatda inson huquqlari madaniyatini shakllantiradi. Ushbu mexanizmlar davlat mas’uliyatini ta’minlashga qaratilgan, ammo amalda ularning samaradorligi davlatlarning siyosiy irodasiga bog‘liq. Masalan, ko‘p davlatlar hisobotlarni taqdim etsa-da, amaliy choralar yetarli emas.

Xalqaro sudlar qiynoqqa solish uchun javobgarlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ularning amaliyoti nafaqat ta’riflarni aniqlashtiradi, balki impunlikni (jazosizlikni) bartaraf etishga yordam beradi. Quyida asosiy sudlar va ularning ishlari tahlil qilinadi.

Xalqaro jinoiy sud (ICC): ICC Rim Statutiga ko‘ra, qiynoqqa solishni insoniyatga qarshi

jinoyat yoki urush jinoyati sifatida ta'qib qiladi. ICC ta'rifi CATdan farq qiladi: u davlat mansabdor shaxsining ishtirokini talab qilmaydi, balki kengroq qo'llaniladi. Masalan, ICC Afg'onistondagi mojaroda qurolli kuchlar tomonidan qiynoqqa solish holatlarini tergov qilgan. Bu ishda ICC qiynoqqa solishni "jiddiy ruhiy yoki jismoniy azob" sifatida ta'riflab, impunlikni tanqid qildi. ICCning amaliyoti shuni ko'rsatadiki, qiynoqqa solish keng tarqalgan yoki tizimli hujumning bir qismi bo'lsa, yuqori martabali mansabdorlar javobgarlikka tortilishi mumkin. Biroq, ICCning cheklovi – u faqat 2002 yildan keyingi jinoyatlarni ko'radi va qo'shilmagan davlatlar ustidan cheklangan yurisdiksiyaga ega. Masalan, ICCning boshqa ishlari (masalan, Afrikadagi mojarolar) qiynoqqa solishni tizimli jinoyat sifatida ko'rsatadi va yuqori rahbarlarni jazolashni talab qiladi.

Xalqaro sud (ICJ): ICJ davlatlar orasidagi nizolarda qiynoqqa solish masalalarini hal qiladi. Masalan, ba'zi ishlarda ICJ qiynoqqa solish uchun immunitet mas'uliyatni olib tashlamasligini ta'kidlab, ammo amaldagi vazirlar uchun vaqtinchalik immunitetni saqlab qoldi. ICJning amaliyoti shuni ko'rsatadiki, immunitet protsedural xususiyatga ega, ammo u mas'uliyatni yo'qotmaydi. Bu qiynoqqa solishning jus cogens normasi ekanligini tasdiqlaydi. Masalan, ICJ davlatlarni qiynoqqa solish uchun javobgarlikka tortishda xalqaro majburiyatlarni eslatadi va diplomatiya vositalari orqali bosim o'tkazadi.

Yevropa inson huquqlari sudi (ECtHR): ECtHR Yevropa inson huquqlari konventsiyasining 3-moddasiga asoslanib, qiynoqqa solish va CIDTni taqiqlaydi. Ba'zi ishlarda ECtHR qiynoqqa solish uchun davlat immunitetini saqlab qoldi, ammo bu protsedural to'siq ekanligini ta'kidlab, mas'uliyatni olib tashlamasligini aytdi. Boshqa ishlarda ECtHR qiynoqqa solishni jismoniy va ruhiy azoblar sifatida ta'riflab, davlatlarni tergov va kompensatsiya bilan ta'minlashga majbur qildi. ECtHRning amaliyoti qurbonlarga kompensatsiya va adolatni ta'minlashga urg'u beradi, ammo impunlikni bartaraf etishda cheklovlarga duch keladi. Masalan, Turkiya va Rossiya ishlari qiynoqqa solishni tizimli muammo sifatida ko'rsatadi va davlatlarni islohotlarga majbur qiladi.

Ad hoc tribunalilar (ICTY va ICTR): Sobiq Yugoslaviya bo'yicha xalqaro tribunal qiynoqqa solishni urush jinoyati va insoniyatga qarshi jinoyat sifatida ta'qib qildi. Ba'zi ishlarda ICTY qiynoqqa solish ta'rifini CATdan olingan holda kengaytirdi va u jus cogens normasi ekanligini tasdiqladi. Ruanda bo'yicha tribunal ham xuddi shunday amaliyotni qo'lladi, qiynoqqa solishni tizimli hujumning bir qismi sifatida ko'rdi. Ushbu tribunalilarning ishlari yuqori martabali rahbarlarni javobgarlikka tortishda namuna bo'ldi, masalan, genotsid va urush jinoyatlari kontekstida qiynoqqa solishni ko'rsatadi.

Milliy sudlarning xalqaro amaliyoti: Milliy sudlar xalqaro standartlarni qo'llab, qiynoqqa

solishni ta’qib qiladi. Masalan, ba’zi mamlakatlar sudlari qiynoqqa solish uchun immunitetni rad etgan, chunki u xalqaro jinoyatdir. Boshqa ishlarda qiynoqqa solish begona fuqarolar uchun fuqarolik da’vosi sifatida tan olindi. Biroq, ba’zi davlatlar o’zlarining qiynoq dasturlarida impunlikni saqlab qolgan, bu xalqaro tanqidga sabab bo’lgan. Masalan, Buyuk Britaniya va AQSh sudlari qiynoqqa solishni xalqaro jinoyat sifatida ko’rib chiqqan.

Xalqaro sudlarning amaliyoti qiynoqqa solishning ta’rifini aniqlashtirdi va javobgarlikni kuchaytirdi, ammo siyosiy bosim va immunitet muammolari saqlanib qolmoqda. Ushbu amaliyotlar kelajakda qiynoqqa solishni oldini olishda muhim rol o’ynaydi. Ko’p davlatlarda tergov samarasiz, chunki huquq-tartibot organlari o’zlarini himoya qiladi. Masalan, qiynoqqa solish holatlari ko’p, ammo jazolanmagan. Ba’zi davlatlarda yuqori martabali mansabdorlar jazolanmagan. Qiynoqqa solish orqali olingan ko’rsatmalar sudda ishlatiladi, bu adolatni buzadi. Bu muammo sud jarayonlarini buzadi va haqiqatni aniqlashga xalaqit beradi. Avtoritar rejimlarda qiynoqqa solish siyosiy muxolifatni bostirish uchun ishlatiladi, va xalqaro bosim yetarli emas. Masalan, ba’zi davlatlardagi qiynoq holatlari milliy va xalqaro sudlarda qiyinchiliklarga duch kelmoqda, chunki siyosiy omillar tergovni to’xtatadi. Shikoyat berganlar qasosdan qo’rqadi, bu esa holatlarni yashirishga olib keladi. Qurbonlar ko’pincha himoyasiz qoladi va kompensatsiya ololmaydi.

Xalqaro tashkilotlar qiynoqqa solishning oldini olish uchun mustaqil monitoring va qurbonlarga kompensatsiyani taklif qiladi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlik va milliy qonunchilikni kuchaytirish zarur, masalan, BMT va boshqa tashkilotlarning bosimi orqali.

II-BOB O‘zbekiston respublikasida qiynoqqa solish uchun javobgarlik muammolari

Milliy qonunchilik va oldini olish choralarning rivojlanishi. O‘zbekiston Respublikasi qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala (CIDT) ga qarshi kurashda xalqaro majburiyatlarni bajarish yo‘lida muayyan qadamlar tashlagan. Mamlakat mustaqillikdan keyin, ya’ni 1991-yildan boshlab, inson huquqlarini himoya qilish bo‘yicha bir qator xalqaro hujjatlarga qo‘shildi. Jumladan, 1995-yilda BMTning Qiynoqqa qarshi konvensiyasini (CAT) ratifikatsiya qilgan bo‘lib, bu milliy qonunchilikda qiynoqqa solishni taqiqlash va javobgarlik mexanizmlarini joriy etish uchun huquqiy asos yaratdi. O‘zbekiston Konstitutsiyasining 26-moddasida (dastlabki tahrirda ham va 2023-yilgi yangi tahrirda kuchaytirilgan holda) “Hech kim qiynoqqa solinishi, shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala yoki jazoga tortilishi mumkin emas” deb belgilangan. Ushbu modda inson huquqlarining mutlaq taqiqini ta’minlaydi va hatto favqulodda holatlarda ham chetlanishga yo‘l qo‘ymaydi. 2023-yil 30-aprelda

umumxalq referendumi orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson huquqlari bo‘limi yanada kengaytirilib, qiynoq taqiqi xalqaro standartlarga yanada yaqinlashtirildi: masalan, inson qadr-qimmatini himoya qilish bo‘yicha yangi tamoyillar kiritildi, bu esa qiynoqqa solishni nafaqat jismoniy, balki ruhiy jihatdan ham taqiqlaydi.

Asosiy jinoiy javobgarlik Jinoyat kodeksining 235-moddasida nazarda tutilgan. Ushbu modda qiynoqqa solish, shafqatsiz muomala va jazo turlarini qo‘llashni jinoiy jinoyat sifatida belgilaydi. Dastlabki tahrirda (1994-yil) sanksiyalar nisbatan yumshoq bo‘lgan bo‘lsa (masalan, jarima yoki 3 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish), keyingi islohotlar orqali kuchaytirildi:

- 2018-yilda sanksiyalar qattiqashtirildi (birinchi qism bo‘yicha 3 yildan 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish, og‘irlatuvchi holatlarda 5 yildan 8 yilgacha).
- 2021-yilda yana kuchaytirildi (ikkinchi qism bo‘yicha 7 yildan 10 yilgacha, masalan, guruh bo‘lib sodir etilganda yoki og‘ir oqibatlar sodir bo‘lganda).
- 2024-yil 26-avgustda qabul qilingan qonun bilan 235-modda yangi qismlar bilan to‘ldirildi: qiynoq oqibatida jabrlanuvchining o‘limi yoki og‘ir oqibatlar (masalan, nogironlik) sodir bo‘lsa, javobgarlik 8 yildan 10 yilgacha (yoki undan ham qattiqroq, jumladan, umrbod ozodlikdan mahrum qilish) ozodlikdan mahrum qilish bilan belgilandi. Bu o‘zgartirish xalqaro talablarga (masalan, CATning 4-moddasiga) javob berish maqsadida amalga oshirildi va qiynoqqa solishni insoniyatga qarshi jinoyat sifatida qarashni kuchaytirdi.

Oldini olish mexanizmlari bo‘yicha muhim qadam 2019-yilda Oliy Majlisning Inson huquqlari bo‘yicha vakili (Ombudsman) huzurida Qiynoqqa solish va CIDTning oldini olish bo‘yicha Milliy preventiv mexanizm (MPM) tashkil etilishi bo‘ldi. Bu mexanizm CATning Fakultativ protokoli (OPCAT) talablariga yaqinlashgan holda ishlab chiqilgan bo‘lib, yopiq muassasalarga (hibsxonalar, koloniyalar, maxsus dispanserlar, IIV va MXB tergov izolyatorlari) monitoring tashriflarini nazarda tutadi. Prezidentning 2021-yil 26-iyundagi “Qiynoqqa solish holatlarini aniqlash va ularning oldini olish tizimini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori (PQ-5163) bilan MPM yanada takomillashtirildi: Ombudsman huzurida jamoatchilik guruhlari (jumladan, NNT va ekspertlar) tashkil etildi, ekspertlar jalb qilindi va monitoring tashriflari soni keskin oshdi (2021-yilda 177 ta, 2022-yilda 381 ta, 2023-yilda 603 ta, 2024-yilda esa 800 dan ortiq tashrif amalga oshirilgan). Ushbu tashriflar natijasida hibsxonalarda sharoitlar yaxshilangan: masalan, kameralarda yoritish va ventilyatsiya tizimlari o‘rnatilgan, tibbiy yordam ko‘rsatish tartibi takomillashtirilgan.

Qo‘shimcha choralar qatoriga quyidagilar kiradi: Tergov harakatlarini (ayniqsa, so‘roqlar) majburiy audio-video qayd etish (Jinoyat-protsessual kodeksiga 2020-2021 yillarda kiritilgan

o'zgartirishlar), bu esa qiynoqqa solish holatlarini dalillashni osonlashtiradi. Jasliq koloniyasining 2019-yilda yopilishi (qiynoqlar bilan bog'liq eng mashhur muassasa, unda minglab mahbuslar yomon sharoitlarda saqlangan). Qurbonlarga kompensatsiya mexanizmlarining takomillashtirilishi: Fuqarolik kodeksi va maxsus qonunlar orqali jabrlanuvchilar moddiy va ma'naviy zarar uchun kompensatsiya talab qilishi mumkin, ammo bu mexanizm hali to'liq ishlamaydi. Huquq-tartibot xodimlariga ta'lim: 2022-yildan boshlab IIV va MXB akademiyalarida qiynoqqa solishning oldini olish bo'yicha maxsus kurslar joriy etilgan, bu xodimlarning malakasini oshirishga qaratilgan.

Ushbu choralar natijasida rasmiy statistikada qiynoq holatlari bo'yicha ochilgan jinoyat ishlar soni oshgan (masalan, 2023-yilda 50 dan ortiq ish ochilgan, ularning bir qismida mansabdorlar jazolangan). Biroq, bu o'zgarishlarning chuqurligi va samaradorligi quyida tahlil qilinadigan muammolar tufayli cheklangan: masalan, islohotlar ko'pincha qog'ozda qoladi va amaliyotda to'liq qo'llanilmaydi.

O'zbekistonda qiynoqqa solish uchun javobgarlikni ta'minlashda ijobiy qonunchilik o'zgarishlariga qaramay, amaliyotda jiddiy muammolar saqlanib qolmoqda. BMTning Qiynoqqa qarshi qo'mitasi (CAT Qo'mitasi) 2020-yilgi xulosaviy kuzatuvlarida (5-periodik hisobot bo'yicha) va keyingi follow-up hisobotlarda O'zbekistonni tizimli islohotlar yetarli emasligida tanqid qilgan. Xalqaro tashkilotlarning (masalan, Human Rights Watch, Amnesty International) 2024-2026 yillardagi hisobotlari ham shuni tasdiqlaydi: qiynoq va CIDT “odatdagi va keng tarqalgan” holat bo'lib qolmoqda, impunlik (jazosizlik) esa asosiy to'siqdir. Ushbu muammolar mamlakatning siyosiy va huquqiy tizimidagi tizimli kamchiliklarni aks ettiradi va quyidagilarda namoyon bo'ladi.

Eng dolzarb muammo – qiynoq holatlarining to'liq va mustaqil tergov qilinmasligi. BMT Qo'mitasi 2020-yilda “tizimli qiynoqlarning oldini olish bo'yicha choralar yetarli emas” deb baholagan. Misol uchun, 2022-yil iyul oyidagi Qoraqalpog'iston voqealarida (Nukusdagi norozilik namoyishlari) xavfsizlik kuchlari tomonidan kuch ishlatilishi natijasida 21 nafar fuqaro halok bo'lgan, 270 dan ortiq kishi jarohatlangan. Ekspertlar hisobotlarida tinch namoyishchilarga qarshi o'q otish va granatalar qo'llanilgani, keyin esa hibsga olinganlarga nisbatan qiynoq (elektr toki, kaltaklash, stress holatlarida saqlash) qo'llanilgani qayd etilgan. 2025-yil holatiga ko'ra, faqat 2-3 nafar past darajadagi xodim qiynoq uchun (va bitta o'lim uchun) jazoga tortilgan, yuqori rahbarlar esa javobgarlikka tortilmagan. Parlament komissiyasi hisoboti (2024-yil dekabr) hali ham to'liq ochiqlanmagan, bu esa shaffoflikning yetishmasligini ko'rsatadi.

Shikoyat bergan shaxslar ko'pincha qasos (yangi qiynoq, bosim, ishdan bo'shatish yoki oilaga tahdid) dan qo'rqib, holatni yashiradi. Kompensatsiya mexanizmi mavjud bo'lsa-da (Fuqarolik kodeksi va maxsus qonunlar), amalda qo'llash qiyin – sudlar davlat mansabdorlarini himoya qiladi va qurbonlar dalil to'plashda qiyinchiliklarga duch keladi. Masalan, Karakalpak faollari (masalan, ba'zi ism-sharifi ma'lum bo'lgan shaxslar) qamoqda

qiynoq davom etayotgani haqida shikoyat qilgan, ammo natija bo'lmagan, chunki shikoyatlar prokuratura tomonidan rad etilgan.

Xulosa

Qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala hamda jazo turlarini qo'llash uchun javobgarlik muammolari zamonaviy huquqshunoslik va inson huquqlari sohasidagi eng dolzarb va murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada ko'rib chiqilganidek, qiynoqqa solish nafaqat insonning shaxsiy qadr-qimmatiga, balki butun jamiyatning huquqiy, axloqiy va ijtimoiy asoslariga ham jiddiy tahdid soladi. Xalqaro darajada qiynoqqa solish mutlaqo taqiqlangan va jus cogens normasi sifatida belgilangan bo'lib, undan hech qanday sharoitda – hatto urush, terrorizmga qarshi kurash yoki favqulodda holatlarda ham – chetlanishga yo'l qo'yilmaydi. BMTning Qiynoqqa qarshi konvensiyasi, Inson huquqlari umumiy deklaratsiyasi va boshqa xalqaro hujjatlar qiynoqqa solishni insoniyatga qarshi jinoyat sifatida qaraydi va davlatlarni uning oldini olish, tergov qilish va jazolashtirishga majbur qiladi. Javobgarlik mexanizmlari – milliy jinoiy ta'qib, universal yurisdiksiya, xalqaro sudlar (ICC, ICJ, ECtHR) va preventiv choralar (masalan, monitoring va kompensatsiya) orqali ta'minlanishi kerak. Biroq, amalda impunlik (jazosizlik), siyosiy bosim, dalillarning ishonchsizligi (qiynoq orqali olingan ko'rsatmalar), qurbonlarning himoyasi yetishmasligi va tergov organlarining mustaqilligi kamchiliklari kabi muammolar xalaqit beradi. Xalqaro sudlarning amaliyoti – masalan, ICCning Afg'oniston va boshqa mojarolardagi tergovlari, ECtHRning Yevropa davlatlariga nisbatan qarorlari va ICTY/ICTRning urush jinoyatlari bo'yicha ishlari – qiynoqqa solishning tizimli xususiyatini ko'rsatadi va javobgarlikni kuchaytirish zarurligini tasdiqlaydi. Ushbu amaliyotlar yuqori martabali mansabdorlarni (davlat rahbarlari, harbiy rahbarlar) ham javobgarlikka tortish mumkinligini namoyon etadi, ammo siyosiy bosim va immunitet muammolari tufayli to'liq adolatga erishish qiyin bo'lmoqda. Jahon miqyosida qiynoqqa solish avtoritar rejimlar, qurolli mojarolar va hatto demokratik davlatlarda (masalan, terrorizmga qarshi kurash kontekstida) keng tarqalgan bo'lib, xalqaro hamjamiyatning birgalikdagi harakatlarini – bosim, monitoring va sanksiyalarni – talab qiladi, chunki faqat shu orqali impunlikni butunlay bartaraf etish mumkin.

O'zbekiston Respublikasida qiynoqqa solish uchun javobgarlik muammolari mamlakatning mustaqillikdan keyingi islohotlar jarayonida alohida o'rin tutadi va inson huquqlari himoyasining rivojlanish bosqichini aks ettiradi. Milliy qonunchilik, jumladan, Konstitutsiyaning 26-moddasi, Jinoyat kodeksining 235-moddasi va Prezident farmonlari (masalan, PQ-5163) orqali qiynoqqa solish taqiqlangan va jinoiy javobgarlik kuchaytirilgan: sanksiyalar qattiqashtirilgan, qiynoq oqibatida o'lim yoki og'ir zarar sodir bo'lsa, umrbod qamoq jazosi nazarda tutilgan. Ombudsman huzuridagi Milliy preventiv mexanizm (MPM) va monitoring tashriflari ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatadi: hibsonalarda sharoitlar

yaxshilangan (masalan, ventilyatsiya va tibbiy yordam), audio-video qayd etish majburiy qilingan va ba'zi holatlarda mansabdorlar (past darajadagi xodimlar) jazolangan. Ushbu islohotlar 2018-2024 yillarda amalga oshirilgan bo'lib, xalqaro standartlarga (CAT va OPCAT) moslashishga qaratilgan. Biroq, amaliyotda saqlanib qolgan muammolar – tergovning samarasizligi (o'zaro himoya tufayli), sudlarning qiynoq orqali olingan ko'rsatmalarga asoslanishi, qurbonlarning shikoyat qilishdan qo'rqishi (qasos va bosim tufayli) va impunlik – qiynoqqa solishni butunlay yo'q qilishga to'sqinlik qilmoqda. Masalan, 2022-yil Qoraqalpog'iston voqealari (norozilik namoyishlari) va hibsxonalardagi o'lim holatlari bo'yicha tergovlarning cheklanganligi – faqat past darajadagi xodimlar jazolangan, yuqori rahbarlar jazosiz qolgan – xalqaro tashkilotlar (Amnesty International, Human Rights Watch) tomonidan qat'iy tanqid qilingan.

Ushbu muammolar mamlakatning siyosiy va huquqiy tizimidagi tizimli kamchiliklarni aks ettiradi: huquq-tartibot organlarining mustaqilligi yetarli emas, xalqaro monitoringga ochiqlik kam (OPCAT ratifikatsiya qilinmagan), siyosiy motivli ishlar (muxolifat va faollar) qiynoqqa solishni yashirincha saqlab turadi va jamiyatdagi ishonch darajasini pasaytiradi.

Muammolarni hal qilish bo'yicha takliflar quyidagilarni o'z ichiga oladi va ular tizimli yondashuvga asoslangan. Birinchidan, tergov organlarini to'liq mustaqillashtirish va maxsus "Qiynoq tergov byurosi" ni tashkil etish zarur, bu esa huquq-tartibot xodimlarining o'zaro himoyasini bartaraf etadi va tergovni shaffof qiladi: masalan, byuroni sud hokimiyatiga bo'ysundirish va xalqaro ekspertlarni jalb qilish. Ikkinchidan, CATning Fakultativ protokolini (OPCAT) ratifikatsiya qilish va BMT maxsus ma'ruzachisini mamlakatga taklif qilish orqali xalqaro monitoringni kuchaytirish kerak, chunki bu milliy mexanizmlarni (MPM) yanada shaffof qiladi va impunlikni kamaytiradi: masalan, xalqaro tashriflar orqali hibsxonalarni mustaqil baholash. Uchinchidan, sud amaliyotida qiynoq orqali olingan dalillarni avtomatik rad etish tamoyilini qat'iy qo'llash va qurbonlarga kompensatsiya to'lash mexanizmini takomillashtirish lozim: masalan, maxsus fond yaratish va sudyalarga uchun majburiy treninglar o'tkazish. To'rtinchidan, jamoatchilik va fuqarolik jamiyati ishtirokini kengaytirish – masalan, Ombudsman MPMda ko'proq jamoatchilik vakillarini (NNT, huquqshunoslar) jalb qilish va monitoring natijalarini ochiq e'lon qilish – impunlikni kamaytiradi va jamiyat nazoratini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, qiynoqqa solish uchun javobgarlikni ta'minlash nafaqat qonunchilik va mexanizmlar, balki siyosiy iroda, jamiyat ishtiroki va xalqaro hamkorlikka bog'liq. O'zbekistonda davom etayotgan islohotlar – Konstitutsiya o'zgartirishlari, qonun loyihalari va MPM faoliyati – ijobiy tendentsiyani ko'rsatsa-da, muammolarni butunlay hal qilish uchun tizimli yondashuv kerak: masalan, siyosiy motivli ishlarning oldini olish va huquqiy madaniyatni shakllantirish. Agar ushbu takliflar amalga oshirilsa, qiynoqqa solishni butunlay yo'q qilish mumkin bo'ladi, bu esa nafaqat inson huquqlarini himoya qiladi, balki huquqiy

davlat qurish jarayonini tezlashtiradi, jamiyatdagi ishonch, barqarorlik va ijtimoiy adolatni oshiradi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, qiynoqqa solishning oldini olish global inson huquqlari kun tartibining markazida bo‘lib qolmoqda va O‘zbekiston kabi o‘tish davridagi mamlakatlar uchun bu xalqaro integratsiya (BMT, Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlik), ichki rivojlanish va iqtisodiy o‘shishning kaliti hisoblanadi. Kelajakda xalqaro tajriba (masalan, ECtHR va ICC amaliyoti) ni qo‘llash orqali O‘zbekiston qiynoqqa solishdan xoli jamiyatga aylanishi mumkin, bu esa butun Markaziy Osiyo mintaqasi uchun namuna bo‘ladi va inson huquqlari himoyasining yangi bosqichini ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. Jinoyat kodeksi <https://lex.uz/mact/-111453>
3. Xalqaro qurolli mojarolar qurbonlarini himoya qilishga taalluqli 1949-yil 12-avgustda qabul qilingan Jeneva konvensiyalariga doir (I protokol) <https://lex.uz/ru/docs/-2674804>

**ВИТАМИН КОМПЛЕКСЛИ ОЗУҚА ҚЎШИМЧАЛАРИНИНГ БРОЙЛЕР
ТОВУҚЛАРИ ФИЗИОЛОГИК КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ**

Абдиримова Кумушой Ҳасановна
Илмий раҳбар: Бозоров Б М

Аннотация: Ушбу тезисда витамин комплексли озуқа қўшимчалари таркибидаги В гуруҳи витаминларининг бройлер товуқлари физиологик кўрсаткичларига таъсири адабиётлар таҳлили асосида ёритилган. Бройлер товуқларини интенсив парвариш қилиш шароитида организмда кечадиган моддалар алмашинуви жараёнларини меъёрлаштиришда В гуруҳи витаминларининг аҳамияти муҳим эканлиги илмий манбалар асосида таҳлил қилинган. Тезисда тиамин, рибофлавин, ниацин, пантотен кислотаси, пиридоксин, биотин, фолий кислотаси ва цианкобаламин каби витаминларнинг организмдаги биокимёвий жараёнлар, энергия алмашинуви, қон ҳосил бўлиши ва иммунитет тизими фаолиятидаги роли кўриб чиқилган. Адабиётлар таҳлили натижалари В гуруҳи витаминлари билан бойитилган озуқа қўшимчалари бройлер товуқларининг ўсиш суръати, қон кўрсаткичлари ва умумий физиологик ҳолатига ижобий таъсир кўрсатишини тасдиқлайди. Шунингдек, ушбу витаминлар организмда моддалар алмашинуви жараёнларини фаоллаштириб, парранда маҳсулдорлигини ошириш ва физиологик барқарорликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга эканлиги асосланган.

Калит сўзлар: бройлер товуқлари, витамин В комплекси, озуқа қўшимчалари, физиологик кўрсаткичлар, моддалар алмашинуви, иммунитет, паррандачилик, маҳсулдорлик.

Замонавий паррандачилик саноатида бройлер товуқларини қисқа муддатда юқори маҳсулдорлик билан парвариш қилиш масаласи муҳим илмий ва амалий аҳамиятга эга. Бройлер товуқлари интенсив ўсиш хусусиятига эга бўлгани сабабли уларнинг озиклантириш тизимида витаминлар, айниқса, В гуруҳи витаминларининг етарли миқдорда бўлиши катта аҳамият касб этади. Интенсив ўсиш даврида парранда организмда моддалар алмашинуви жараёнлари юқори суръатда кечади, бу эса организмнинг биологик фаол моддаларга бўлган эҳтиёжини янада оширади. Шу нуқтаи назардан қараганда, витамин комплексли озуқа қўшимчаларидан фойдаланиш бройлер товуқларининг физиологик ҳолатини барқарорлаштириш, ўсиш суръатини ошириш ва маҳсулдорлигини таъминлашда муҳим омил ҳисобланади. Паррандачиликда витаминлар парранда организмда кечадиган биокимёвий ва физиологик жараёнларни мувофиқлаштирувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. Айниқса, В гуруҳи витаминлари энергетик алмашинув, ферментатив реакциялар, оксил ва углеводлар метаболизми, асаб тизими фаолияти ҳамда қон ҳосил бўлиш

жараёнларида муҳим роль ўйнайди. Бройлер товуқлари организмда ушбу витаминлар организмнинг нормал ривожланиши, тўқималарнинг ўсиши ва физиологик барқарорликни таъминлашда иштирок этади. В гуруҳи витаминлари табиий ҳолда турли озуқа манбаларида учраса-да, интенсив парвариш шароитида уларнинг қўшимча равишда озуқага киритилиши юқори самара беради.

Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, В гуруҳи витаминлари таркибига тиамин (В₁), рибофлавин (В₂), ниацин (В₃), пантотен кислотаси (В₅), пиридоксин (В₆), биотин (В₇), фолий кислотаси (В₉) ва цианкобаламин (В₁₂) киради. Ушбу витаминлар организмда моддалар алмашинувини тартибга солувчи коферментлар таркибига кириб, турли биологик реакцияларда иштирок этади. Бройлер товуқларида ушбу витаминларнинг етишмаслиги ўсиш суръатининг пасайиши, озуқанинг етарли даражада ўзлаштирилмаслиги, асаб тизими фаолиятининг бузилиши ва иммунитетнинг сусайишига олиб келиши мумкин. Шу сабабли замонавий паррандачилик амалиётида В гуруҳи витаминлари билан бойитилган витамин комплексли озуқа қўшимчалари кенг қўлланилмоқда. Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, бройлер товуқларининг рационига В гуруҳи витаминларини киритиш уларнинг физиологик кўрсаткичларига ижобий таъсир кўрсатади. Хусусан, тиамин организмда углеводлар алмашинувида иштирок этиб, энергия ҳосил бўлиш жараёнида муҳим роль ўйнайди. Тиамин етишмовчилиги ҳолатида бройлер товуқларида асаб тизими фаолиятида ўзгаришлар, ҳаракат координациясининг бузилиши ва ўсиш жараёнининг секинлашиши кузатилади. Рибофлавин эса хужайраларда энергия алмашинувини таъминловчи ферментлар таркибига киради ва организмдаги оксидланиш-қайтарилиш реакцияларида иштирок этади. Рибофлавин етишмовчилиги бройлер товуқларида дерматит, ўсишнинг сусайиши ва нерв тизимида функционал ўзгаришларга сабаб бўлиши мумкин.

Ниацин ёки никотин кислотаси организмда энергетик метаболизм жараёнларида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, хужайралардаги оксидланиш реакцияларини тартибга солишда иштирок этади. Адабиётларда қайд этилишича, бройлер товуқлари рационига ниацин миқдорининг камлиги ҳазм қилиш жараёнларининг бузилиши ва ўсиш суръатининг пасайишига олиб келади. Пантотен кислотаси эса коэнзим-А таркибига кириб, ёғ кислоталари ва углеводлар метаболизмида иштирок этади. Бу витаминнинг етишмаслиги бройлер товуқларида тери ва шиллик қаватлар ҳолатининг ёмонлашиши ҳамда умумий физиологик ҳолатнинг пасайишига сабаб бўлиши мумкин.

Пиридоксин аминокислоталар алмашинувида муҳим роль ўйнайди ва оксил синтези жараёнида иштирок этади. Бройлер товуқларида пиридоксин етишмовчилиги ҳолатида асаб тизими фаолиятида бузилишлар ва қон ҳосил бўлиш жараёнида ўзгаришлар кузатилади. Биотин эса тери, патлар ва тирноқ тўқималарининг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Адабиётларда биотин танқислиги бройлер товуқларида дерматологик

Ўзгаришлар ва патлар ривожланишининг бузилиши билан боғлиқлиги қайд этилган. Фолий кислотаси қон ҳосил бўлиш жараёнида иштирок этиб, эритроцитлар синтезида муҳим роль ўйнайди. Унинг етишмаслиги анемия ҳолатларига олиб келиши мумкин. Цианкобаламин ёки витамин В₁₂ эса организмда қон ҳосил бўлиш, асаб тизими фаолияти ва нуклеин кислоталар синтезида иштирок этади. Илмий тадқиқотларда бройлер товуқларида витамин В₁₂ рационига қўшилганда қон таркиби кўрсаткичлари яхшиланиши, гемоглобин миқдорининг ортиши ва умумий физиологик ҳолатнинг барқарорлашиши кузатилгани қайд этилган. Шунингдек, ушбу витаминнинг қўлланилиши бройлер товуқларида озуканинг ўзлаштирилиш даражасини ошириши ва кунлик вазн қўшиш кўрсаткичларини яхшилаши мумкин.

Адабиётлар шарҳи натижалари шуни кўрсатадики, В гуруҳи витаминлари бройлер товуқлари организмда моддалар алмашинуви жараёнларининг барқарор кечишини таъминлайди, ферментатив фаолликни оширади ва организмнинг физиологик барқарорлигини мустаҳкамлайди. Ушбу витаминлар билан бойитилган рацион бройлер товуқларининг қон кўрсаткичларини яхшилайди, иммунитетни мустаҳкамлайди ва стресс омилларига чидамликни оширади. Шу билан бирга, В гуруҳи витаминларини озукка киритиш бройлер товуқларининг ўсиш суръатини ошириш, тирик вазнини кўпайтириш ва маҳсулдорлигини юқори даражада таъминлашга хизмат қилади.

Замонавий паррандачилик амалиётида витамин комплексли озукка қўшимчаларидан мақсадли фойдаланиш бройлер товуқларини парвариш қилиш технологиясининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. В гуруҳи витаминларининг рационда етарли миқдорда бўлиши парранда организмда физиологик жараёнларнинг мувозанатли кечишини таъминлайди ва умумий маҳсулдорлик кўрсаткичларининг ортишига хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан қараганда, витамин В комплекс гуруҳи асосида ишлаб чиқилган озукка қўшимчаларини қўллаш бройлер товуқларининг физиологик кўрсаткичларини яхшилаш ва паррандачилик тармоғида юқори иқтисодий самарадорликка эришишда муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаев Н., Турсунов С. Паррандачилик асослари. – Тошкент: Фан ва технология, 2019. – 312 б.
2. Рахимов Қ., Холматов Ш. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини озиклантириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 2018. – 284 б.
3. Мирзаев Б. Паррандачилик технологияси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2020. – 256 б.
4. Худайбердиев А., Каримов Б. Ветеринария ва зоогигиена асослари. – Тошкент: Тафаккур бўстони, 2017. – 298 б.
5. Эргашев Э., Норбоев А. Қишлоқ хўжалик ҳайвонлари физиологияси. – Тошкент: Фан, 2016. – 320 б.

**AHOLINI ARZON UY-JOY BILAN TA'MINLASH VA YASHASH
SHAROITLARINI YAXSHILASHNING JAMIYATDAGI AHAMIYATI****Xazratkulov Sherzod Abror o'g'li**

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ijtimoiy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi.

ANNOTATSIYA

O'zbek tilida: Mazkur tezisdagi aholini arzon uy-joy bilan ta'minlash siyosatining jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy barqarorlik va institutsional ishonchni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Uy-joy ta'minoti shunchaki infratuzilmaviy ko'rsatkich emas, balki inson kapitalini reproduksiya qilish va marjinallashuv xavfini kamaytirishning tayanch mexanizmidir. Tadqiqotda arzon uy-joy dasturlari va aholining davlatga bo'lgan ishonch indeksi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik sotsiologik indikatorlar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy siyosat, arzon uy-joy, urbanizatsiya, ijtimoiy barqarorlik, inson kapitali, institutsional ishonch, marjinallashuv.

АННОТАЦИЯ: В тезисах анализируется роль политики обеспечения населения доступным жильем в формировании социально-политической стабильности и институционального доверия в обществе. Жилищное обеспечение является не просто инфраструктурным показателем, а базовым механизмом воспроизводства человеческого капитала и снижения риска маргинализации. В исследовании на основе социологических индикаторов раскрыта прямая связь между программами доступного жилья и индексом доверия населения к государству.

Ключевые слова: Социальная политика, доступное жилье, урбанизация, социальная стабильность, человеческий капитал, институциональное доверие, маргинализация.

ABSTRACT: This thesis analyzes the role of affordable housing policy in shaping socio-political stability and institutional trust within society. Housing provision is not merely an infrastructural indicator but a fundamental mechanism for reproducing human capital and reducing the risk of marginalization. The study reveals a direct relationship between affordable housing programs and the public trust index in the state, based on sociological indicators.

Keywords: Social policy, affordable housing, urbanization, social stability, human capital, institutional trust, marginalization.

KIRISH

Zamonaviy davlat boshqaruvi amaliyotida aholining yashash sharoitlarini yaxshilash va kafolatlangan boshpana bilan ta'minlash masalasi sof iqtisodiy toifadan strategik siyosiy omil darajasiga ko'tarildi. Aholining demografik o'sish sur'atlari va jadal urbanizatsiya jarayonlari

fonida yuzaga keladigan uy-joy taqchilligi jamiyatda ijtimoiy tabaqalanishni kuchaytiruvchi va protest kayfiyatini stimulyatsiya qiluvchi asosiy trigger hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi sharoitida, qachonki aholining mutlaq ko'p qismini yosh oilalar va mehnatga layoqatli qatlam tashkil etar ekan, arzon uy-joy siyosatini institutsional jihatdan to'g'ri modellashtirish davlat ijtimoiy xavfsizligining eng muhim fundamentiga aylanadi.

Jahon banki va BMTning yashash joylari bo'yicha dasturi (UN-Habitat) xulosalariga ko'ra, aholining uy-joyga sarflaydigan xarajatlari oila jami daromadining 30 foizidan oshib ketsa, bu to'g'ridan-to'g'ri "ijtimoiy qashshoqlik" (housing-induced poverty) qopqonini yuzaga keltiradi. Davlatning ijtimoiy siyosati aynan shu proporsiyani muvozanatda ushlab qolishga yo'naltirilishi shart.

ASOSIY QISM VA TAHLIL

O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan "Yangi O'zbekiston" massivlarini barpo etish va ipoteka bozorini subsidiyalash dasturlari jamiyat ijtimoiy strukturasi jiddiy transformativ ta'sir ko'rsatmoqda. Ijtimoiy-siyosiy tahlillar uy-joy ta'minotining jamiyat rivojiga uchta asosiy yo'nalishda ta'sir qilishini ko'rsatadi:

Birinchi, uy-joyga egalik qilish fuqaroning sotsial mobilligi va jamiyatdagi o'ziga bo'lgan bahosini (self-esteem) tubdan o'zgartiradi. Empirik kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, davlat subsidiyasi asosida o'z xonadoniga ega bo'lgan oilalarda kelajakka nisbatan barqarorlik hissi shakllanadi va ularning norasmiy iqtisodiyotdan rasmiy mehnat bozoriga o'tish ko'rsatkichi o'rtacha 42 foizga oshadi. Bu davlat va fuqaro o'rtasidagi ijtimoiy shartnomaning (social contract) amaliy ijobiy natijasidir.

Ikkinchi, yashash sharoitlarining sifati inson kapitali reproduksiyasi bilan to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsion bog'liqlikka ega ($r = 0.71, p < 0.05$). Tibbiy va sotsiologik statistikaga yuzlansak, sanitariya-gigiyena talablariga javob bermaydigan, o'ta zich yashash sharoitidagi hududlarda bolalar o'rtasida surunkali kasalliklar, jinoyatchilik va ta'lim sifatining pasayish ko'rsatkichlari yuqori ekanligi hi-kvadrat (X^2) mezonlari orqali isbotlangan. Arzon va zamonaviy infratuzilmaga ega uy-joylar yosh avlodning intellektual va jismoniy rivojlanishi uchun xavfsiz ekotizim yaratadi.

Uchinchi, uy-joy bozori siyosiy barqarorlik indikatorini sifatida namoyon bo'ladi. Mintaqaviy sotsiologik so'rovlar natijalari ko'rsatishicha, uzoq yillar ijarada yashovchi yoki doimiy turar-joyga ega bo'lmagan yoshlar qatlamida davlat institutlariga bo'lgan ishonch darajasi uyi bor tengdoshlariga nisbatan sezilarli darajada past. Shu sababli, maqsadli ipoteka dasturlari orqali uy-joy muammosini hal etish yoshlarda davlatga bo'lgan sadoqat (loyalty) hissini kuchaytiradi va ularning turli radikal yoki destruktiv g'oyalarga ta'siriga tushib qolish xavfini keskin pasaytiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Arzon uy-joy siyosati shunchaki beton va g'ishtlardan iborat qurilish dasturi emas, u inson qadrini amalda ta'minlovchi, jamiyatda ijtimoiy adolat muvozanatini saqlovchi murakkab

ijtimoiy muhandislik mexanizmidir. Mazkur tizimni yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi amaliy qadamlar taklif etiladi:

1. Ipoteka subsidiyalarini taqsimlashda raqamli "Skoring" (scoring) tizimini to'liq joriy etib, yordamni birinchi navbatda uy-joyga eng muhtoj bo'lgan ijtimoiy himoyasiz qatlamlar (yolg'iz onalar, nogironligi bor shaxslar, yetimlar)ga yo'naltirishning huquqiy va shaffof mexanizmlarini mustahkamlash;
2. Tijorat qurilish kompaniyalarini rag'batlantirish uchun shaharsozlik qonunchiligiga "Ijtimoiy kvota" (inclusive zoning) tushunchasini kiritish. Bunda yirik turar-joy majmualarini quruvchi investorlar binolarning ma'lum foizini ijtimoiy narxlarda davlat fondiga topshirishi evaziga soliq yoki yer ajratish imtiyozlariga ega bo'lishi tizimini yaratish;
3. Boqimandalik sindromini oldini olish maqsadida ijtimoiy ijaraga beriladigan uy-joylar (social housing) institutini kengaytirish. Bu fuqarolarga arzon narxda yashash va bir vaqtning o'zida shaxsiy mablag'larini ta'lim yoki kasbga yo'naltirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aholini uy-joy bilan ta'minlash va ipoteka bozori rivojlanishini yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-109-son Farmoni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. 2023-yil.
2. Sabirov X.A. Urbanizatsiya jarayonlarining ijtimoiy-siyosiy oqibatlari. Siyosatshunoslik masalalari. 2023; 15(1): 45-53.
3. UN-Habitat. World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities. Nairobi: United Nations Human Settlements Programme; 2022.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni (Ijtimoiy adolat tamoyili va uy-joy qurilishi dasturlari). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. 2022-yil 28-yanvar.
5. Qodirov A.A. Aholi ijtimoiy himoyasi tizimida arzon uy-joy siyosatining iqtisodiy va huquqiy mexanizmlari. Iqtisodiyot va Ta'lim jurnali. 2023; 24(2): 55-62
6. World Bank Group. Toward a Prosperous and Inclusive Future: The Systematic Country Diagnostic for Uzbekistan (Poverty Reduction and Housing Sectors). Washington, DC: World Bank Publications; 2022.

Bolalarda tabiatga mehr uyg'otish.

Abdugaffarova Nilufar

Guliston davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalarda tabiatga mehr uyg'otishning ahamiyatini, usullarini va bu jarayonning ijtimoiy va psixologik ta'sirlarini tahlil qiladi. Tabiatga mehr uyg'otish orqali bolalar ekologik ongini shakllantiradi va tabiatni saqlashga hissa qo'shadilar.

Kalit so'zlar: tabiat, bolalar, ekologiya, mehnat, ta'lim.

Kirish

Bolalarda tabiatga mehr uyg'otish, ularning shaxsiy va ruhiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Tabiat bilan aloqaning mustahkamlanishi, bolalarning kechirimlilik, sabr-toqat va mas'uliyat kabi ijtimoiy qadriyatlarni o'zlashtirishiga yordam beradi. Tabiat, o'z navbatida, bolalarga muhitning ahamiyatini, ekologik muvozanatni va insonning tabiat bilan o'zaro munosabatlarini tushunishga imkon yaratadi. Tabiat bilan bog'lanish, bolalarning jismoniy salomatligini ham oshiradi, chunki ochiq havoda faoliyat yuritish, jismoniy faollikni rag'batlantiradi va stress darajasini pasaytiradi. Shu sababli, bolalarda tabiatga mehr uyg'otishning ahamiyati va maqsadi, nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishi, balki butun jamiyatning ekologik barqarorligini ta'minlashda ham katta rol o'ynaydi. Tabiatga mehr uyg'otish, bolalar uchun hayotiy tajribalar va darslar manbai bo'lib, ularni yanada mas'uliyatli va atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan yondashadigan shaxslar sifatida tarbiyalashga yordam beradi. Bolalarda tabiatga mehr uyg'otish, ularning ruhiy va jismoniy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Tabiat bilan muloqot qilish, bolalarga o'zlarini atrof-muhitning bir qismi sifatida his qilish imkonini beradi. Bu jarayon, ularga tabiatning go'zalliklari va nozikligi haqida tushuncha berish bilan birga, ekologik mas'uliyat hissini shakllantiradi. Tabiatga bo'lgan mehr, bolalarning ijodkorlik va qiziqishlarini oshiradi, shuningdek, ular uchun yangi bilimlar va ko'nikmalarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Bolalar, tabiat bilan bo'lgan o'zaro aloqalar orqali, hayotning muhim qadriyatlarini, masalan, hamkorlik, sabr-toqat va ehtiyotkorlikni o'rganadilar. Bu esa, kelajakda ularning jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar bo'lishlariga yordam beradi. Shunday qilib, tabiatga mehr uyg'otish, nafaqat bolalarning shaxsiy rivojlanishiga, balki kelajakdagi ekologik muammolarga yechim topishga ham xizmat qiladi. Bolalarda tabiatga mehr uyg'otish, ularning hissiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Tabiat bilan muloqot qilish, bolalarga atrof-muhitni tushunish va qadrlashni o'rgatadi, shuningdek, ekologik ongini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon, kelajakda barqaror rivojlanish uchun zarur bo'lgan mas'uliyatli munosabatni ta'minlaydi.

Tabiat va bolalar o'rtasidagi bog'lanish

Bolalar tabiat bilan aloqada bo'lishi, ularning hissiy, aqliy va jismoniy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Tabiatga chiqish, turli xil o'simliklar va hayvonlar bilan tanishish, bolalarga o'zlarini atrof-muhitda qanchalik muhim ekanliklarini his qilish imkonini beradi. Tabiat bilan o'ynash va tajriba o'tkazish, bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va ularni o'z his-tuyg'ularini ifoda etishga undaydi. Bolalar tabiatda vaqt o'tkazganda, ularning o'zaro munosabatlari mustahkamlanadi, chunki ular birgalikda o'ynash, tajriba o'tkazish va yangi narsalarni kashf etish orqali bir-birlariga yaqinlashadilar. Shuningdek, bolalar tabiat bilan muloqot qilish orqali o'zlarining hissiy holatlarini tushunish va boshqarishni o'rganadilar. Tabiatning o'zgaruvchanligi, masalan, fasllar almashinuvi, bolalarga hayotning doimiy ravishda o'zgarayotganligini ko'rsatadi. Bu esa, o'z navbatida, bolalarda sabr-toqat, qat'iyat va moslashuvchanlik kabi sifatlarni rivojlantiradi. Tabiat bilan bo'lgan aloqalar, shuningdek, bolalarning jismoniy faoliyatini ham oshiradi. Tabiatda harakat qilish, yugurish, sakrash va boshqa jismoniy faoliyatlar, ularning sog'lom rivojlanishiga yordam beradi. Bolalar tabiatga yaqin bo'lishi uchun muhim omillar orasida ota-onalar va ta'lim muassasalarining roli alohida ahamiyatga ega.

Ota-onalar, bolalarini tabiatga olib chiqish, ularga o'simliklar, hayvonlar haqida ma'lumot berish va ularning tabiatga bo'lgan qiziqishini oshirishda faol bo'lishlari kerak. Ta'lim muassasalari esa, tabiatni o'rganish, ekologik ta'lim berish va bolalarni tabiatni asrashga undashda muhim vazifani bajara oladilar. Bunday ta'lim jarayonlari bolalarning ekologik ongini shakllantiradi va ularni atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli munosabatda bo'lishga o'rgatadi.

Tabiatga mehr uyg'otish usullari

Bolalarda tabiatga mehr uyg'otish, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim jarayon hisoblanadi. Tabiat bilan bolalar o'rtasidagi aloqani mustahkamlash maqsadida pedagogik usullar va strategiyalarni qo'llash zarur. Bu jarayon, avvalo, bolalarga tabiatning go'zalligini, uning murakkabligini va ahamiyatini tushuntirishni o'z ichiga oladi. Tabiatni o'rganish jarayonida bolalar ko'plab tajribalar orttiradilar, bu esa ularning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan boyitadi. Tabiatga bo'lgan qiziqishni oshirishda o'yinlar, ekskursiyalar va amaliy mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi. O'yinlar orqali bolalar tabiatning turli jihatlarini kashf etadilar va o'zlarini uning bir qismi sifatida his qilishadi. Ekskursiyalar, o'z navbatida, bolalarga tabiatni bevosita kuzatish va tajriba qilish imkonini beradi. Ushbu faoliyatlar davomida bolalar o'zlariga yaqin bo'lgan muhitni o'rganadilar, turli xil o'simlik va hayvonot dunyosini, ularning hayotiy siklini, o'zaro munosabatlarini o'rganadilar. Bularning barchasi bolalarning tabiatga bo'lgan mehrini oshiradi va ekologik ongilarini rivojlantiradi. Shuningdek, bolalarga tabiatni asrash va himoya qilishning ahamiyatini tushuntirish, ularning ekologik mas'uliyatini oshirish uchun muhimdir. Pedagogik strategiyalar orasida tabiat bilan bog'liq loyihalar va tadbirlar tashkil etish ham ahamiyatlidir.

Bunday tadbirlar bolalarga jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradi, birgalikda muammolarni hal qilishda ishtirok etish imkonini beradi. Masalan, bolalar bilan birgalikda bog' yaratish, o'simliklar ekish, yoki tabiatni tozalash aksiyalarida ishtirok etish orqali ular tabiatga bo'lgan mas'uliyat hissini his qilishadi.

Ekologik ta'lim

Ekologik ta'lim bolalarda tabiatga mehr uyg'otish va ularning ekologik ongini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ta'lim jarayoni, bolalarga atrof-muhit bilan o'zaro aloqalarini tushunishga yordam berish orqali, ularning tabiatga nisbatan mehrini oshirishga qaratilgan. Ekologik ta'limning samaradorligi bolalarning tabiatga bo'lgan munosabatlarini o'zgartirishda ko'zga tashlanadi. Bolalar, ekologik ta'lim orqali, tabiatning murakkab tizimlaridan, ularning o'zaro bog'liqligidan va inson faoliyatining ekologik muammolarga ta'siridan xabardor bo'ladilar. Bundan tashqari, ekologik ta'lim bolalarda tabiatga nisbatan mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradi. Ular tabiatning muhofazasiga qaratilgan faoliyatlarda ishtirok etish, ekologik muammolarni hal qilishda o'z hissalarini qo'shish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu jarayon, bolalarning o'zlarini tabiatning bir qismi sifatida his qilishlariga yordam beradi va ularning atrof-muhitga bo'lgan munosabatlarini ijobiy tomonga o'zgartiradi. Ekologik ta'limning asosiy maqsadi, bolalarga tabiatni sevish, uning go'zalligini qadrlash va uning muhofazasiga hissa qo'shish uchun zarur bilim va ko'nikmalarni berishdir. Bundan tashqari, ekologik ta'lim dasturlari ko'pincha amaliy faoliyatlar, ekskursiyalar va tabiat bilan bevosita aloqalar orqali amalga oshiriladi. Bu esa bolalarning tabiatga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi. Tabiatda vaqt o'tkazish, o'yinlar va tajribalar orqali bolalar o'z tajribalarini oshirib, tabiatni yanada chuqurroq tushunadilar. Ekologik ta'lim jarayonida bolalar, o'zlarining hissiy tajribalarini va tabiat bilan bo'lgan aloqalarini o'rganib, tabiatni sevish va uning muhofazasiga bo'lgan mas'uliyatlarini anglaydilar.

Amaliy tadbirlar

Bolalarda tabiatga mehr uyg'otish uchun amalga oshiriladigan amaliy tadbirlar turli xil usullar va yondashuvlar orqali amalga oshiriladi.

Bu tadbirlar bolalarning tabiatga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni atrof-muhit bilan tanishtirish va ekologik ongini shakllantirishga qaratilgan. Masalan, bolalar uchun tabiatda sayr qilish, bog'larda yoki tabiat qo'riqxonalarda ekskursiyalar tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bu sayohatlar davomida bolalar turli xil o'simliklar, hayvonlar va ularning yashash muhirlari haqida ko'proq ma'lumot olishlari mumkin. Tabiat bilan bevosita aloqa qilish, bolalarga o'zlarini tabiatning bir qismi sifatida his qilish imkoniyatini beradi va ularga tabiatning go'zalligini va muhimligini anglashga yordam beradi. Bundan tashqari, amaliy tadbirlar sifatida bog'dorchilik yoki o'simliklarni parvarish qilish kabi faoliyatlarni ham

kiritish mumkin. Bolalar o'z qo'llari bilan o'simliklarni ekish va ularga g'amxo'rlik qilish jarayonida, nafaqat tabiatga bo'lgan mehlrlarini oshiradilar, balki mas'uliyat hissini ham rivojlantiradilar. Bu jarayon bolalarga o'simliklarning o'sish jarayonini kuzatish, ularning hayot tsiklini o'rganish va muhitni saqlashga bo'lgan mas'uliyatni his qilish imkonini beradi. Bunday amaliy tadbirlar orqali bolalar tabiatning muvozanati va inson faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, san'at va ijodiy faoliyatlar ham tabiatga mehr uyg'otishning samarali usuli hisoblanadi. Bolalar tabiatdagi go'zallikni o'z san'at asarlarida aks ettirish orqali, o'z his-tuyg'ularini ifoda etish va tabiatga bo'lgan muhabbatlarini kuchaytirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Rasm chizish, qo'shiq aytish yoki hikoya yozish kabi faoliyatlar, bolalarni tabiat bilan bog'liq mavzularda o'z fikrlarini erkin ifoda etishga undaydi.

Natijalar va xulosa

Olingan natijalar bolalarning tabiatga bo'lgan munosabatini va ekologik ongini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida bolalar bog' yaratish jarayonida faol ishtirok etishlari, o'z mehnatlari natijasida hosil bo'lgan natijalarni ko'rishlari, ularning tabiatga bo'lgan mehrini oshirishga yordam berdi. Tabiat bilan bevosita aloqada bo'lish, bolalarga o'z atrof-muhitlarini yanada yaxshiroq tushunishga, uning ahamiyatini anglashga imkon yaratadi. Bu jarayon, shuningdek, bolalarning jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirib, ularni mas'uliyatli shaxslar sifatida tarbiyalashga yordam beradi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, bolalar tabiatga nisbatan mehrni bolalikdan shakllantirish orqali, ularda atrof-muhitni saqlashga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalarning tabiatga bo'lgan qiziqishi va mas'uliyati, ularni bog' yaratish va parvarish qilish jarayonida ishtirok etishlari bilan yanada oshadi. Bu jarayon davomida, bolalar nafaqat o'rganish, balki o'z hissalarini qo'shish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ular o'z mehnatlari natijasida hosil bo'lgan o'simliklarni ko'rib, ularga g'amxo'rlik qilishni o'rganadilar, bu esa ularning tabiat bilan bog'liqlik hissini kuchaytiradi. Tabiatni asrash va muhofaza qilish masalalari, bolalar uchun o'rganiladigan muhim mavzulardan biriga aylanishi mumkin. Kelajakda tabiatga mehr uyg'otishning istiqbollari juda kengdir. O'quv dasturlariga tabiatni sevish va unga g'amxo'rlik qilish bo'yicha amaliy tadbirlar kiritilishi zarur. Bolalarga tabiat bilan bog'liq bilimlarni berish, ularni tabiatning go'zalligini va uning muhofazasining ahamiyatini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ekologik ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish, bolalarning tabiatga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aliyev, A. (2020). Tabiatga mehr uyg'otish usullari. Tabiat va inson.
2. Qodirov, S. (2021). Bolalar psixologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
3. Karimova, N. (2019). Ekologik ta'lim va uning ahamiyati. O'zbekiston ta'limi.
4. Rustamov, B. (2022). Tabiat va bolalar o'rtasidagi aloqalar. Ekologiya va ta'lim.
5. Murodov, D. (2023). Tabiatni saqlash va bolalar. O'zbekiston ekologik jurnali.
6. Isroilov, I. (2021). Ekologik ongni shakllantirish. O'zbekiston yoshlar jurnali.

**TA’LIM VA TARBIYA SIFATINI OSHIRISHDA PEDAGOGNING
JAMOATCHILIK BILAN ISHLASH SAMARADORLIGINI
TAKOMILLASHTIRISHNING MODELI**

Abduxakimova Nafosat Xasan qizi

Buxoro innovatsiyalar universiteti, 2 – bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogning jamoatchilik bilan hamkorligini tashkil etishning innovatsion modeli ishlab chiqilgan. Modelning tarkibiy qismlari, bosqichlari va ta’lim sifatiga ta’sir etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari maktab boshqaruvi va pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: pedagogik model, tarkibiy-funksional komponentlar, integratsiya, jamoatchilik bilan aloqalar, ijtimoiy pedagogika.

Zamonaviy pedagogika fani o‘qituvchini nafaqat dars o‘tuvchi mutaxassis, balki ijtimoiy jarayonlarning moderatori sifatida ko‘radi. Pedagogning jamoatchilik (oilalar, mahalla, homiylar, jamoat tashkilotlari) bilan ishlash samaradorligi ko‘pincha systemsiz xarakterga ega. Shu bois, ushbu jarayonni **modellash** orqali ta’lim sifatini boshqarish dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotimiz doirasida ishlab chiqilgan model uchta asosiy blokni o‘z ichiga oladi:

A) Maqsadli blok:

- Ta’lim va tarbiya jarayonida ijtimoiy hamkorlik muhitini yaratish.
- O‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga jamoatchilik resurslarini yo‘naltirish.

B) Mazmunli-faoliyatli blok (Modelning yadrosi):

1. **Kognitiv komponent:** Pedagogning jamoatchilik bilan muloqot qilish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalari.
2. **Texnologik komponent:** Hamkorlikning shakllari (vorkshoplar, sotsial loyihalar, raqamli muloqot guruhlar).
3. **Etik komponent:** Jamoatchilik bilan munosabatlarda pedagogik etika va imidj.

V) Natijaviy-baholash bloki:

- Hamkorlikning samaradorlik ko‘rsatkichlari (KPI).
- O‘quvchilar tarbiyalanganlik darajasining o‘shishi.

Modelni amaliyotga tatbiq etish bosqichlari

Modelning samarali ishlashi uchun quyidagi bosqichma-bosqich harakatlar algoritmi taklif etiladi:

Bosqichlar	Mazmuni	Kutilayotgan natija
I. Analitik	Mahalliy hamjamiyat va ota-onalar salohiyatini o'rganish.	"Ijtimoiy pasport" yaratilishi.
II. Loyihaviy	Birgalikdagi "Maktab-Mahalla" rivojlanish dasturini tuzish.	Hamkorlik rejasining tasdiqlanishi.
III. Implementatsiya	Amaliy tadbirlar, ochiq muloqotlar va ijtimoiy aksiyalar.	Ijtimoiy faollikning oshishi.
IV. Refleksiv	Erishilgan natijalarni jamoatchilik bilan tahlil qilish.	Kamchiliklarni tuzatish.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqilgan model asosida ish ko'rgan pedagoglar jamoasida ota-onalar bilan konfliktlar soni **35% ga kamaygan**, o'quvchilarning darsdan tashqari tadbirlardagi ishtiroki esa **1.5 baravarga oshgan**. Modelning asosiy yangiligi shundaki, u jamoatchilik bilan ishlashni "majburiyat"dan "hamkorlik resursi"ga aylantiradi.

XULOSA

Pedagogning jamoatchilik bilan ishlash modelini takomillashtirish ta'lim muassasasining ijtimoiy nufuzini oshiradi. Mazkur model o'qituvchining mehnatini yengillashtirishga va tarbiya jarayonining uzviyligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-sonli qarori.
2. Slastenin V.A. Pedagogika: Innovatsion faoliyat. – M.: 2017.
3. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta'lim samaradorligi omili. – T.: 2015.

MINTAQADA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH HOLATLARI TAHLILI

Yaxshibayev Ulug'bek Shavkat o'g'li

Xonqa tumani kambag'allikni qisqartirish va bandlikka ko'maklashish bo'limi
boshlig'i, mustaqil izlanuvchi, e-mail: u.yaxshibaev_0808@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada kambag'allikni qisqartirish holatlari mazmuni va uning tahlili yoritilgan. Shuningdek, mintaqada kambag'allikni qisqartirish holatlari tahlilini amalga oshirish yuzasidan xulosa va takliflar bayon etilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются содержание и анализ мер по сокращению бедности в регионе. Также представлены выводы и предложения по проведению анализа мер по сокращению бедности в регионе.

Abstract. This article covers the content and analysis of poverty reduction in the region. It also presents conclusions and suggestions for conducting an analysis of poverty reduction in the region.

Kalit so'zlar. Kambag'allik, mintaqa, kambag'allikni qisqartirish, holat, tahlil.

Ключевые слова. Бедность, регион, сокращение бедности, ситуация, анализ.

Key words. Poverty, region, poverty reduction, situation, analysis.

Bugungi kunda jahonnig ko'pgina mamlakatlarida kambag'allik muammosi dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy masalasi bo'lib hisoblanadi. Chunki, kambag'allik aholi daromadlari pastligi hamda ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va turmush darajasining pastligi bilan bog'liq bo'ladi. Shu bois, kambag'allikni qisqartirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishidir. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda kambag'allikni kamaytirish, aholi daromadlarini oshirish hamda hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, mintaqalar kesimida kambag'allikni qisqartirish bo'yicha aniq dasturlar, bandlikni oshirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Kambag'allikni qisqartirish va aholi bandligini ta'minlash bo'yicha vazifalar belgilab olindi. Bu borada mamlakatimizda 2023-yilda yana 1 mln. aholini kambag'allikdan chiqarish vazifasi qo'yildi [1]. 2020-yillarda esa "temir daftar" samaradorligi sababli bir necha oylardan so'ng unga qo'shimcha ravishda "ayollar daftari" va "yoshlar daftari" ham tashkil etildi. Ushbu yangi ro'yxatlar jamiyatda ijtimoiy, huquqiy va psixologik yordamga muhtoj, shuningdek, bilim va kasb o'rganishga qiziquvchi ishsiz yoshlar va xotin-qizlarni o'z ichiga oladi [2].

Tadqiqotlarga asosan, kambag'allikni bartaraf etish, ochlikka barham berish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash hamda aholini o'z-o'zini ish bilan band qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada mamlakatimizda kambag'allikni qisqartirishga erishish choralari hamda ushbu muammolar bilan bog'liq yechimlarni topish maqsadida

tadqiqotlar olib borgan xorijiy olimlar ilmiy ishlari ushbu tadqiqotning nazariy-uslubiy asosini tashkil etadi [3]. Mintaqalarda kambag‘allik darajasi, uning sabablari hamda kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar samaradorligi bevosita ushbu sohani tahlil qilish orqali o‘rganiladi. Bu borada kambag‘allikning asosiy sabablari bevosita ishsizlik darajasi yuqoriligi, past ish haqi, ta‘lim darajasi pastligi, iqtisodiy imkoniyatlar yetishmasligi va hududlar rivojlanishidagi nomutanosiblik kabilar bilan izohlanadi. Mintaqalarda kambag‘allik darajasi iqtisodiy rivojlanish darajasi, infratuzilma holati hamda bandlik imkoniyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Bu bo‘yicha so‘nggi yillarda O‘zbekistonda kambag‘allikni kamaytirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilandi. Ya‘ni, 2020-yildan boshlab, mamlakatda kambag‘allik darajasini aniqlash va kamaytirish bo‘yicha tizimli ishlar yo‘lga qo‘yildi. Ushbu tizimlar orqali ijtimoiy yordamga muhtoj oilalar aniqlanib, ularga manzilli yordam ko‘rsatildi.

Shuningdek, mamlakatimizda kambag‘allikni qisqartirish uchun kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, imtiyozli kreditlar ajratish, kasb-hunar o‘qitish tizimini rivojlantirish va yangi ish o‘rinlari yaratish kabi chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu chora-tadbirlar mintaqalarda iqtisodiy faollikni oshirish va aholi daromadlarini ko‘paytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, hududlarda kambag‘allikni qisqartirish maqsadida quyidagi ijtimoiy va iqtisodiy dasturlar amalga oshirilmoqda:

- bandlik dasturlari. Yangi ish o‘rinlarini yaratish kambag‘allikni kamaytirishning eng samarali usuli bo‘lib hisoblanadi. Shu sababli, ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish, xizmat ko‘rsatish sohalarini rivojlantirish hamda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga katta e‘tibor qaratilmoqda.

- tadbirkorlikni rivojlantirish. Aholini tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish kambag‘allikni kamaytirish asosidir. Bu borada davlat tomonidan imtiyozli kreditlar ajratilishi, biznesni ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonining soddalashtirilishi tadbirkorlik rivojiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

- qishloq xo‘jaligini rivojlantirish. Ko‘pgina hududlarda aholi asosan qishloq xo‘jaligi bilan shug‘ullanadi. Shu bois, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish, fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash va yangi texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

- ijtimoiy yordam tizimi. Ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish kambag‘allikni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Unga binoan, kam ta‘minlangan oilalarga nafaqa va moddiy yordamlar berilishi aholi turmush darajasini yaxshilashga imkon beradi.

So‘nggi yillarda ushbu choralar bo‘yicha ijobiy natijalar kuzatilmoqda. Bu borada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi yangi ish o‘rinlari yaratishga yordam bermoqda. Biroq, mamlakatimizning ayrim hududlarida iqtisodiy rivojlanish darajasi past bo‘lib qolmoqda. Bu esa kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etadi.

Xulosa shuki, mintaqalarda kambag‘allikni qisqartirish mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim shartlaridan biridir. Chunki, kambag‘allikni kamaytirish orqali aholi turmush darajasini yaxshilash, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash hamda ijtimoiy tenglikni mustahkamlash mumkin. Bu borada mamlakatimizda so‘nggi yillarda kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bandlikni oshirish, tadbirkorlikni rivojlantirish, ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish hamda hududiy rivojlanishni ta’minlash bu borada eng muhim natijalarni yuzaga chiqarmoqda. Kelgusida esa kambag‘allikni yanada kamaytirish uchun hududlarda investitsiya loyihalarini ko‘paytirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, ta’lim va kasb-hunar tizimini rivojlantirish hamda ijtimoiy yordam tizimini takomillashtirish zarur. Shu orqali mintaqalarda aholi farovonligini oshirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ramazanov Z. (2024). O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini ta’minlash yo‘llari. // Modern Science and Research, 3(12). - 272 b. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/54311>
2. Xaydarov A.A. O‘zbekiston Respublikasida kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar tahlili. // “Innovations in Science and Technologies” ilmiy-elektron jurnali, 2, 2025. - 252 b.
3. Mustafaqulov Y.B., Musurmankulova G.I. Kambag‘allikni qisqartirish: ma’lumotlar, tahlillar, istiqbolli rejalar. // Eurasian Journal of Academic Research, 2024, Volume4, Issue7, Special Issue. - 850 b.

MAMLAKATIMIZ OZIQ-OVQAT SANOATI VA UNING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA MARKETING STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISH HOLATI

Hamroyev Bobir Shoyimovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchi, e-mail: b.hamroev@atmu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimiz oziq-ovqat sanoati va uning raqobatbardoshligini oshirishda marketing strategiyasini shakllantirish holati tadqiq qilingan. Shuningdek, mamlakatimiz oziq-ovqat sanoati raqobatbardoshligini oshirishda marketing strategiyasini shakllantirish yuzasidan xulosalar bayon etilgan.

Аннотация. В данной статье рассматривается состояние пищевой промышленности нашей страны и формирование маркетинговой стратегии повышения ее конкурентоспособности. Также сделаны выводы о формировании маркетинговой стратегии повышения конкурентоспособности пищевой промышленности нашей страны.

Abstract. This article examines the state of the food industry of our country and the formation of a marketing strategy to increase its competitiveness. Also, conclusions are drawn on the formation of a marketing strategy to increase the competitiveness of the food industry of our country.

Kalit soʻzlar. Oziq-ovqat, oziq-ovqat sanoati, raqobatbardoshlik, marketing, marketing strategiyasi, holat.

Ключевые слова. Продукты питания, пищевая промышленность, конкурентоспособность, маркетинг, маркетинговая стратегия, состояние.

Key words. Food, food industry, competitiveness, marketing, marketing strategy, state.

Maʼlumki, oziq-ovqat sanoati har qanday mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmogʻi boʻlib hisoblanadi. Ushbu soha aholining oziq-ovqat mahsulotlariga boʻlgan ehtiyojini qondirish bilan birga, qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini qayta ishlash, yangi ish oʻrinlari yaratish hamda eksport salohiyatini oshirishda muhim rol oʻynaydi. Bu borada mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlash, sanoat korxonalarini oʻrtasida raqobatbardoshlikni oshirish, ekologik jihatdan toza mahsulotlar ishlab chiqarish hamda sanoat korxonalarini iqtisodiy samaradorlik koʻrsatkichlarini yuqori surʼatlarda oʻsib borishini taʼminlash dolzarb muammo boʻlib hisoblanadi [1].

Oʻzbekiston Respublikasida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish

bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar ham amalga oshirilmoqda. Chunki, bozor iqtisodiyoti sharoitida marketing strategiyalarini shakllantirish oziq-ovqat korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim ahamiyat kasb etadi. Unga binoan, yangi O‘zbekiston iqtisodiyotiga o‘tish jarayoni mamlakat oziq-ovqat sanoati sohasida tub islohotlarni amalga oshirishga imkon yaratdi [2]. Bu borada soha korxonalarini faoliyati samaradorligini oshirish, mahsulotlar sifatini yaxshilash va ularning raqobatbardoshligini ta‘minlash o‘z vaqtida amalga oshirilgan strategik chora-tadbirlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Ya‘ni, oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatini boshqarishga ilmiy yondashuvlarni tadqiq qilishda oziq-ovqat sanoati korxonalarini import mahsulotlarini o‘rniga import o‘rnini bosuvchi yoki mahalliyashtirish tizimini rivojlantirish zarur hisoblanadi [3].

Avvalo, oziq-ovqat sanoati mamlakat iqtisodiyotida strategik ahamiyatga ega bo‘lgan tarmoq sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu tarmoq qishloq xo‘jaligi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash orqali yuqori qo‘shimcha qiymat yaratadi.

Oziq-ovqat sanoatining iqtisodiy ahamiyati esa aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlaydi, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlashni rivojlantiradi, yangi ish o‘rinlari yaratadi, eksport salohiyatini oshiradi va ichki bozor barqarorligini ta‘minlaydi. Bu bo‘yicha mamlakatimizda oziq-ovqat sanoatini modernizatsiya qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish hamda mahsulot sifatini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Raqobatbardoshlik korxonalar yoki mahsulotning bozor sharoitida boshqa raqobatchilarga nisbatan ustunlikka ega bo‘lish qobiliyatini aks ettiradi. Oziq-ovqat sanoatida raqobatbardoshlik mahsulot sifati, narx siyosati, mahsulot assortimenti kengligi, marketing va reklama faoliyati, logistika tizimi samaradorligi kabi omillar bilan belgilanadi. Raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish uchun korxonalar zamonaviy texnologiyalarni joriy etishi, mahsulot sifatini xalqaro standartlarga moslashtirishi hamda marketing faoliyatini samarali tashkil etishi zarur.

Bugungi kunda mamlakatimizda oziq-ovqat bozorida raqobat kuchayib borayotganligi sababli korxonalar marketing strategiyalarini to‘g‘ri ishlab chiqish orqali bozor ulushini kengaytirishga intilmoqda. Chunki, marketing strategiyasi korxonaning uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishlarini belgilab beruvchi muhim boshqaruv vositasidir. U mahsulotni ishlab chiqarishdan uni iste‘molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan barcha jarayonlarni qamrab oladi. Ya‘ni, marketing strategiyasi korxonalarga bozorni o‘rganish, iste‘molchilar ehtiyojlarini aniqlash, mahsulotlarni samarali targ‘ib qilish hamda sotuv hajmini oshirish imkonini beradi. Shu bois, oziq-ovqat sanoatida marketing strategiyasini rivojlantirish tarmoqning barqaror rivojlanishini ta‘minlash zarur bo‘ladi.

Oziq-ovqat sanoatida marketing strategiyasi bozorni tahlil qilish, iste‘molchilar ehtiyojlarini aniqlash, mahsulotni brendlash, reklama va targ‘ibot faoliyatini tashkil etish hamda sotuv kanallarini rivojlantirish kabi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Unga asosan, marketing

strategiyasining to‘g‘ri shakllantirilishi korxonalariga bozor talablariga mos mahsulot ishlab chiqarish, iste‘molchilar ishonchini qozonish hamda sotuv hajmini oshirish imkonini beradi. O‘zbekistonda oziq-ovqat sanoati korxonalarida marketing faoliyatini rivojlantirishga ham alohida e‘tibor qaratilmoqda. Unga asosan, korxonalar mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarda samarali targ‘ib qilish uchun turli marketing vositalaridan foydalanmoqda. Xususan, brend yaratish va mahsulot dizaynini takomillashtirish, reklama tadbirlarini tashkil etish, savdo tarmoqlari bilan hamkorlikni rivojlantirish hamda eksport marketing strategiyalarini ishlab chiqish ularga tegishli bo‘ladi.

Shuningdek, raqamli marketing vositalaridan foydalanish ham kengayib bormoqda. Internet marketing, ijtimoiy tarmoqlar orqali reklama qilish, onlayn savdo platformalaridan foydalanish oziq-ovqat mahsulotlarini targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynamoqda. Biroq, oziq-ovqat sanoatida marketing strategiyasini shakllantirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Ular qatoriga marketing bo‘yicha malakali mutaxassislar yetishmasligi, zamonaviy marketing texnologiyalaridan yetarli darajada foydalanilmasligi, xalqaro bozorlar talablarini yetarli darajada o‘rganmaslik hamda logistika tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi kabilari kiradi. Mazkur muammolarni bartaraf etish oziq-ovqat sanoati korxonalarini raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa shuki, mamlakatimiz oziq-ovqat sanoati iqtisodiyotning muhim tarmog‘i sifatida uning rivojlanishi aholi farovonligini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda alohida rol o‘ynaydi. Bu borada oziq-ovqat sanoati korxonalarini raqobatbardoshligini oshirishda marketing strategiyasini samarali shakllantirish katta ahamiyatga ega. Unga asosan, marketing strategiyasi korxonalariga bozorni chuqur o‘rganish, iste‘molchilar ehtiyojlarini aniqlash hamda mahsulotlarni samarali targ‘ib qilish imkonini beradi. Oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish uchun zamonaviy marketing texnologiyalarini joriy etish, eksport salohiyatini oshirish hamda innovatsion ishlab chiqarish tizimlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Umarova N. Oziq-ovqat sanoati korxonalarini raqobatbardoshligini oshirish yo‘llari. // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2024-yil, yanvar. No1-son. - 10 b.
2. Baxritdinov Sh.B. Yangi O‘zbekistonda oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish va uning raqobatbardoshligini ta‘minlashning huquqiy-institutsional asoslari. // “Raqamli iqtisodiyot” ilmiy-elektron jurnali, 13-son, 2025. - 2246 b.
3. Turg‘unov M.M. Mamlakatimizda oziq-ovqat sanoatining rivojlanish holati va uning dolzarbligi. // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2024-yil, avgust. No8-son. - 450 b.

QO'QON XONLIGIDA TA'LIM TIZIMI

Urinova Mushtariy

Qo'qon davlat muzey qo'riqxonasi ilmiy hodimi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qo'qon xonligi davrida mavjud bo'lgan ta'lim tizimi, uning shakllanishi va rivojlanishi yoritiladi. Xonlik davrida ta'lim asosan diniy muassasalar – maktab va madrasalarda olib borilgan. Maqolada o'sha davrda ta'lim jarayoni, o'qitilish usullari xaqida malumot berilgan.

Kalit so'zi: madrasa, maktab, ta'lim,

Qo'qon xonligida ta'lim tizimi, ya'ni maorif o'rta asr an'analari bo'yicha davom etgan. Turkiston general-gubernatorligi arxiv fondlari va kuzatuvchi tadqiqotchilarning fikricha, XIX asrda maxalliy maktablar ikki xil bo'lgan. Birinchisi quyi maktablar bo'lib, masjidlarda faoliyat yuritgan. Ikkinchisi yuqori maktablar bulib, faqat shaxarlarda, katta qishloqlarda ish olib borgan. Lekin aksariyat tadqiqotchilar maktablarni faoliyat xarakteriga kura jamoat, xususiy, shaxar va qishloq maktablariga bulganlar. Xususiy maktablar odatda o'ziga to'q oilalar tomonidan o'z farzandlari talimi uchun tashkil etilgan va ularda 4-5 bola uqigan. Masjidlarda maktab odatda masjidni qurdirgan shaxs tomonidan tashkil etilgan bulib, 10-30 ta bola joylashadigan xonadan iborat edi. Bu maktabda uqish 2-5 yil davom etgan. O'qish erta tongda boshlangan, soat 10-11 da uyga nonushta qilishga qaytganlar. Tushda esa yana maktabga qaytib kechgacha yurishgan. Masalan Toshkent Qo'qon va Buxoroning bir qator madrasalarida tahsil olgan muarrix Muhammad Solihxujaning o'zi shahar ziyolilari toifasidan bulib, uzoq yillar uzi imomlik qilgan masjid qoshidagi maktab – dabiristonda bolalarga ta'lim berish bilan mashg'ul bulgan. Mazkur asardagi ma'lumotlarga qaraganda u uzi maktabdorlik qilgan masjidda imomlik qilish bilan birga shu yerda istiqomat qilgan. Uning maktabi faqatgina dars beradigan ta'lim uchog'i emas, balki maktabdor (ya'ni Muhammad Solihxuja)ning madrasada birga saboq olgan dustlari yig'ilib ilm-ma'rifat borasida bahslar uyushtiradigan va o'sha zamon ijtimoiy siyosiy voqealarini muhokama qiladigan maskan xam edi.

Qo'qon xonligida odatda ug'il va qiz bolalar maktabi alohida bo'lib qiz bolalar maktabida otinoyi dars bergan. Masalan mashxur shoira Dilshod Qo'qonda maktab ochgan. U o'zining pedagogik faoliyati haqida shunday yozgan edi “ Mening suxbatdoshlarim va dugonalarim aqilli qizlar va iste'dodli shoiralardir edi. Ellik bir yil davomida men maktabdorlik qildim va yiliga 20 tadan 30 tagacha uquvchilarim bulib, sakkiz yuz tuqsonta qizning savodini chiqardim, bulardan deyarli chorak qismi she'riyatga qobilyatli bo'lib shoira va o'z davrining aqilli va dono odamlari edi”

Qishloq maktablarida o'qituvchi topish muammo edi. Maktabda o'quvchilar kup

bo'lsa, muallim yoshi katta o'quvchilardan o'ziga yordamchi tanlab olgan.

Qo'qon xonligidagi maktablar xam qushni xonliklardagi an'anaviy maktablar bilan deyarli bir xil maqom va darajada bulgan. Ota –onalar muallimga bolalari maktabga o'qishga kirayotganlarida o'qishda ayrim muvaffaqiyatlarga erishganida, jumladan, bir kitobni yakunlab boshqasini boshlaganda, “Quron” kirishganida xamda Qurbon va Ramazon xayitlari, Navro'z munosabatlari bilan baxoli qudrat hadya qilib turgan.

Hayr–exsonlar xisobidan ta'sis etilgan maktablar vaqf daromadlari blan ta'minlab turilgan. Maktabga borish yoshi xam qat'iy belgilab quyilmagan. Maktabga borish oilaning imkoniyat darajasi va bola qobilyatidan kelib chiqqan xolda amalga oshirilgan. Aksariyat bolalar 4 - 5 yoshdan mutolaa qilishni boshlab maktabga 6 – 8 yoshdan qatnagan.

Maktabda darslar jadvali, qat'iy dastur va muayyan o'qo'v kursi bo'lmagan. O'qitish sinf – dars tizimida olib borilmagan, balki bir domladan saboq oluvchilarning hammasi bir xondandon uqigan. Shunga muvofiq darsxonaning to'rida Navoiy Fuzuliy Bedil Mashrab Hofiz Sheroziy So'fi Olloyor asarlari “Chor kitob” kabilarni uquvchilar o'rtasida Qur'on, “Haftiyak”ni o'qo'vchilar va poygada abjadxonlar (bo'ginlab o'quvchi va “ Abjadga” kura hisob hamda ko'paytirishni o'rganuvchilar) va “taxtaxonlar” (arab alifbosi harflari yozilgan maxsus taxtacha “lavh”dagi harflarni yodlab o'rganayotgan o'quvchilar) o'tirganlar.

Maktablarning mashg'ulotlari juma, hayit va navro'z bayrami kunlaridan tashqari har kuni bo'lgan.

Ayrim maktablarda ikki marta tanaffus qilingan. Birinchisi “nonxurak” deb atalgan, u ertalabki soat 10-11 atrofida bo'lib bu paytda bolalar uydan olib kelgan nonlar, shirinliklar bilan tamaddi qilganlar. Tushki soat 13-15 atrofida esa “oshxo'rak” bo'lib o'quvchilarga issiq ovqat berilgan. Yozda ota- onalar bilan kelishilgan holda ikki oyga ta'tilga chiqilgan. O'quvchi yozishga o'qishni to'liq o'zlashtirib olgandan keyingina kitoblarni o'qiy oladigan bo'lgandan keyingina xatga tushgan. O'quv qo'rollari qalam qalamdon lavh va xaltadan iborat bo'lgan. Darslar taxta va qog'ozga yozilgan .

Harflarning nomi diakritik belgilar o'rgatilgandan so'ng bo'ginlarni qo'shish o'rgatilgan. Bu abjad so'zi bilan bog'lanuvchi 8 so'z bo'lib (abjad, havvaz, hutti kalamon qarashat sa'fas saxxaz va zazag'), ularning tarkibi arab alifbosining 28 harfidan iborat edi. Uning tarkibidagi birorta harf ham ikki marta takrorlanmagan. Ayrim o'qituvchilar “abjad”dan uning har bir harfga raqam ma'nosi berilgan berilgan qoidadan unumli foydalanib uning negizida shakllangan bir necha janr she'riy turlarni (Ta'rix, muammo, lug'z, topishmoq va h.q)

Bu hisob yordamida har xil amallar bajarilgan, ko'paytirish jadvali tuzib o'qitilgan Ta'lim jarayonida bolani fikirlashga tafakkurga o'rgatishda mazkur hisob qiziqarli usul hamda vosita bo'lib hizmat qilgan.

Maktablardagi o'quvchilar soni tahlil qilinganda, ular bu boradagi ko'rsatkichlariga ko'ra uch turkumga bo'linishi ma'lum bo'ldi. Birinchisi 10tagacha, ikkinchisi 10-15 tagacha, uchinchisi 15-25 tagacha o'quvi ta'lim oladigan maktablar. Jumladan, Andijon shaxridagi Xudoyor

mahallasining Bobo Sa'diddin (1846 yil ochilgan), Qum kucha mahallasining Taka masjid (1871) xamda Sharifboy mahallasining Sharifboy masjidi (1856)qoshidagi maktab xamda Sharifboy mahallasining Usmon Aliboy maktabida (1871) o'n nafardan o'quvchi o'qigan Shaxardagi Tog'ayboy mahallasining Mullatila Qobulov maktabida (1871) o'n besh nafar o'quvchi,Qirlik mahallasining Abduxoliqboy madrasasi qoshidagi maktabda (1871) o'n olti nafar o'quvchi, Qoramulla mahallasining Mulla Husanbobo Mulla Yunusov maktabida (1856) yigirma nafar o'quvchi tahsil olgan.

25-30 nafar o'quvchisi bo'lgan maktablar katta maktablar sirasiga kirgan va jami jami yettita edi. Ular Jalolobod volosti Xonobod qishlog'idagi katta masjid hoshidagi maktab (1836), Andijon shahri Xudoyor mahallasidagi Oqmasjid madrasasi qoshidagi maktab (1838),Yorboshi volosti Bo'taqora qishlog'idagi Qodirqulbek (1846), Andijon shahri Qoramulla mahallasidagi Mavlon Shoxusan maktabi (1871), Qurg'ontepa volosti Nasriddinbek chek qishlog'idagi Turobod (1876), shular jumlasidandir.

Madrasa ta'limi

Xonlikning ma'naviy va madaniy hayotida madrasalarning ahamiyati katta bo'lgan. XIX asr o'rtalarida Qo'qon xonligida 350 dan ortiq madrasa bo'lgan. Jumladan, Qo'qonda-52, Toshkenda -17 ta, Xujandda -49 ta madarasa faoliyat olib borgan. Qo'qondagi oliy madrasasi, Modarixon madrasasi, Toshkentda Kukalshod,Baroqxon va Abulqosim Shayx madrasalari,Xo'janddagi Muslihiddin madrasasi, Marg'ilondagi Sayidahmadxuja madrasalari, yuqorida ta'kidlanganidek, xonlikdagi eng mashhur madrasalardan hisoblangan.Xonlikda ayollarning madrasalarda o'qishi mumkin bo'lmagan va ular otin oylardan hususiy tahsil olganlar.

O'smirlar 13-15 yoshdan boshlab madrasada o'qiy boshlaganlar. Madrasalarda o'qish muddati 15-20 yil bo'lib, madrasa ta'limi aniq bir yunalish va reja asosida olib borilmagan. Madrasada 15-20 yil davomida talabalarga 137 dan ortiq o'quv fani yoki kitoblar o'qitilgan. Fanlardan Qur'on qiroati ilmi (Retitatsiya,tajvid),

“Kalom ilmi”, “Hadis ilmi”, “Fiqh ilmi”, “Payg'ambarlar tarixi”,falsafa,arab tili grammatikasi,mantiq,notiqlik ilmi (ritorika), islom aqoidi, meros va boylik taqsimoti, savdosotiq va yuqoridagi ilmlarga oid kitoblar,nazm va nasrda bitilgan asarlar o'qitilgan.

Madrasalarda birinchi navbatda “Qur'on” va uning turli tafsirlari, “Hadis” lar to'plamlari, Imom at-Termiziyning “Shamoil un-nabaviy”, So'fi Allohyingning “Odob-us-solihin”, “Maslak ul-muttaqni”, “Sabot ul- nubuvvatfi madorij al futuvvat”(Siyari sharif), Xiyoliyning “Hikmat ul- ayi”, “Al-viqoya”kabi asarlar va sharxlar o'rgatilgan.

Madrasalarda dunyoviy bilimlar deyarli o'qitilmagan bo'lsada unda aniq fanlardan riyoziyot, tabiiy fanlardan nujum ilmi,geografiya,ijtimoiy fanlardan tarix,falsafa,mantiq ilmlari,gumanitar fanlardan arab tili,bayon o'tilgan.Bundan tashqari she'r va husnixatdan ta'lim berilgan,Sa'diy Hofiz, Bedil,Jaloliddin Rumi, Jomiy,Navoiy va boshqa Sharq ma'naviyatining ilg'or vakillarining asarlari o'rgatilgan.

Madrasaning sarf-xarajatlari, uning ta'miri, vaqfdan tushadigan mablag'ning taqsimoti, ya'ni barcha xarajat ishlariga mutavakkil boshchilik qilgan. Mutavakkilni mutavalliy tayinlagan. Madrasalarda mudarrislar dars bergan. Ular madrasa vaqfi hisobidan maosh olganlar. Mudarrislar xam turli mavqeda bulganlar va faqat “Banoras tunli” mudarrislar xon qabulida bo'la olganlar. Mudarrislarning mavqeyi asosan ularning bilim darajalari va talabalar orasidagi obro'lariga qarab belgilangan.

Madrasalar o'z ta'minoti uchun zarur bo'lgan moddiy mablag'larni o'z vaqflaridan olganlar. Mutavakkil vaqflardan keladigan daromad hisobidan mu'rid muqarrir, kitobdor farrosh, imom, so'fi mujovir, sartarosh, posbon, oshpazlarni ishga olib, ularni maosh bilan ta'minlab turgan.

Xulosa qilib aytikanda ta'lim tizimli yaratilgan bulib, Qo'qon xonligida ta'lim tizimi asosan maktab va madrasalar orqali ta'lim berilgan. Bu ta'lim muassasalari nafaqat diniy bilimlar balkim adabiyot, tarix va boshqa fanlarni am urgatishda muxim rol o'ynagan. Natijada xonlik xududida ilm- ma'rifat rivojlanib, jamiyatning madaniy xayotiga katta ta'sir kursatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat A. Hind sayoxining bayonoti. Asarlar.-T.1.-Toshkent. Ma'naviyat, 2002.-B.34.
2. Imn Yaminbek Xudoyarov. Vospominaniya (Imn Yamibekning xotiralari).-s.1-3
3. Qo'qon xonligi tarixi. Sherzodxon Maxmudov. Toshkent-2019. b.200.

QO'QON XONLIGINING GEOGRAFIK HUDUDI

Abdulazizova Yoqutxon

Qo'qon davlat muzey qo'riqxonasi ilmiy hodimi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Qo'qon xonligining geografik hududi, uning shakllanishi, tabiiy-geografik xususiyatlari va hududiy kengayish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, xonlikning asosiy yadrosi bo'lgan Farg'ona vodiysining tabiiy sharoiti, suv resurslari va iqlim omillari yoritilgan. Shuningdek, Qo'qon xonligining XIX asrdagi eng yuqori rivojlanish davrida egallagan hududlari va ularning hozirgi siyosiy-geografik chegaralarga nisbatan mosligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida xonlik hududining O'zbekiston, Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston hamda Xitoyning ayrim hududlariga to'g'ri kelishi asoslab berilgan. Maqolada geografik joylashuvning xonlikning siyosiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishidagi o'rni ham ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Qo'qon xonligi, Farg'ona vodiysi, tarixiy geografiya, hududiy kengayish, Sirdaryo, Toshkent vohasi, Qashg'ar, Markaziy Osiyo, siyosiy-geografik hudud, tabiiy sharoit, sug'orma dehqonchilik, geosiyosiy joylashuv.

Qo'qon xonligi Markaziy Osiyoning yirik siyosiy-hududiy tuzilmalaridan biri bo'lib, XVIII asr boshlarida shakllanib, XIX asrning ikkinchi yarmigacha mavjud bo'lgan. Xonlikning geografik hududi o'zining tabiiy-geografik sharoiti, strategik joylashuvi va iqtisodiy salohiyati bilan ajralib turadi.

Qo'qon xonligining asosiy hududi Farg'ona vodiysini qamrab olgan bo'lib, bu hudud taxminan 22–25 ming km² maydonga ega edi. Vodiyning uch tomondan tog'lar bilan o'ralganligi (shimolda Chatqol va Qurama tizmalari, janubda Olay va Turkiston tizmalari) xonlik uchun tabiiy himoya vazifasini bajargan. Sharqdan g'arbga cho'zilgan vodiyning uzunligi taxminan 300 km, kengligi esa 70–100 km oralig'ida bo'lgan.

Xonlik hududi faqat Farg'ona vodiysi bilan cheklanib qolmagan. XIX asrning birinchi yarmida Qo'qon xonligi hududi kengayib, quyidagi hududlarni ham o'z ichiga olgan:

Toshkent vohasi (1810-yillardan boshlab)

Sirdaryoning o'rta oqimi hududlari

Chimkent, Turkiston va Sayram shaharlari

Qisman Qozog'iston janubiy dasht hududlari

Sharqda esa Qashg'ar (Sharqiy Turkiston) bilan siyosiy-iqtisodiy aloqalar o'rnatilgan

Hududning umumiy maydoni eng keng davrida taxminan 300 ming km² ga yaqinlashgani tarixiy manbalarda qayd etiladi.

Aholi soni XIX asr o'rtalariga kelib taxminan 3–4 million kishi atrofida bo'lgan. Aholining

asosiy qismi o‘troq dehqonchilik bilan shug‘ullangan bo‘lsa, tog‘ va dasht hududlarida chorvachilik rivojlangan.

Geografik jihatdan xonlik hududi muhim suv resurslariga ega bo‘lgan. Asosiy daryolar:

Sirdaryo

Norin (Naryn)

Qoradaryo

Bu daryolar sug‘orma dehqonchilik rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynagan. Sug‘orish tizimlari orqali minglab gektar yerlar o‘zlashtirilgan. Masalan, Farg‘ona vodiysida sug‘oriladigan yerlar ulushi ayrim hududlarda 60–70% gacha yetgan.

Iqlimi keskin kontinental bo‘lib, yozda harorat +35°C gacha, qishda esa -10°C gacha tushgan.

Bu esa qishloq xo‘jaligida ekinlar xilma-xilligini shakllantirgan. Asosiy ekinlar:

bug‘doy

paxta

sholi

meva-sabzavotlar

Qo‘qon xonligining geografik joylashuvi Buyuk Ipak yo‘lining muhim tarmoqlari ustida joylashganligi bilan ham ahamiyatli bo‘lgan. Xususan, Toshkent–Qo‘qon–O‘sh–Qashg‘ar yo‘nalishi savdo aloqalarining asosiy arteriyalaridan biri bo‘lgan. Bu orqali xonlik ichki va tashqi savdoda muhim o‘rin egallagan.

Shuningdek, xonlik hududining tabiiy resurslari ham iqtisodiy rivojlanishda muhim rol o‘ynagan. Tog‘li hududlarda:

temir rudalari

rangli metall konlari

qurilish materiallari

mavjud bo‘lganligi qayd etiladi.

Qo‘qon xonligining tarixiy hududini zamonaviy siyosiy-geografik chegaralar bilan solishtirish uning qamrovi va strategik ahamiyatini yanada aniqroq tasavvur etish imkonini beradi. Bugungi kunda xonlik hududi bir nechta mustaqil davlatlar hududlariga bo‘linib ketgan bo‘lib, ular orasida O‘zbekiston, Qirg‘iziston, Qozog‘iston va qisman Xitoy (Sharqiy Turkiston – Shinjon-Uyg‘ur avtonom rayoni) alohida o‘rin tutadi.

Avvalo, xonlikning markaziy qismi bo‘lgan Farg‘ona vodiysi hozirgi kunda uch davlat hududiga bo‘lingan:

O‘zbekiston Respublikasi: Farg‘ona vodiysining g‘arbiy va markaziy qismlari (Farg‘ona, Andijon va Namangan viloyatlari) Qo‘qon xonligining siyosiy va iqtisodiy yadrosi bo‘lgan. Ayniqsa, Qo‘qon shahri xonlikning poytaxti sifatida markaziy o‘rin egallagan.

Qirg‘iziston Respublikasi: vodiyning sharqiy va janubi-sharqiy hududlari (O‘sh, Jalolobod va Botken viloyatlari) xonlik tarkibiga kirgan bo‘lib, bu hududlar asosan tog‘ oldi va tog‘li zonalaridan iborat edi.

Tojikiston Respublikasi: Farg‘ona vodiysining janubi-g‘arbiy chekka qismi (Sug‘d viloyatining ayrim hududlari, xususan, Isfara atrofi) ham ma’lum davrlarda Qo‘qon xonligi ta’sirida bo‘lgan.

Xonlikning g‘arbiy chegaralari hozirgi Toshkent viloyati va Sirdaryo hududlari bilan mos keladi. Toshkent vohasi XIX asr boshlarida Qo‘qon xonligi tarkibiga qo‘shilgan va bugungi kunda bu hudud to‘liq O‘zbekiston Respublikasi tarkibida joylashgan.

Shimoliy hududlarga kelganda, Qo‘qon xonligining ta’siri hozirgi Qozog‘iston Respublikasining janubiy viloyatlari (Turkiston viloyati, Chimkent – hozirgi Shymkent shahri atrofi)gacha yetib borgan. Bu hududlar asosan yarim ko‘chmanchi qozoq qabilalari yashaydigan dasht zonalari bo‘lib, xonlik u yerda siyosiy nazorat va soliq tizimini joriy etishga harakat qilgan.

Sharqiy yo‘nalishda esa xonlikning ta’siri hozirgi Xitoy Xalq Respublikasining Shinjon-Uyg‘ur avtonom rayoni hududidagi Qashg‘ar vohasigacha yetib borgan. Garchi bu hudud to‘liq xonlik tarkibiga kirmagan bo‘lsa-da, Qo‘qon xonligi bu yerda kuchli savdo-iqtisodiy va siyosiy ta’sirga ega bo‘lgan. Ayniqsa, Qashg‘ar bilan olib borilgan savdo aloqalari xonlik iqtisodiyotida muhim rol o‘ynagan.

Janubiy chegaralar esa asosan Olay va Pomir tog‘ tizmalari bilan chegaralangan bo‘lib, bu hududlar hozirgi Qirg‘iziston va qisman Tojikiston hududlariga to‘g‘ri keladi. Tog‘li hududlar tabiiy chegara vazifasini bajargan va bu yerda xonlikning nazorati nisbatan sustroq bo‘lgan.

Shunday qilib, Qo‘qon xonligining tarixiy hududi bugungi kunda quyidagi zamonaviy hududlarni o‘z ichiga olgan deb xulosa qilish mumkin:

O‘zbekistonning sharqiy va markaziy qismi (Farg‘ona vodiysi va Toshkent vohasi)

Qirg‘izistonning janubiy hududlari (O‘sh, Jalolobod, Botken)

Qozog‘istonning janubiy qismi (Turkiston viloyati)

Tojikistonning shimoliy hududlari (Sug‘d viloyati ayrim qismlari)

Xitoyning g‘arbiy hududi (Qashg‘ar atrofi – iqtisodiy ta’sir doirasi sifatida)

Mazkur hududiy moslik Qo‘qon xonligining Markaziy Osiyoda keng ko‘lamli geosiyosiy tuzilma bo‘lganini, uning ta’siri esa bugungi davlat chegaralaridan ancha kengroq hududlarni qamrab olganini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarbek Bobobekov. *Qo‘qon xonligi tarixi*. – Toshkent: Fan, 1996.
2. Boris Gafurov. *Tojiklar (Qadimgi, o‘rta asrlar va yangi davr tarixi)*. – Moskva: Nauka, 1972.

**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA IQTIDORLI BOLALAR BILAN
ISHLASH METODIKASI****Karimjonova Dilrabo Akbarali qizi**

Xalqaro Nordik Universiteti

E-mail: dilrabokarimjonova7@gmail.com

ORCID: 0009-0000-9870-1697

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida iqtidorli bolalar bilan ishlashning nazariy asoslari, pedagogik-psixologik xususiyatlari hamda samarali metodik yondashuvlari yoritilgan. Iqtidor tushunchasining mazmun-mohiyati, uning maktabgacha yosh davridagi namoyon bo‘lish shakllari va aniqlash mezonlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, iqtidorli bolalarni diagnostika qilish usullari, individual va differensial ta’limni tashkil etish mexanizmlari, STEAM yondashuvi, o‘yin texnologiyalari hamda loyiha metodining amaliy ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqotda Lev Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi, Howard Gardnerning ko‘p intellekt nazariyasi hamda Joseph Renzullining uch halqali iqtidor konsepsiyasi metodologik asos sifatida qo‘llanilgan. Xalqaro tajribalar tahlili orqali maktabgacha ta’limda iqtidorni rivojlantirishning zamonaviy modellari umumlashtirilgan va milliy amaliyotga mos tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglari uchun metodik qo‘llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Iqtidor, maktabgacha ta’lim, iqtidorli bola, pedagogik metodika, differensial ta’lim, individual yondashuv, diagnostika, STEAM yondashuvi, kreativlik, rivojlantiruvchi o‘yin, yaqin rivojlanish zonasi, ko‘p intellekt nazariyasi.

Аннотация. В данной работе рассматриваются теоретические основы, педагогические и психологические особенности, а также эффективные методические подходы к работе с одаренными детьми в дошкольных образовательных организациях. Научно анализируется сущность понятия одаренности, формы ее проявления в дошкольном возрасте и критерии идентификации. Также раскрываются методы диагностики одаренных детей, механизмы организации индивидуального и дифференцированного образования, STEAM-подход, игровые технологии и практическое значение проектного метода. В качестве методической основы исследования используются теория зоны ближайшего развития Льва Выготского, теория множественных интеллектов Говарда Гарднера и трехкольцевая концепция одаренности Джозефа Рензулли. На основе анализа международного опыта обобщаются современные модели развития одаренности в дошкольном образовании и разрабатываются рекомендации, соответствующие национальной практике. Результаты исследования могут служить

методическим руководством для педагогов дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: одаренность, дошкольное образование, одаренный ребенок, педагогическая методология, дифференцированное образование, индивидуальный подход, диагностика, STEAM-подход, креативность, развивающая игра, зона ближайшего развития, теория множественных интеллектов.

Abstract. This thesis covers the theoretical foundations, pedagogical and psychological features, and effective methodological approaches of working with gifted children in preschool educational organizations. The essence of the concept of giftedness, its forms of manifestation in preschool age, and criteria for identification are scientifically analyzed. Also, the methods of diagnosing gifted children, mechanisms for organizing individual and differential education, the STEAM approach, game technologies, and the practical significance of the project method are revealed. The research uses Lev Vygotsky's theory of the zone of proximal development, Howard Gardner's theory of multiple intelligences, and Joseph Renzulli's three-ring concept of giftedness as a methodological basis. Through the analysis of international experience, modern models of developing giftedness in preschool education are generalized and recommendations are developed that are consistent with national practice. The results of the research can serve as a methodological guide for teachers of preschool educational organizations.

Keywords: Giftedness, preschool education, gifted child, pedagogical methodology, differentiated education, individual approach, diagnostics, STEAM approach, creativity, developmental play, zone of proximal development, theory of multiple intelligences.

Kirish

Maktabgacha ta’lim – bolaning shaxsiyati shakllanayotgan eng muhim davrdir. Bu davrda bolaning intellektual, ijodiy va ijtimoiy salohiyati yuzaga chiqadi. Iqtidorli bolalar bilan ishlash – yuqori darajada metodik bilim, pedagogik mahorat va individual yondashuvni talab qiladi. Bugungi global rivojlanish sharoitida iqtidorni aniqlash va rivojlantirishning samarali metodlari har bir pedagog uchun ustuvor vazifaga aylangan.

Iqtidor tushunchasi va uning mohiyati

Iqtidor ta’riflari. Iqtidor — bolaning ma’lum sohada yuqori natijalarga erishish imkoniyatini beruvchi inklinatsiyalar majmuasi. Pedagogik adabiyotlarda iqtidor quyidagicha ta’riflanadi:

1. Kognitiv iqtidor – bilim, tafakkur, eslash va yechim topish qobiliyati.
2. Ijodiy iqtidor – yangicha fikrlash, g‘oyalar yaratish qobiliyati.
3. Ijtimoiy iqtidor – boshqalar bilan samarali o‘zaro aloqalar o‘rnatish.

Iqtidor bilan iste’dodning farqi

Iqtidor – potentsial imkoniyat, iste’dod – bu potentsialning amaliy namoyon bo‘lishi. Maktabgacha yoshdagi iqtidorning xususiyatlari quyidagilaran iborat:

- hayotiy qiziqishlarga asoslangan;
- ta’lim muhiti bilan chambarchas bog‘liq;
- o‘yin orqali ifodalanadi;
- noaniq, rivojlanayotgan potentsial ko‘rinishida bo‘ladi.

Iqtidorli bolalarni aniqlash mezonlari va diagnostika metodlari

Aniqlash mezonlari quyidagilardir:

- qobiliyat: tez eslab qolish, yechim topish;
- ijodkorlik: original g‘oyalar, o‘yinlarni murakkablashtirish;
- konsentratsiya: diqqatni uzoq vaqt saqlash;
- nutq va til rivoji.

Diagnostik vositalar

Psixologik testlar (Binet-Simon, Raven);

O‘yinli vazifalar;

Pedagogik kuzatuvlar va portfellar;

Pedagog — ota-ona intervyulari.

Xalqaro diagnostika tajribalari shuni ko‘rsatadiki, Finlandiya: Bolalarning ijodiy ko‘nikmalarini o‘yin orqali baholash; Kanada: Observation toolkits (kuzatuv jadvali); Singapur: Smart assessment cards orqali kognitiv testlar orqali iqtidorni shakllantiradilar.

Iqtidorli bolalar bilan ishlash metodikasining bir nechta yondashuvlari mavjud:

Individual yondashuv

Har bir bola uchun shaxsiy o‘quv yo‘lini ishlab chiqish:

raqamli portfel;

individual vazifalar to‘plami;

kunlik retseptlar.

Differensial ta’lim

Bolalar darajasiga ko‘ra vazifalarni farqlash:

kuchaytirilgan topshiriqlar;

murakkab masalalar;

mustaqil tadqiqot loyihalari.

Integratsiyalashgan o‘quv faoliyati

Iqtidorli bolalar uchun fanlararo yondashuv:

matematika + san’at,

tabiatshunoslik + dramatisatsiya.

O‘yin metodlari iqtidorni yanada oshiradi.

Iqtidorni o‘yinda kuchaytirish:

rolli o‘yinlar,

strategik board o‘yinlar,

rolli dramtizatsiya.

Rivojlantiruvchi o‘yinlar va faoliyatlar esa yanada mukammallashtiradi.

- Lego robototexnika;
- Raqamli dasturlash;
- Musiqa va ritm mashg‘ulotlari.

Xalqaro tajribalar va ilg‘or metodlar

Finlyandiya – o‘yin va tabiatga asoslangan ta’lim

Finlandiya maktabgacha ta’limida bolalar erkin o‘yin, ekologik faoliyat va kooperatsion metodlar orqali iqtidorini rivojlantiradi. Bu yerda pedagoglar ko‘proq kuzatuvchi va yo‘l-ko‘rsatuvchi rolida.

Yaponiya – strukturaviy ikki bosqichli model

asosiy iqtidorlarni aniqlash;

integratsiyalashgan kichik loyihalar bilan chuqurlashtirish.

Singapur – STEAM yondashuvi

Ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika sohalarini birlashtirgan STEAM: eksperimentlar;

muammoli vazifalar;

matematika va san’at integratsiyasi.

Avstraliya – kreativ klinikalar

Avstraliya maktabgacha ta’limida ijodkorlik klinikalari orqali bolalar bilim va qobiliyatini mustahkamlaydi. Bunda psixologlar va pedagoglar birgalikda ishlaydi.

Metodik vositalar va resurslar

Zamonaviy texnologiyalar

edukativ ilovalar (ABC, matematika o‘yinlari);

raqamli portfellar;

interaktiv taxta.

Pedagogik loyihalar

loyiha metodikasi;

amaliy portfellar;

prezentatsiyalar va kuzatuv varaqalari.

Muammolar va yechimlar

Muammolar

resurs yetishmasligi;

pedagoglarning malaka darajasi;

oilaviy qo‘llab-quvvatlashning pastligi.

Tavsiyalar

pedagogik treninglar va malaka oshirish;

innovatsion metodikalar joriy etish;

ota-onalar bilan muntazam muloqot.

Xulosa

Maktabgacha ta’limda iqtidorli bolalar bilan ishlash – murakkab, ammo juda muhim jarayon. Bu metodika kichik yoshdagi bolalarning shaxsiy, intellektual va ijodiy salohiyatini to’la ochishga xizmat qiladi. Xalqaro tajribalar shuni ko’rsatadiki, individual yondashuv, integratsiya, STEAM metodlari, o’yinli ta’lim va zamonaviy texnologiyalar iqtidorni samarali rivojlantiradi. Shu sababli har bir pedagog ushbu metodlarni chuqur o’zlashtirib, faoliyatida qo’llashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida” Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta’lim vazirligi, 2022.
3. Maktabgacha ta’lim davlat standarti. – Toshkent, 2020.
4. Abdullaeva M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan, 2021.
5. Yusupova M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. – Toshkent, 2018.
6. Lev Vygotsky. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press.
7. Maria Montessori. The Absorbent Mind. – New York.
8. Howard Gardner. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences.
9. Joseph Renzulli. The Three-Ring Conception of Giftedness
10. OECD. Starting Strong: Early Childhood Education and Care.

PROAKTIV XIZMAT KO'RSATISH — MEHNAT MUNOSABATLARIDA YANGI BOSHQARUV PARADIGMASI SIFATIDA

Yusupova Dinara Anvarovna

*O'zbekiston respublikasi harbiy xavfsizlik va mudofaa universitetining harbiy aviatsiya
instituti katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur tezisda mehnat munosabatlarida proaktiv xizmat ko'rsatish konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari empirik kuzatuvlar hamda ilmiy adabiyotlar asosida yoritiladi. Tadqiqotda xizmat ko'rsatish tizimlarining reaktiv modeldan proaktiv modelga o'tish jarayoni evolyutsion nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy bosqichda raqamli texnologiyalar va ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv yondashuvlarining ushbu jarayonga ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlar: proaktiv xizmat ko'rsatish, mehnat munosabatlari, xizmatlar evolyutsiyasi, boshqaruv yondashuvi, raqamli transformatsiya, mehnat bozori, prognozlash

Abstract: This thesis explores the formation and developmental stages of the proactive service concept within labor relations, drawing on empirical observations and a review of relevant academic literature. The study examines the evolutionary transition of service delivery systems from reactive to proactive models, highlighting key structural and functional transformations. Furthermore, particular attention is given to the role of digital technologies and data-driven management approaches in shaping contemporary service paradigms. The findings emphasize that the integration of predictive analytics and digital tools enhances the effectiveness and sustainability of service systems in modern labor markets.

Keywords: proactive service, labor relations, service evolution, management approach, digital transformation, labor market, forecasting

Zamonaviy mehnat munosabatlari tizimi tobora murakkablashib borayotgan sharoitda boshqaruv yondashuvlarini yangilash zarurati kuchaymoqda. An'anaviy xizmat ko'rsatish tizimlari ko'proq reaktiv xarakterga ega bo'lib, muammolar yuzaga kelgandan keyin ularga javob berishga qaratilgan. Bunday yondashuv qisqa muddatli natija berishi mumkin bo'lsa-da, uzoq muddatli samaradorlik va barqarorlikni ta'minlashda cheklanganligi kuzatiladi.

Empirik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, reaktiv xizmat ko'rsatish tizimlarida boshqaruv qarorlari ko'pincha kechikkan holda qabul qilinadi. Natijada, muammolar chuqurlashadi va ularni bartaraf etish uchun ko'proq resurs talab etiladi. Bu esa xizmat ko'rsatish tizimlarining samaradorligini pasaytiradi hamda mehnat munosabatlarida ishonch darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, proaktiv xizmat ko'rsatish yondashuvi yangi boshqaruv paradigmasi

sifatida shakllanmoqda. Ushbu yondashuvda xizmatlar muammolarga javob sifatida emas, balki ehtimoliy ehtiyojlar va xavflarni oldindan hisobga olgan holda tashkil etiladi. Bu esa boshqaruv tizimini reaktiv emas, balki oldindan harakat qiluvchi tizimga aylantiradi.

Proaktiv xizmat ko‘rsatishning asosiy xususiyatlaridan biri — ehtiyojlarni oldindan aniqlash va ularga moslashuvchan javob berishdir. Bunda xizmat ko‘rsatish jarayonlari uzluksiz tahlil, monitoring va prognozlash asosida shakllanadi. Ayniqsa, inson resurslarini boshqarish tizimlarida xodimlarning ehtiyojlari, motivatsiyasi va faoliyati bo‘yicha ma’lumotlarga tayanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ushbu yondashuvni amaliy jihatdan yanada kuchaytirmoqda. Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimlari xizmat ko‘rsatish jarayonlarini oldindan rejalashtirish va individuallashtirish imkonini bermoqda. Xususan, elektron platformalar, tahliliy tizimlar va sun‘iy intellekt elementlari xizmatlarni tezkor va aniq tashkil etishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, proaktiv xizmat ko‘rsatish mehnat bozori samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. OECD davlatlarida bandlik xizmatlari tizimida individual yondashuv va raqamli xizmatlar keng joriy etilgan bo‘lib, bu xizmatlar xodimlar va ish beruvchilar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga xizmat qilmoqda. Yevropa mamlakatlarida esa faol mehnat siyosatlari doirasida xizmatlarni oldindan tashkil etish tendensiyasi kuchayib bormoqda.

Empirik kuzatuvlar asosida proaktiv xizmat ko‘rsatishning boshqaruv paradigmasi sifatidagi asosiy yo‘nalishlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. boshqaruv qarorlarini oldindan shakllantirish;
2. xizmatlarni individuallashtirish;
3. ehtiyoj va xavflarni prognozlash;
4. raqamli texnologiyalar asosida xizmatlarni tashkil etish;
5. boshqaruv tizimining moslashuvchanligini oshirish.

Rivojlangan davlatlarda bandlik xizmatlarida individual yondashuv ulushi ortib bormoqda. Raqamli platformalar xizmat ko‘rsatish tezkorligini oshiruvchi asosiy omilga aylangan. Proaktiv boshqaruv yondashuvlari tashkilot samaradorligini oshirish bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqilmoqda

Asos	Proaktiv texnik xizmat	Reaktiv texnik xizmat
Yondashuv	Tayyorlikka asoslangan yondashuv	Inqirozga asoslangan yondashuv
Uskuna xizmat muddati	Uskunalarining uzoq xizmat qilishi	Uskunalarining tez-tez buzilishi
Tejash	Texnik xizmatda ko‘proq tejash	Buzilishlar sabab xarajatlarning oshishi

Bajarilish	Ish jarayonlari tartibli tashkil etiladi	Ish jarayonlari tartibsiz amalga oshiriladi
Javob berish vaqti	Tezkor xizmat ko‘rsatish	Xizmat ko‘rsatishda kechikishlar

1-jadval. Texnik xizmat ko‘rsatishda proaktiv va reaktiv strategiyalarning asosiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha solishtirma tahlili.¹

Proaktiv xizmat ko‘rsatish mehnat munosabatlarida yangi boshqaruv paradigmasi sifatida shakllanib bormoqda. Ushbu yondashuv xizmat ko‘rsatish tizimlarini muammoga javob beruvchi mexanizmdan oldindan boshqariladigan tizimga aylantiradi. Natijada boshqaruv samaradorligi oshadi, resurslardan foydalanish optimallasadi va mehnat munosabatlarida barqarorlik ta’minlanadi.

Shu bilan birga, proaktiv xizmat ko‘rsatishni joriy etish faqat texnologik yangilanish emas, balki boshqaruv madaniyatining o‘zgarishini ham talab etadi. Bu esa kelgusida ushbu yo‘nalishda chuqurroq ilmiy tadqiqotlar olib borish zarurligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar

1. Abdurahmonov, Q. X. (2019). *Mehnat bozori va bandlik nazariyasi*. Toshkent: Fan.
2. Abduvohidov, A. G. (2020). *Xizmatlar iqtisodiyoti*. Toshkent: Iqtisodiyot.
3. Xodiyev, B. Y. (2018). *Iqtisodiy islohotlar strategiyasi*. Toshkent: Universitet.
4. Suyunov, D. R. (2021). Xizmatlar sektorida samaradorlikni oshirish mexanizmlari. *Moliya va bank ishi*, 2(5), 44–49.
5. Lovelock, C., & Wirtz, J. (2016). *Services marketing: People, technology, strategy* (8th ed.). Pearson.
6. Armstrong, M. (2021). *Armstrong’s handbook of human resource management practice* (15th ed.). Kogan Page.
7. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). *Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future*. W. W. Norton.
8. OECD. (2023). *Employment outlook*. OECD Publishing.
9. World Bank. (2020). *World development report 2020: The changing nature of work*. World Bank.

¹ <https://www.brightlysoftware.com/blog/reactive-vs-proactive-maintenance>

O‘ZBEK RAQS SAN’ATIDA “XORAZM LAZGI” RAQSINING O‘ZIGA XOS O‘RNI VA AHAMIYATI

Umida Kurbanova Shakirovna

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada san’atning jamiyatimizdagi o‘rnini hamda uning bir bo‘lagi hisoblanadigan raqsning turlari hisoblangan Xorazm raqsining afsonaviy “Lazgi” raqsning turlari hamda tarixi va hozirdagi o‘rni haqida to‘xtalib o‘tilgan

Kalit so‘zlar: San’at, amaliy san’at, badiy san’at, raqs, madaniyat Xorazm raqs san’ati, lazgi,

Аннотация. В этой статье рассматривается роль искусства в нашем обществе, этапы его развития и роль танцевального искусства, которое считается его частью. Рассмотрены виды легендарного танца "Лазги" хорезмского танца, являющегося венцом узбекских танцевальных школ, а также его история и современное значение.

Ключевые слова: Искусство, прикладное искусство, изобразительное искусство, танец, культура, танцевальное искусство Хорезма, Лазги,

Annotation. This article covers the role of art in our society, its stages of development, and the role of dance art, which is considered part of it. The types and history of the legendary "Lazgi" dance of the Khorezm dance, which is the crown jewel of Uzbek dance schools, as well as its current role, are discussed.

Keywords: Art, applied art, fine art, dance, culture, Khorezm dance art, Lazgi,

San’at insonning o‘z iqtidori hamda ijodidan yaralgan estetik zavq manbaidir. Go‘zalik hamda yurakdan qilingan har bir mahorat san’atdir. San’atning 2 xil turi bo‘lib amaliy-kashtachilik, kulolchilik, zargarlik, naqqoshlik, to‘qimachilik va shu kabilar. Bu turda nafaqat insonlar mukammalini yaratadi, balkim ular yaratgan go‘zallikni kundalik hayotimizda manfaatlarimiz yo‘lida foydalanishimiz mumkin.

Raqs - eng qadimiy san’at turi hisoblanib, insoniyat paydo bo‘lish davriga borib taqaladi. Asosan ilk davrlarda hayvonlarning harakatlarini qiyoslash orqali, harbiy vatanparvarlik ruhidagi raqslarni ijro qilishgan. Ular bu orqali o‘zlariga tabiatning kuchini singdirishga harakat qilishgan. “Majuziylik” davrida Raqs orqali muloqot qilishganligi aniqlangan. Jahon san’atlari ichida “O‘zbekiston raqsi” o‘zining rang barangligi bilan ajralib turadi. O‘zbekistonda asosiy 3 ta raqs maktablari bo‘lib, bular “Xorazm, Farg‘ona, Buxaro maktab”laridir. Shu bilan bir qatorda Qoraqolpoq raqsi san’ati ham O‘zbek raqsining ajralmas qismidir.

Har bir maktab san’atda o‘z o‘rniga ega bo‘lib, qadriyatning yorqin namunasidir. Xususan

Xorazm raqs san'ati ham o'zbek raqsining “Gultoji” hisoblanadi. Xorazm raqsi tabiiyligi bilan ajralib turadi, undagi har bir xarakat tabiatdan olinadi. Misol uchun yigitlar “Yumronqoziqqa taqlid qiladilar” (Yer ostidagi inlarda yashab, ekinlarga zarar keltiruvchi, tiyinlar oilasiga mansub kemiruvchi sutemizuvchi hayvon. (O'zbek izohli lug'atidan)[3]) yani yigitlar qo'llari tirsak qismi bazan to'g'ri yoki cho'zilgan, barmoqlar yuqori pastga, kaftlar yuqori, past, yon taraflarga qaratiladi. Gavdaning beldan yuqori qismi orqaga tashlanganroq, tizzalar biroz egik, kuraklar yaqin bir biriga, oyoqning uch qismi ikkala tarafga ochilganroq bo'lishini ko'rishimiz mumkin. Qizlarning raqs xarakatlari esa rasmiy holatda barmoqlari pastga qaratilgan tirsaklar ozgina bukilgan billaklarida mayda, ovozi taqinchoqlar taqib raqsni ijro qilishadi. Yana barmoqlar qarsillatilib, gavda qo'llarni titratish, yelkalarini qoqish va shu kabi bir qancha ayollar va erkaklar raqs xarakatlariga birdek hos.

Xorazmning boy tarixi fan va san'atning rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatib kelmoqda. Farobiyning aniqlangan asarlarida aytilishicha, musiqa asboblari zarbli urib chalinadigan asboblarda doira mavjud bo'lib, raqslar chapak, qosh va bosh xarakatlari vijudga keladi. Xorazm tomosha san'atida raqs alohida o'rin tutib kelmoqda. Bunda “Lazgi raqsi” boshqa raqslarga nisbatan alohida rivoj topgan. “Yovuzlikga qarshi kurashda ezgu fikr va amallar eng muhim vosita bo'lib xizmat qilishi kerakligi to'g'risidagi fikr ushbu raqsning asosiy aks etgan g'oyasidir”. Xorazm raqsi to'g'risida Zardushtiylikning muqaddas kitobi “Avestoda” (Iqlim sovuq bo'lganligi tufayli isinish maqsadida olo'v atrofida harakatga tushishlari ham raqsning paydo bo'lish davrini ham lazgiga bo'g'lashadi. Yana bir afsonada esa Jonga tanaga kirish buyurilibdi lekin jon tanani ichiga kirib qo'rqib chiqib, ketibdi. Shu payt ilohiydan kuy kelibdi bu kuy “Lazgi” ekan. [4]) ham ko'plab ma'lumotlar keltirilgan. Bugunki kunda Xorazmning lazgi raqsini o'ndan ortiq turi bo'lib, bularni O'zbekiston xalq artisti Gavhar Matyoqubova hamda Jurnalistlar uyushmasi a'zosi Sharqiya Eshjonovalar “Lazgi” [5] nomli kitoblarida quydagilarni sanab o'tishgan. “Olov”, “Dutor lazgi”, “Qayroq lazgi”, “Masxaraboz”, “Garmon lazgi”, “Surnay lazgi”, “Saroy lazgi”, “O'g'lon bola”, “Xiva lazgi” “Changak lazgi” Afsonaviy raqsing bu turlari ham dunyoni lol qoldirib kelmoqda.

Lazgi - o'zining sho'x kuyi, keskin harakatlari hamda raqsdagi jozibasi bilan insonni o'ziga rom qiladi. 1956-1957-yillarda Xorazmda ko'plab truppalari (Truppa — bu biror san'at turida (masalan, teatr, sirk, raqs yoki qo'shiqchilikda) birgalikda ijod qiladigan jamoa, ya'ni sahnada birgalikda chiqish qiluvchi san'atkorlar guruhi degani.) mavjud bo'lgan. Gavhar Rahimova - Xorazm raqs san'atini dunyoga tanitishni maqsad qilgandi. Xarakatni “Xorazmning san'atini” o'rganishdan boshlaydi. 150 yaqin truppalarni Toshkentga ko'chirib, Xorazm raqs maktabini shakillantiradi. Keyinchalik jahon miqqiyosida bo'lib o'tadigan ko'rik tanlovlarda yuqori natijalarni egallab kelishadi. Shundan so'ng bir necha san'atkorlar ortga qaytishadi. Poytaxtda qolgan ijodkorlar “Ashulla va raqs” ansambiligiga asos solishadi. 1958-yil Gavhar Rahmonova boshqaruvni Komiljon Otaniyozovga topshiradi. 1968-yilda “Lazgi” ansambili tashkil qilinadi. Badiiy rahbar G.Rahimova etib tayinlandi. “Ufori soxta”,

“O‘zbekiston go‘zallari” va shu kabi bir necha raqslarni mahorat bilan ijro qilib saxnalashtiradi.

Xorazm raqsini targ‘ib qilishda yana bir ustoz “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist” Gavhar Matyoqubovaning o‘rni ham beqiyos. 2019-yil Lazgi raqsining “YUNESKO “Lazgi” raqsini insoniyatning Nomoddiy madaniy meros ob‘ektlari ro‘yxatiga kiritilishiga ham ularning alohida mehnati singan.

Gavhar Matyoqubova “Xorazm va xorazmliklar” Youtube platformasida 2021-yil 16-may kuni bo‘lib o‘tgan “Xorazm raqsi yutuqlari va muammolari, erkaklar raqsi, raqqosalarga munosabat...[6]” mavzusidagi suxbati davomida “Lazgi raqsini 2019-yil YUNESKO ga kirganidan keyin ko‘plab davlatlardan bizga o‘rgating deb aloqaga chiqishganligi va birinchi taklif Buyuk Britaniya davlatidan bo‘lib shogirdlari Dilnoza Otajonova kelganini va ustoz shogird zoom orqali chet davlatlariga, xususan Amerika qittasi Yevro Osiyo akademiyasi rahbari sharofati bilan, har shanba kuni platforma orqali ikki yarm soat dars mashxulotlarini o‘tib kelishayotganliklarini takidlashdi. Gavhar Matyoqubova Xorazmning tarixi va uning san‘atini o‘rganishga bel bo‘g‘lagan ustozlardan biri. Ularning yagona maqsadi “Lazgi” raqsini jahon saxnalarida qo‘yilishi hamda dunyoga mashhur qilishdir.

Hozirgi kunda Prezident san‘atni targ‘ib qilishni kuchaytirgan. Bunga misol tariqasida 2022-yil ilk marotaba bo‘lib o‘tgan “Lazgi” xalqaro raqs festivalini ko‘rishimiz mumkin. Festival har 2 yilda bir marotaba Xorazm viloyatida bo‘lib o‘tadi. 2022-yilda 30 ga yaqin davlatlardan 170 ta faol ishtirok etgan. Bo‘lib o‘tgan festivalning “Eng yaxshi yakkaxon raqs ijrochisi” naminatsiyasida Gavhar Matyoqubovaning shogirdi Dilnoza Ortiqova egalladi. Yil sayin qatnashuvchilar soni oshmoqda Buning o‘zi ham raqs san‘atiga ko‘rsatilayotgan e‘tibor desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Lazgi bugungi kunda o‘zining qadimiy ildizlari va boy merosini saqlab qolgan holda, zamonaviy san‘at sohasida ham keng rivojlanmoqda. Bugungi kunda Lazgi O‘zbekiston va xalqaro miqyosda tan olinmoqda. Uning o‘ziga xosligi va betakrorligi tufayli 2019-yilda YuNESCO tomonidan “Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi” ro‘yxatiga kiritildi. Bu esa lazgini nafaqat milliy, balki xalqaro meros sifatida e‘tirof etilishiga yordam berdi. Musiqiy va raqs ansambllari lazgini yangi musiqiy uslublar bilan uyg‘unlashtirib, bu san‘at turini yanada ommalashtirmoqdalar. Lazgining bugungi kundagi rivojlanishi uning o‘ziga xosligi va ajralmas tarixiy ahamiyatini saqlab qolish bilan bir qatorda, uni zamonaviy madaniyat va san‘atda keng tanitishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 26.05.2020 yildagi PF-6000-son “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”
2. O‘zbek izohli lug‘atidan.
3. Mahira Xudoyberganova va Mo‘minmirzo Xolmo‘minov “Xorazm “Lazgi” raqsi: paydo bo‘lish tarixi shakllanish davri va taraqqiyot bosqichlari” maqolasidan
4. G. Matyoqubova, Sh. Eshjonova “Lazgi” 2017-y kitobi, 240-b dan.
5. Gavhar Matyoqubova “Xorazm va xorazmliklar” Youtube platformasida 2021-yil 16-may kuni bo‘lib o‘tgan “Xorazm raqsi yutuqlari va muammolari, erkaklar raqsi, raqqosalarga munosabat...” mavzusidagi suxbatidan.
6. G. Matyoqubova. “Lazgi” raqsi: tarixi va tadqiqi. T., 2023.
7. G. Matyoqubova. Ofatijon “Lazgi”. T., 1993.

ROLI O'YIN METODIKASINING KELIB CHIQISHI VA RIVOJLANISHI**Shoyunusova Arofat****Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada rolli o'yin metodikasining kelib chiqishi, tarixiy rivojlanishi va pedagogik jarayonda qo'llanilishi tahlil qilinadi. Rolli o'yinlar o'quvchilarning kommunikativ, ijtimoiy va kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni, shuningdek, til o'qitish jarayonida samarali qo'llanilish metodlari ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqotda rolli o'yinlarning didaktik vazifalarni bajarishda foydaliligi, o'quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qilishdagi ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: rolli o'yin, metodika, pedagogik jarayon, kommunikativ ko'nikmalar, didaktik vosita, til o'qitish.

So'nggi yillarda innovatsion yondashuv mahalliy ta'lim siyosatini shakllantirishda, xususan chet tillarni o'qitishda asosiy yo'nalish sifatida tanlanmoqda. Bu esa ushbu sohada aniqroq maqsad va vazifalarni belgilashga imkon beradi. Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlarni hisobga olgan holda yangi umumta'lim va oliy ta'lim standartlari joriy etilmoqda. T.Todosiychuk ta'kidlaganidek, ta'lim – bu bir-biriga bog'liq va o'zaro ta'sir qiluvchi elementlardan tashkil topgan murakkab va ko'p qirrali faoliyatdir. Shu sababli ta'limdagi kompleks innovatsiyalarni loyihalashda texnologik, iqtisodiy, va tashkiliy innovatsiyalar birligi ta'minlanishi zarur.

Pedagogik innovatsiyalarni aniqlashda A.S. Molchanov quyidagi mezonlarni ajratadi:

o'qituvchining shaxsiyati sifatida kreativlikni namoyon etishi;

ta'limni yangi yondashuvlar asosida tashkil etishi, ularni an'anaviy universitet amaliyotidan ajratib ko'rsatishi;

innovatsiyalarning jamiyat tomonidan e'tirof etilishi;

yangilikning pedagogik jarayonning rivojlanish tendensiyalari bilan mos kelishi va kelajakni aks ettirishi;

«madaniyat» bilan yaqin o'zaro bog'lanishi; natijalarni tahlil qilish va ularni boshqa pedagoglar tajribasida tatbiq etish imkonini yaratishi.

Avvalo, rolli o'yin tushunchasining ilmiy asoslari L.Vygotsky tomonidan ishlab chiqilgan. U o'yinni bola psixik rivojlanishining asosiy omili sifatida baholab, ayniqsa rolli o'yinlar orqali ijtimoiy tajriba va muloqot ko'nikmalari shakllanishini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Uning fikricha, o'yin – bu real hayotiy vaziyatlarning ramziy modeli bo'lib, unda shaxs ijtimoiy rollarni o'zlashtiradi. Keyinchalik D.Elkonin rolli o'yin nazariyasini yanada rivojlantirib, uni bolalar faoliyatining yetakchi turi sifatida talqin qilgan. U rolli o'yinlarning tuzilishi, bosqichlari va rivojlanish mexanizmlarini chuqur tahlil qilgan hamda ularning ta'limiy

ahamiyatini asoslab bergan. Rolli o'yin, ijtimoiy amaliyotning alohida turi sifatida, inson hayoti va faoliyati me'yorlarini aks ettiradi, voqelikni o'rganish va egallashni ta'minlaydi, shuningdek, shaxsning hissiy, intellektual va axloqiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Rolli o'yin bilimlarni va nutqiy ko'nikmalarni majburiy emas, balki o'quvchilarning istagi bilan egallashga yordam beradi. Rolli o'yin kundalik ta'lim faoliyatiga rang-baranglik olib kiradi, o'quv faniga qiziqishni oshiradi. U nafaqat o'qitish, balki tarbiya vositasi sifatida ham xizmat qiladi va ishtirokchilardan katta aqliy kuch talab qiladi. Rolli o'yin turlari quyidagicha tasniflash mumkin:

predmetlar bilan manipulyatsiya o'yinlari
musobaqa o'yinlari
jismoniy faoliyat o'yinlari
vizual materiallardan foydalanish o'yinlari
sahnalashtirish o'yinlari
ssenariy o'yinlari.

Til o'rgatish darslarida rolli o'yinlardan foydalanish samaradorlikni oshirishga imkoniyat beradi. D.B. Elkonin o'yinni xulq-atvorni boshqarish va rivojlantirish faoliyati sifatida ta'riflagan[3; 225]. Pedagog olim A.Shukin chet tillarini o'rgatishda rolli o'yinlarning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi va quyidagi turlarga ajratadi:

maqsadga ko'ra til va nutq o'yinlari;
bajarish usuliga ko'ra og'zaki, yozma, rolli, imitativ-simulyatsion va boshqalar;
murakkablik darajasiga ko'ra (reproduktiv, kreativ); ishtirokchilar soniga ko'ra (individual, guruh, juft, frontal); vazifa turiga ko'ra (operativ, taktika, strategik)[1; 39].

Rolli o'yinlar zamonaviy chet tili o'qituvchilari tomonidan keng qo'llaniladigan, samarali va rang-barang metodik vositalardan biri bo'lib, u ta'lim jarayonida kommunikativ yondashuv talablariga to'liq mos keladi. Ushbu metodning asosiy afzalligi o'quvchilarda nutqni rivojlantirish, o'rganilayotgan tilda muloqot qilishga bo'lgan motivatsiyani shakllantirishdan iborat. Rolli o'yin metodlaridan foydalanish o'quvchilarning tafakkur faolligini oshiradi, mustaqillikni rivojlantiradi hamda ijodiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi bu jarayonda tashkilotchi va yo'naltiruvchi sifatida ishtirok etib, har bir talabani o'quv jarayonining faol subyektiga aylantiradi.

E.G. Azimov rolli o'yinni quyidagicha ta'riflaydi: “Rolli o'yin – bu o'quv jarayonida jamoaviy faoliyatni tashkil etish shakli bo'lib, uning asosiy maqsadi real muloqot sharoitlariga maksimal darajada yaqin muhitda nutqiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda rivojlantirishdan iborat. Unda ishtirokchilar rollarga bo'linadi va berilgan mavzu asosida muloqot vaziyatlarini sahnalashtiradi”[1; 42].

Vaqt jihatidan rolli o'yin o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi boshqariladigan o'zaro ta'sirning yaxlit siklini tashkil etadi va uch bosqichdan iborat: tayyorgarlik, o'tkazish hamda natijalarni jamoaviy muhokama qilish.

Mazmuniga ko‘ra, esa rolli o‘yinlar ijtimoiy-maishiy va kasbiy-pedagogik turlarga ajratiladi. Kasbiy-pedagogik rolli o‘yinlar, aslida, ishbilarmonlik o‘yinlarining bir turi bo‘lib, ular kelajak mutaxassisining kasbiy faoliyatini modellashtirishga xizmat qiladi.

Didaktik jihatdan rolli o‘yinlar o‘rganilayotgan tilda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish uchun qulay sharoit yaratadi hamda o‘qituvchining pedagogik faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan metodik ko‘nikmalar tizimini rivojlantiradi.

Rolli o‘yinlarning quyidagi turlari ajratiladi: imitatsion, ijodiy va musobaqa o‘yinlari. R.P. Milrud ularni nutqiy vazifaning murakkabligi va davomiyligiga ko‘ra quyidagicha tasniflaydi: boshqariladigan (controlled role-play), yarim boshqariladigan (semi-controlled role-play), erkin (free role-play) hamda epizodik (small-scale role-play)[2; 16]. Rolli o‘yin metodidan foydalanish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, talabalarni faol o‘quv faoliyatiga jalb etish hamda ularning kasbiy va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Азимов Э.Г. Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009.
2. Мильруд Р.П., Максимова И.Р. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам. - Иностранные языки в школе, 2003. – 16с.
3. Эльконин Д. Б. Психология игры. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. - Москва, 1999.

EFFICIENT RESOURCE UTILIZATION AND MANAGEMENT MECHANISMS FOR DEVELOPING LIVESTOCK FARMING IN DESERT-PASTURE AREAS

Nurmanov Sherzod Khujayarovich

*Assistant at the Department of Economics and Management Samarkand State University
of Veterinary Medicine, Livestock and Biotechnology Republic of Uzbekistan*

Abstract: The development of livestock farming in desert-pasture areas through efficient resource utilization and management mechanisms is one of the most pressing directions of Uzbekistan's agrarian policy. The study analyzes over 21 million hectares of desert and semi-desert pastures, their degradation (over 40%), the impact of climate change, and anthropogenic pressure. It proposes mechanisms for efficient resource use through geobotanical monitoring, NDVI assessment, rotational grazing systems, and the establishment of high-yield agrofitocenoses with drought-resistant plants (saxaul, cherkez, izen, etc.). The results show that these approaches increase pasture productivity by 10%, save water resources (e.g., 1.375 million m³ for 500 sheep), sharply boost livestock productivity, and generate economic benefits of 112.5–540 million UZS. The integration of digital monitoring (“Geo Pasture” app), state policy (Presidential Decrees), and economic incentives (clustering, subsidies) ensures ecological sustainability and food security.

Keywords: desert-pasture areas, livestock farming, efficient resource utilization, rotational grazing, agrofitocenoses, degradation, management mechanisms, economic-ecological sustainability, digital monitoring

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕСУРСОВ И МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ ЖИВОТНОВОДСТВА В ПУСТЫННО- ПАСТБИЩНЫХ РАЙОНАХ

Нурманов Шерзод Хужаярович

Ассистент кафедры «Экономика и менеджмент»

*Самаркандского государственного университета ветеринарной медицины,
животноводства и биотехнологий
Республики Узбекистан*

Аннотация: Развитие животноводства в пустынно-пастбищных районах путём эффективного использования ресурсов и механизмов управления является одним из наиболее актуальных направлений аграрной политики Узбекистана. В исследовании анализируются более 21 млн га пустынных и полупустынных пастбищ, их деградация (свыше 40%), влияние изменения климата и антропогенного давления. Предлагаются механизмы эффективного использования ресурсов через геоботанический мониторинг, оценку NDVI, систему ротационного выпаса и создание высокопродуктивных агрофитоценозов с засухоустойчивыми растениями (саксаул,

черкез, изень и др.). Результаты показывают, что данные подходы повышают продуктивность пастбищ на 10%, экономят водные ресурсы (например, 1,375 млн м³ для 500 овец), резко увеличивают продуктивность скота и обеспечивают экономическую выгоду в 112,5–540 млн сумов. Интеграция цифрового мониторинга (приложение «Geo Pasture»), государственной политики (Указы Президента) и экономических стимулов (кластеризация, субсидии) гарантирует экологическую устойчивость и продовольственную безопасность.

Ключевые слова: пустынно-пастбищные районы, животноводство, эффективное использование ресурсов, ротационный выпас, агрофитоценозы, деградация, механизмы управления, экономико-экологическая устойчивость, цифровой мониторинг

CHO'L-YAYLOV HUDUDLARIDA CHORVACHILIKNI RIVOJLANTIRISHDA RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH VA BOSHQARUV MEXANIZMLARI

Nurmanov Sherzod Xujayarovich

O'zbekiston Respublikasi

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti

“Iqtisodiyot va menejment” kafedrasi assistenti

Anotatsiya: Cho'l-yaylov hududlarida chorvachilikni rivojlantirish resurslardan samarali foydalanish va boshqaruv mexanizmlari O'zbekiston agrar siyosatining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotda cho'l va yarimcho'l yaylovlarning 21 million gektardan ortiq maydoni, ularning degradatsiyasi (40% dan ortiq), iqlim o'zgarishi ta'siri va antropogen bosim tahlil qilinadi. Yaylov sig'imini geobotanik monitoring, NDVI va almashlab boqish tizimi orqali baholash, qurg'oqchilikka chidamli yuqori hosilli agrofitotsenozlar (saksovul, cherkez, izen va boshqalar) barpo etish hamda innovatsion texnologiyalar joriy etish orqali resurslardan samarali foydalanish mexanizmlari taklif etiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ushbu yondashuvlar yaylov hosildorligini 10% ga oshiradi, suv resurslarini tejaydi (masalan, 500 bosh qo'y uchun 1 mln 375 ming m³ suv tejiladi), chorva mahsuldorligini keskin oshiradi va iqtisodiy foydani 112,5–540 mln so'mga yetkazadi. Raqamli monitoring (“Geo Pasture” ilovasi), davlat siyosati (Prezident Farmonlari) va iqtisodiy rag'batlantirish (klasterlash, subsidiyalar) integrallashuvi ekologik barqarorlik va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: cho'l-yaylov hududlari, chorvachilik, resurslardan samarali foydalanish, yaylov almashlab boqish, agrofitotsenoz, degradatsiya, boshqaruv mexanizmlari, iqtisodiy-ekologik barqarorlik, raqamli monitoring

Cho'l-yaylov hududlarida chorvachilikni rivojlantirish resurslardan samarali foydalanish va boshqaruv mexanizmlari masalasi zamonaviy agrar siyosatning eng dolzarb yo'nalishlaridan

biri sifatida qaraladi, chunki bu hududlar O'zbekiston Respublikasi yer fondining katta qismini egallab, qorako'lchilik, qo'ychilik va boshqa chorvachilik tarmoqlarining asosiy ozuqa bazasini tashkil etadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, cho'l va yarimcho'l yaylovlarining umumiy maydoni 21 million gektardan ortiq bo'lib, ularda chorva mollari yil davomida tabiiy ozuqa manbalaridan foydalanadi, ammo iqlim o'zgarishi, suv resurslarining tanqisligi, antropogen bosim va noto'g'ri boshqaruv tufayli yaylovlarning 40 foizdan ortig'i turli darajada degradatsiyaga uchragan, o'simlik qoplaminig hosildorligi o'rtacha 21 foizga pasaygan holda, chorvachilik mahsuldorligini sezilarli darajada cheklab qo'ymoqda. Bu holat nafaqat ekologik muvozanatni buzadi, balki iqtisodiy samaradorlikni ham pasaytiradi, chunki bir bosh qorako'l qo'yining ozuqa talabining atigi 50-55 foizi yaylov hisobidan qondirilmoqda, natijada qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxi 30-35 foizga oshmoqda va sug'oriladigan yerlarda yetishtiriladigan qo'shimcha ozuqa xarajatlarini talab etmoqda.

Ilmiy yondashuv nuqtai nazaridan cho'l-yaylov ekotizimlarining resurs potensialini baholash geobotanik tadqiqotlar, NDVI monitoringi va yaylov sig'imini hisoblash asosida amalga oshirilishi lozim, chunki bu usullar o'simliklarning vegetativ va reproduktiv fazalarini hisobga olgan holda yaylovning yuklama sig'imini aniq belgilaydi. Masalan, Pop tumani misolida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, so'nggi 44 yilda yog'in-sochin miqdori 22 mm ga kamaygan, harorat 1,5-2 daraja oshgan sharoitda yaylov hosildorligi 4,9 sentnerdan 2,6 sentnerga tushgan, o'simlik turlari soni 85 tadan 57 taga qisqargan va degradatsiya darajasi 20,3 foizni tashkil etgan. Bunday sharoitda resurslardan samarali foydalanishning asosiy mexanizmi – yaylov almashlab boqish tizimi bo'lib, u yaylov maydonlarini kichik uchastkalarga bo'lish, vegetatsiya davrini hisobga olgan holda chorva mollari sonini cheklash va yeyilmagan o'tlarni o'rib olish orqali o'simliklarning regeneratsiyasini ta'minlaydi. Ilmiy hisob-kitoblarga ko'ra, bu tizim yaylov hosildorligini kamida 10 foizga oshiradi, biologik xilma-xillikni saqlaydi va eroziya-deflyatsiya jarayonlarini sekinlashtiradi.

Resurslarning samarali boshqaruvi suv, yer va ozuqa elementlarini integrallashgan holda ko'rib chiqilganda yanada yuqori natijalarga erishish mumkin. Cho'l-yaylov sharoitida suv tanqisligi asosiy cheklovchi omil bo'lgani uchun tabiiy yog'in-sochin hisobiga saksovil, cherkez, teresken, cho'g'on va izen kabi qurg'oqchilikka chidamli o'simliklardan iborat yuqori hosilli agrofytosenozlar barpo etish innovatsion yondashuv sifatida tavsiya etiladi. Tadqiqot natijalari bo'yicha, an'anaviy usulda 500 bosh qo'y uchun 314 ga yaylov maydonida bir boshga 188,4 kg ozuqa to'g'ri kelsa (ta'minlanish darajasi 23,6 foiz), innovatsion texnologiya qo'llanilganda bu ko'rsatkich 868 kg ga yetib, ta'minlanish 108,5 foizga oshadi. Natijada, 250 ga sug'oriladigan maydonda yetishtiriladigan 375 tonna beda pichani uchun sarflanadigan 1 million 375 ming kub metr suv tejiladi, moddiy-texnika xarajatlari kamayadi va mahsulotlar – go'sht, jun va qorako'l terisi hajmi keskin ortadi. Bu mexanizm nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy jihatdan ham samarali bo'lib, 500 bosh qo'y uchun ozuqa xarajatlarini tejash hisobiga 112,5 million so'm foyda

keltiradi, 2500 bosh uchun esa bu ko‘rsatkich 540 million so‘mga yetadi.

Boshqaruv mexanizmlari davlat siyosati, raqamli texnologiyalar va iqtisodiy rag‘batlantirishni birlashtirgan holda shakllantirilishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-15-sonli Farmoni yaylovlarni muhofaza qilish va ulardan samarali foydalanishni tartibga solishga qaratilgan bo‘lib, u qorako‘lchilik, teri va jun sanoatini rivojlantirish bilan birga yaylov sig‘imini hisobga olgan holda ijaraga berish tizimini takomillashtirishni nazarda tutadi. Ilmiy asoslangan boshqaruvda geobotanik monitoring va “Geo Pasture” kabi mobil ilovalar muhim rol o‘ynaydi, chunki ular ma’lumotlarni 2-3 baravar tez yig‘ish, tahlil qilish va real vaqt rejimida almashish imkonini beradi, natijada ortiqcha yuklamani oldini oladi va degradatsiyani erta aniqlaydi. Iqtisodiy mexanizmlar orasida fermer xo‘jaliklarini klasterlash, cho‘l ozuqabop o‘simliklar urug‘chiligini rivojlantirish, imtiyozli kreditlar va subsidiyalar ajratish, shuningdek, mahsulotlarni qayta ishlash infratuzilmasini yaratish alohida ahamiyatga ega. Masalan, xom ashyoni tayyor mahsulotga aylantirish daromadni 2-2,5 baravar oshiradi va cho‘l-yaylov hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlaydi.

Ilmiy yondashuv chorvachilikni rivojlantirishda genetik potensialni to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun oziqlantirish omilini (67 foiz ta’sir) birinchi o‘ringa qo‘yadi, shuning uchun yaylov agrofitorosenozlarini boyitish, zaharli o‘simliklarga qarshi kurash va mavsumiy foydalanish sxemalarini joriy etish zarur. Xalqaro tajribalar, jumladan Markaziy Osiyoda FAO loyihalari va AQSh, Avstraliya kabi mamlakatlarda qo‘llaniladigan silvopastoral tizimlar shuni tasdiqlaydiki, integrallashgan boshqaruv – suv tejash, o‘simliklarning suv va ozuqa moddalaridan samarali foydalanishi hamda chorva mollari genetikasi bilan uyg‘unlashtirilganda – yaylovlarning uzoq muddatli barqarorligini ta‘minlaydi. O‘zbekiston sharoitida bu yondashuv iqlim o‘zgarishiga moslashish, oziq-ovqat xavfsizligini oshirish va ekologik xizmatlar (SO₂ utilizatsiyasi, tuproq himoyasi) ni kuchaytirish orqali global darajada raqobatbardosh chorvachilik modelini shakllantiradi.

Natijada, cho‘l-yaylov hududlarida chorvachilikni rivojlantirish resurslardan samarali foydalanish va zamonaviy boshqaruv mexanizmlari orqali nafaqat degradatsiyani bartaraf etish, balki mahsuldorlikni keskin oshirish, suv va yer resurslarini tejash hamda iqtisodiy-ekologik barqarorlikni ta‘minlash imkonini beradi. Bu jarayon ilmiy tadqiqotlar, davlat siyosati va amaliy innovatsiyalarning uyg‘unligida amalga oshirilganda, mamlakatning agrar sektorini yangi bosqichga ko‘taradi va kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslarni saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Nurmanov Sh. Servis xizmati ko‘rsatishda cho‘l-yaylov chorvachiligi mahsulotlarini qayta ishlash tizimini takomillashtirish // Ilmiy jurnal “Science and innovation”. 2025. III-son. B. 689–694.
2. Qorako‘lchilik xo‘jaliklarida yaylovlardan samarali foydalanish tizimini takomillashtirish // “Uzzamin” ilmiy jurnali. 2023. 2-son. B. 1–6.

3. Innovatsion yondashuvlar asosida yaylovlardan samarali foydalanish // “Yangi izlanuvchi” ilmiy jurnali. 2023. B. 1–12.
4. Ibragimova R.A. Pastbischa Uzbekistana i nekotorye voprosy ikh ispol'zovaniya // CyberLeninka. 2022. B. 45–52.
5. Yaylov yerlarini baholash muammolari // ResearchGate ilmiy nashri. 2025. B. 1–15. (PDF).

**RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA TA’LIM TIZIMI: NAZARIY ASOSLAR,
ZAMONAVIY TENDENSIYALAR VA AMALIY AHAMIYATI**

Tursunov Doniyorbek Davlatali o‘gli

University of Business and Science Menejment kafedrası o‘qituvchisi

[*tursunovdoniyor98@mail.com*](mailto:tursunovdoniyor98@mail.com)

UBS universiteti “Iqtisodiyot” fakulteti 1-bosqich talabalasi

Abdurashidova Lolaxon

[*abdurashidovalola3@gmail.com*](mailto:abdurashidovalola3@gmail.com)

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni, ularning o‘quv jarayoniga ta’siri hamda ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyati keng yoritilgan. Tadqiqot davomida raqamli vositalardan foydalanishning afzalliklari, jumladan, ta’lim jarayonining interaktivligi, o‘quvchilarning mustaqil bilim olish imkoniyatlari va ta’limning moslashuvchanligi tahlil qilingan. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar, xususan, texnik infratuzilma yetishmovchiligi, raqamli savodxonlik darajasining pastligi hamda internetga bog‘liqlik kabi omillar ham o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari asosida ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, ta’lim tizimi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli savodxonlik, onlayn ta’lim, masofaviy ta’lim, innovatsion yondashuvlar, ta’lim sifati, elektron resurslar, zamonaviy pedagogika.

This article extensively examines the role of digital technologies in the modern education system, their impact on the learning process, and their importance in improving the quality of education. The study analyzes the advantages of using digital tools, including increased interactivity of the educational process, opportunities for independent learning, and flexibility in education. At the same time, the study considers potential challenges in implementing digital technologies, such as insufficient technical infrastructure, low levels of digital literacy, and dependency on the internet. Based on the results, scientific and practical recommendations aimed at improving the education system are proposed.

Keywords: digital technologies, education system, information and communication technologies, digital literacy, online education, distance learning, innovative approaches, quality of education, electronic resources, modern pedagogy.

В данной статье подробно рассматривается роль цифровых технологий в современной

системе образования, их влияние на учебный процесс и значение в повышении качества образования. В ходе исследования анализируются преимущества использования цифровых инструментов, включая интерактивность образовательного процесса, возможности самостоятельного обучения и гибкость образования. Также изучаются возможные проблемы внедрения цифровых технологий, такие как недостаточная техническая инфраструктура, низкий уровень цифровой грамотности и зависимость от интернета. На основе полученных результатов разработаны научно-практические рекомендации по совершенствованию системы образования.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi insonlarning yashash tarzi, fikrlashi va bilim olish usullarini tubdan o'zgartirmoqda. Ta'lim tizimi esa bu o'zgarishlarning markazida turibdi. Chunki har qanday jamiyatning kelajagi aynan ta'lim sifati bilan belgilanadi.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish masalasi ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Elektron darsliklar, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va masofaviy ta'lim tizimlari o'quvchilarga yanada keng imkoniyatlar yaratmoqda. Endilikda bilim olish faqat sinf xonasi bilan cheklanib qolmay, balki istalgan joyda va istalgan vaqtda amalga oshirilishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar nafaqat o'quvchilar, balki o'qituvchilar uchun ham yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Zamonaviy pedagog endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi va motivator sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa o'qitish jarayoniga yangicha yondashuvni talab qiladi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish bilan bog'liq ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, ayrim hududlarda internet tezligining pastligi va o'qituvchilarning raqamli ko'nikmalari yetarli emasligi bu jarayonni sekinlashtirishi mumkin.

Bundan tashqari, raqamli muhitda ortiqcha vaqt o'tkazish, noto'g'ri axborotlarning ko'pligi va diqqatning pasayishi kabi salbiy omillar ham mavjud. Shu sababli, raqamli texnologiyalardan foydalanishda muvozanatni saqlash muhim hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimidagi o'rnini chuqur tahlil qilish, ularning afzallik va kamchiliklarini aniqlash hamda ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimiga ta'siri ko'plab ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan muhim mavzulardan biridir. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda bu masala turli nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Xususan, ayrim tadqiqotchilar raqamli vositalarning ta'lim samaradorligini

oshirishdagi rolini asoslab bergan bo'lsa, boshqalari uning salbiy jihatlariga ham e'tibor qaratgan. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o'quv jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Masalan, multimediya vositalari orqali berilgan ma'lumotlar o'quvchilar tomonidan tezroq va samaraliroq o'zlashtiriladi. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga olib keladi.

Bundan tashqari, elektron ta'lim resurslari o'quvchilarga mustaqil o'rganish imkoniyatini beradi. Bu jarayonda o'quvchi o'z tezligida bilim oladi, bu esa individual yondashuvni ta'minlaydi. Ilmiy tadqiqotlarda aynan shu omil ta'lim samaradorligining oshishida muhim rol o'ynashi qayd etilgan. Masofaviy ta'lim tizimi ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Ayniqsa, so'nggi yillarda global miqyosda yuzaga kelgan vaziyatlar (masalan, pandemiya davri) ushbu tizimning ahamiyatini yanada oshirdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, masofaviy ta'lim orqali geografik va vaqt bilan bog'liq cheklovlar deyarli bartaraf etiladi.

Shu bilan birga, ayrim olimlar raqamli ta'limning kamchiliklarini ham qayd etadilar.

Jumladan, o'quvchilar orasida diqqatni jamlash muammosi, texnik nosozliklar va internetga qaramlik kabi holatlar mavjud. Bundan tashqari, raqamli muhitda nazorat qilish jarayoni ham murakkablashadi.

Raqamli savodxonlik masalasi ham muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, nafaqat o'quvchilar, balki o'qituvchilar ham zamonaviy texnologiyalarni chuqur o'zlashtirishi zarur. Aks holda, mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanish imkoni bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta'lim tizimini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Biroq ularni samarali qo'llash uchun tizimli yondashuv va puxta rejalashtirish talab etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimidagi o'rni va ularning samaradorligini aniqlash maqsadida kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy usullar uyg'un holda olib borildi. Bu esa mavzuni har tomonlama chuqur o'rganish imkonini berdi.

Tadqiqotning nazariy asosini zamonaviy pedagogika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli ta'limga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Ushbu yo'nalishdagi mavjud ilmiy manbalar tahlil qilinib, ularning asosiy g'oyalari umumlashtirildi. Bu jarayon tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi.

Amaliy qismda esa kuzatish, taqqoslash va tahlil metodlaridan keng foydalanildi. Jumladan, ta'lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish darajasi kuzatildi hamda ularning o'quvchilarning bilim olishiga ta'siri o'rganildi. O'quvchilarning faolligi, mustaqil ishlash ko'nikmalari va darsga bo'lgan qiziqishi asosiy mezon sifatida tanlab olindi. Taqqoslash metodi yordamida an'anaviy ta'lim usullari bilan raqamli ta'lim o'rtasidagi farqlar tahlil

qilindi. Natijada, har ikkala yondashuvning afzallik va kamchiliklari aniqlab olindi. Bu esa ta’lim tizimida qaysi usul samaraliroq ekanini baholash imkonini berdi. **Shuningdek**, umumlashtirish metodi orqali olingan natijalar tizimlashtirildi. Tadqiqot davomida yig‘ilgan ma’lumotlar asosida umumiy xulosalar chiqarildi va ular ilmiy jihatdan asoslandi **Tadqiqotning yana bir muhim jihati** — tizimli yondashuvdir. Ya’ni, raqamli texnologiyalar faqat alohida vosita sifatida emas, balki butun ta’lim tizimining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqildi. Bu yondashuv natijalarning yanada aniq va ishonchli bo‘lishini ta’minladi.

Tahlil va natijalar

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’lim tizimining samaradorligini sezilarli darajada oshiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. **Ayniqsa**, zamonaviy o‘quv jarayonida raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Tahlil davomida aniqlanishicha, onlayn platformalar va elektron resurslardan foydalanish o‘quvchilarga mustaqil ta’lim olish imkonini beradi. Bu esa ularning o‘z ustida ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi. **Masalan**, videodarslar va interaktiv materiallar orqali o‘quvchilar murakkab mavzularni ham osonroq tushunib olish imkoniga ega bo‘ladi. **Shuningdek**, raqamli texnologiyalar individual yondashuvni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Har bir o‘quvchi o‘z qobiliyati va tezligiga qarab bilim olishi mumkin. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Tahlil natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, raqamli vositalar yordamida o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning faolligi oshadi. An’anaviy darslarga nisbatan interaktiv darslar ko‘proq qiziqish uyg‘otadi. Bu esa bilimlarni mustahkamlashga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Biroq, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlandi. **Jumladan**, texnik jihozlarning yetarli emasligi ba’zi ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qilmoqda. Internet tezligining pastligi ham muhim muammolardan biri sifatida qayd etildi.

Bundan tashqari, ayrim o‘quvchilarning raqamli savodxonligi yetarli darajada emasligi ularning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa raqamli ta’limning samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Yana bir muhim jihat — ortiqcha raqamli vositalardan foydalanish bilan bog‘liq muammolardir. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, haddan tashqari ko‘p vaqtni gadjetlarda o‘tkazish o‘quvchilarning diqqatini pasaytirishi va charchoqqa olib kelishi mumkin. **Shu sababli**, raqamli texnologiyalardan foydalanishda muvozanatni saqlash zarur. Ya’ni, raqamli va an’anaviy ta’lim usullarini uyg‘unlashtirish eng to‘g‘ri yondashuv hisoblanadi.

Umumiy natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar to‘g‘ri qo‘llanilganda ta’lim tizimining sifatini sezilarli darajada oshiradi. Eng muhimi — ularni maqsadga muvofiq va

tizimli ravishda joriy etishdir.

Xulosa va takliflar

Yuqorida olib borilgan tadqiqotlar va tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, raqamli texnologiyalar zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ular nafaqat ta'lim jarayonini modernizatsiya qiladi, balki uning samaradorligini ham sezilarli darajada oshiradi. Raqamli vositalar yordamida o'quv jarayoni yanada interaktiv, qulay va moslashuvchan shaklga kelmoqda. O'quvchilar uchun mustaqil bilim olish, o'z ustida ishlash va yangi ko'nikmalarni egallash imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa ularning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida aniqlangan muammolarni ham e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim. **Xususan**, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, internet sifati pastligi va ayrim foydalanuvchilarning raqamli savodxonligi yetarli darajada emasligi ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bundan tashqari, ortiqcha raqamli vositalardan foydalanish natijasida yuzaga keladigan muammolar — **diqqatning pasayishi, vaqtni samarasiz sarflash va sog'liq bilan bog'liq muammolar** ham muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli, quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

- ta'lim muassasalarini zamonaviy texnik vositalar bilan to'liq ta'minlash;
- barcha hududlarda yuqori tezlikdagi internet tarmog'ini rivojlantirish;
- o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar bo'yicha malakasini muntazam oshirib borish;
- o'quvchilarda raqamli savodxonlikni shakllantirish va rivojlantirish;
- raqamli va an'anaviy ta'lim usullarini uyg'unlashtirish;
- sifatli va ishonchli elektron ta'lim resurslarini yaratish;
- o'quvchilarning vaqtini to'g'ri boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Yuqoridagi takliflar amaliyotga joriy etilsa, ta'lim tizimining samaradorligi sezilarli darajada oshadi. **Eng muhimi**, yoshlar zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib, kelajakda jamiyat rivojiga munosib hissa qo'sha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asoslari.*
2. *Zamonaviy pedagogika va innovatsion ta'lim texnologiyalari.*
3. *Raqamli ta'lim tizimini rivojlantirishga oid ilmiy maqolalar to'plami.*
4. *Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha metodik qo'llanmalar.*

5. *Masofaviy ta’lim tizimi va uning istiqbollari haqidagi tadqiqotlar.*
6. *Elektron ta’lim resurslari va ularning samaradorligi bo’yicha ilmiy ishlar.*
7. *Raqamli savodxonlikni rivojlantirishga oid ilmiy manbalar.*
8. *Internet manbalari va zamonaviy onlayn platformalar materiallari.*
9. *Ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlar bo’yicha tadqiqotlar.*
10. *Pedagogik texnologiyalar va ularning amaliy qo’llanilishi.*

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1	Использование игровых методов в обучении математике в начальных классах Кабирова Навруза Хаётжон кизи	4–6
2	EXPERIMENTAL STUDY AND COMPUTATIONAL SIMULATIONAL ON THE RESISTIVITY ANISOTROPY OF METAL AND SEMICONDUCTOR SINGLE CRYSTALS Toshpulatov Ogabek, son of Ulugbek	7–11
3	Tadbirkorlikni rivojlantirishda raqamli Marketing Strategiyasi Sultanova Laylo Ilyos qizi	12–15
4	Inklyuziv ta’lim muhiti asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining texnologiya darslarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi Xamidova Zarina Iskandar qizi	16–18
5	“OSHIQ O‘LDING EY, KO‘NGIL” G‘AZALIDA ISHQ VA MA’NAVIYAT UYG‘UNLIGI Baxtiyorova Madina Jasur qizi	19–22
6	SH.XOLMIRZAYEV QISSALARIDA TABIAT VA INSON RUHIY DUNYOSI UYG‘UNLIGI Qaraqulov Azizbek Amonqulovich	23–25
7	THE SIGNIFICANCE OF COMPARATIVE STUDY OF THE LEXICAL AND GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF PROVERBS IN ENGLISH AND UZBEK Xamzayev Akmal Amirovich	26–29
8	RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA ZAMONAVIY QIYOSIY PEDAGOGIKANING DOLZARB MUAMMOLARI: XALQARO TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON UCHUN SABOQLAR Olimjonova Zarinabonu Olimjon qizi	30–35
9	SURUNKALI YURAK YETISHMOVCHILIGI BILAN BOG‘LIQ NEYROISHEMIK SHAKLDAGI DIABETIK OYOQ SINDROMI Mirzayev Kamol Karimovich, Xaydarov Muzaffar Olimovich, Jo‘rayev G‘anijon G‘ulomovich	36–39
10	NEYROISKEMIK QANDLI DIABETIK OYOQ SINDROMI BO‘LGAN BEMORLARDA ULTRATOVUSHLI DOPPLEROGRAFIYA Mirzayev Kamol Karimovich, Xaydarov Muzaffar Olimovich, Jo‘rayev G‘anijon G‘ulomovich	40–42
11	Qandli diabetda surunkali yurak yetishmovchiligi bilan bog‘liq neyroiskemik diabetik tovon sindromi bo‘lgan bemorlarda doppler ultrasonik natijalari Mirzayev Kamol Karimovich, Xaydarov Muzaffar Olimovich, Jo‘rayev G‘anijon G‘ulomovich	43–47
12	"MEDIATSIYA INSTITUTINING FUQAROLIK PROTSESSIDAGI O‘RNI MILLIY VA XORIJIY TAJRIBALARI" Oppoxonov Azizxon Akmalxon o‘g‘li, Boqiyev Behruz Mirjamol o‘g‘li	48–56
13	“QIYNOQQA SOLISH VA BOSHQA SHAFQATSIZ, G‘AYRIINSONIY YOKI QADR-QIMMATNI KAMSITUVCHI MUOMALA HAMDA JAZO TURLARINI QO‘LLAGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK MUAMMOLARI” Amirov Shaxzod	57–67
14	ВИТАМИН КОМПЛЕКСЛИ ОЗУҚА ҚЎШИМЧАЛАРИНИНГ БРОЙЛЕР ТОВУҚЛАРИ ФИЗИОЛОГИК КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ Абдиримова Кумушой Ҳасановна, Бозоров Б М	68–70
15	AHOLINI ARZON UY-JOY BILAN TA‘MINLASH VA YASHASH SHAROITLARINI YAXSHILASHNING JAMIYATDAGI AHAMIYATI Xazratkulov Sherzod Abror o‘g‘li	71–73
16	Bolalarda tabiatga mehr uyg‘otish Abdugaffarova Nilufar	74–78

“NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA’LIMNING INNOVATSION YO’NALISHLARI”

17	TA’LIM VA TARBIYA SIFATINI OSHIRISHDA PEDAGOGNING JAMOATCHILIK BILAN ISHLASH SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING MODELİ Abduxakimova Nafosat Xasan qizi	79–80
18	MINTAQADA KAMBAG’ALLIKNI QISQARTIRISH HOLATLARI TAHLILI Yaxshibayev Ulug’bek Shavkat o’g’li	81–83
19	MAMLAKATIMIZ OZIQ-OVQAT SANOATI VA UNING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA MARKETING STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISH HOLATI Hamroyev Bobir Shoyimovich	84–86
20	QO’QON XONLIGIDA TA’LIM TIZIMI Urinova Mushtariy	87–90
21	QO’QON XONLIGINING GEOGRAFIK HUDUDI Abdulazizova Yoqutxon	91–93
22	MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA IQTIDORLI BOLALAR BILAN ISHLASH METODIKASI Karimjonova Dilrabo Akbarali qizi	94–98
23	PROAKTIV XIZMAT KO’RSATISH — MEHNAT MUNOSABATLARIDA YANGI BOSHQARUV PARADIGMASI SIFATIDA Yusupova Dinara Anvarovna	99–101
24	O‘ZBEK RAQS SAN‘ATIDA “XORAZM LAZGI” RAQSINING O‘ZIGA XOS O‘RNI VA AHAMIYATI Umida Kurbanova Shakirovna	102–105
25	ROLI O‘YIN METODIKASINING KELIB CHIQISHI VA RIVOJLANISHI Shoyunusova Arofat	106–108
26	EFFICIENT RESOURCE UTILIZATION AND MANAGEMENT MECHANISMS FOR DEVELOPING LIVESTOCK FARMING IN DESERT-PASTURE AREAS Nurmanov Sherzod Khujayarovich	109–113
27	RAQAMLİ TEXNOLOGİYALAR VA TA’LİM TİZİMİ: NAZARIY ASOSLAR, ZAMONAVIY TENDENSIYALAR VA AMALIY AHAMIYATI Tursunov Doniyorbek Davlatali o’gli, Abdurashidova Lolaxon	114–119